SUMMA PHILOSOPHIAE CHRISTIANAE

II

CRITICA

EDITIO NONA

SCRIPSIT

J. DONAT

PROFESSOR QUONDAM IN UNIVERSITATE OENIPONTANA

1945

SUMPTIBUS F. H. KERLE MONACHII-HEIDELBERGAE

SUMMA PHILOSOPHIAE CHRISTIANAE

II

CRITICA

EDITIO NONA

SCRIPSIT

J. DONAT

Professor quondam in Universitate Oenipontana

1945

SUMPTIBUS F. H. KERLE MONACHII-HEIDELBERGAE

Imprimatur.

Seduni, die 10. Julii 1944.

Victor, Episcopus Sedunensis

Liber in hac nona editione mutationem expertus est. Potissimum ampla materiarum transpositio facta est, quae rerum indoli et dispositionis perspicuitati melius congruere videbatur. Etiam singula capita nova cura pertractata sunt, ut recenti quaestionum statui magis accommodarentur, interdum expositionis facilitas augeretur, etiam aliqua nova doctrinae complementa adderentur. Sed haec ita, ut volumen potius minutum quam auctum sit.

Seduni, in Helvetia, die 8. Decembris 1941.

Auctor.

Printed in Germany

Typis Frederici Schulze Heidelbergae

Index[1])

Pag.

Introductio: Definitio et momentum Criticae 2
Notae historicae 4
Divisio 6

Caput I

De intellectus aptitudine ad verum cognoscendum

Art. 1. Hanc aptitudinem certam esse

§ 1. Quomodo inquisitio instituenda sit 7

Th. 1. Qui initio criticae seriam dubitationem de aptitudine intellectus ad res cognoscendas statuunt, ad nullam certitudinem perveniunt, sed in scepticismo haerent (1. p.). Dubitatio autem methodica tum de hac aptitudine tum de quibuslibet aliis veritatibus merito adhibetur (2. p.) 8

§ 2. Aptitudo ad verum cognoscendum ostenditur

Th. 2. Aptitudo ad verum cognoscendum manifesta fit ex eo, quod revera in multis nos evidenter veritatem cognoscere videmus 11

Th. 3. Intellectus etiam per se errorem vitare potest (1. p.). Attamen falli potest per accidens (2. p.) 12

**Th. 4. Itaque doctrina Cartesii de fundamento certitudinis et initio philosophandi approbari nequit* 14

Art. 2. De veritate 19

Th. 5. Veritas logica est conformitas cognitionis (adaequatio intellectus) cum re 20

Th. 6. Veritas tantum in iudicio invenitur; sed etiam falsitas ei inesse potest (1. p.). Apprehensio vero, quae nihil affirmat, nec veritatem nec falsitatem continet (2. p.) . . 24

*Quaedam apprehensiones veritatem participant . . . 26

Art. 3. De natura cognitionis

Th. 7. Cognitioni valor obiectivus asserendus est (1. p.). Cognitio igitur recte similitudo sive imago intentionalis rei dicitur (2. p.) 27

*Cognitum est in cognoscente secundum modum cognoscentis 31

*Cognitio fit a cognoscente et cognito 33

*De medio in quo 33

Art. 4. De scepticismo

Th. 8. Scepticismus ut factum internum spectatus impossibilis est (1. p.), ut doctrina vero consideratus contradictionem involvit et absurdus est (2. p.), licet eius falsitas ipsis scepticis ostendi nequeat (3. p.) 37

[1]) Materiae asterisco notatae in cursu breviore salva philosophiae substantia omitti possunt.

Pag.

Art. 5. De idealismo 39

Th. 9. Idealismus reiciendus est. Etenim ut factum spectatus pariter impossibilis est (1. p.), ut doctrina vero manifestas contradictiones includit et absurdus est (2. p.) . . . 44

***Art. 6.** De subiectivismo 46

**Th. 10. Subiectivismus naturam cognitionis et veritatis vitiat (1. p.), fundamenta religionis et moralitatis labefactat et ad veritatis vilipensionem et amissionem ducit (2. p.)* 47

Caput II

De statibus mentis in assequenda veritate

Art. 1. Quales sint status 51

Art. 2. De errore 53

***Art. 3.** De opinione et probabilitate 55

**Th. 11. Sententia aliqua potest esse probabilis, etsi opposita sit etiam probabilis, immo probabilior (1. p.). Potest insuper intellectus unam sententiam opinando ut veram et simul oppositam ut probabilem tenere (2. p.)* 57

Art. 4. De certitudine in genere

Th. 12. Certitudo est assensus firmus in veritatem cum exclusione formidinis errandi (1. p.). Attamen prudens tantum, non vero imprudens formido a certitudine excluditur (2. p.) 59

Art. 5. De certitudine libera

Th. 13. Certitudo assensus alia necessaria (1. p.), alia libera est (2. p.) 62

***Art. 6.** De certitudine metaphysica, physica, morali

**Th. 14. Sola certitudo metaphysica est certitudo absoluta (1. p.). Tamen etiam certitudo physica et moralis sunt vera certitudo (2. p.)* 68

*Certitudo moralis late dicta et respectiva 71

Art. 7. De certitudine naturali

Th. 15. Etiam certitudo naturalis legitima certitudo esse potest (2. p.), eiusque reiectio vehementer improbanda est (2. p.). Proinde non omnis certitudo ab inquisitione scientifica pendet, licet per eam multum perficiatur (3. p.) . . . 72

Th. 16. Neque valori certitudinis naturalis obstat, quod etiam circa veritates sublimiores versatur (1. p.), vel quod homines rationem eius reddere saepe nequeunt (2. p.) . . 77

Corollaria practica 79

Art. 8. De criterio veritatis

§ 1. Criterium esse evidentiam obiectivam 81

Th. 17. Ultimum et universale criterium veritatis est evidentia obiectiva 83

*§ 2. De falsis criteriis 85

Caput III

De via ad veritatem cognoscendam

Pag.

De facultatibus cognoscitivis 89

Art. 1. De experientiae et cogitationis functionibus

§ 1. De experientia (interna, externa) 92

§ 2. De cogitatione

1. De functionibus cogitativis (de ideis universalibus — de iudiciis, speciatim de principiis — de ratiocinatione) 95

2. De causis cogitationem afficientibus (causis psychicis, mundo externo) 99

Art. 2. De ideis universalibus speciatim 101

§ 1. De statu et historia quaestionis 102

§ 2. De exsistentia et valore obiectivo idearum universalium

Th. 18. Ideae universales ita valorem obiectivum habent, ut id, quod concipitur, in ordine rerum sit, non autem modus, quo concipitur (1. p.). Ideo universale formaliter spectatum in mente est, attamen cum fundamento in re (2. p.) . 107

Th. 19. Contra nominalismum veterem et recentem sensismum tenendum est, nos habere ideas universales ex vera abstractione ortas (1. p.), quae abstractio immerito reicitur (2. p.) 111

Art. 3. De relatione inter experientiam et cogitationem

§ 1. De dependentia cogitationis ab experientia

Th. 20. Intellectus in cogitando ab experientia pendet . . 116

§ 2. De cognitione supersensibilium

Th. 21. Intellectus ultra experientiam progrediens etiam supersensibilia certo cognoscere valet 117

Art. 4. De positivismo sive agnosticismo 121

Th. 22. Positivismus certis veritatibus de cognitione adversatur (1. p.), naturae humanae iniuriosus est (2. p.) et, si sibi constare vult, omnem scientiam delet (3. p.) 126

***Art. 5.** De rationalismo 128

*De phaenomenologismo 129

Art. 6. De criticismo kantiano

Systematis expositio 132

Th. 23. In systemate Kantii multa sine ratione sufficienti statuuntur et graves contradictiones continentur (1. p.). Idem systema non solum genuinam metaphysicam destruit, sed etiam ad plenum scepticismum ducit (2. p.), atque germina gravium aetatis nostrae errorum continet (3. p.) . . 137

Art. 7. De irrationalismo

§ 1. De notione ex campo irrationalismi 143

§ 2. Iudicium de irrationalismo

Pag.

Th. 24. Irrationalismo hoc verum inest, quod veritates et valores superempiricos cognitione intellectuali, attamen plerumque emotionibus circumdata et indistincta apprehendimus (1. p.), quae speciem apprehensionis appetitivae sive sensus induit; quam irrationalistae perperam interpretantur (2. p.) 148

Th. 25. Irrationalismus verae naturae et dignitati mentis humanae adversatur (1. p.) et genuino idealismo valde damnosus est (2. p.) 152

De intellectualismo 155

§ 3. De intuitionismo 156

*§ 4. De modernismo 159

***Art. 8.** De pragmatismo 162

**Th. 26. Pragmatismus, licet aliqua veritatis semina contineat (1. p.), tamen sine dubio naturae veritatis graviter adversatur (2. p.) et dignitatem veritatis religiosae ac moralis pessumdat (3. p.)* 163

Art. 9. De relativismo 166

Th. 27. Absonum est dicere, non exsistere veritatem absolutam et immutabilem, sed tantum relativam et mutabilem 167

***Art. 10.** De libertate cogitandi 171

**Th. 28. Libertas cogitandi et scientiae ita accepta, sicut a modernis defensoribus intellegi solet, cum natura intellectus et veritatis pugnat (1. p.) et, coniuncta praesertim cum libertate docendi et scribendi, valde perniciosa est (2. p.)* 174

Caput IV

De ambitu cognitionis humanae

***Art. 1.** De rerum internarum cognitione

*§ 1. De eventibus psychicis et ego nostro cognoscendis

**Th. 29. Per conscientiam exsistentiam variasque proprietates actuum psychicorum (1.p.), praetera proprii ego et specietatim corporis nostri exsistentiam cognoscimus (2. p.)* . 177

*De cognitione animae — de actibus psychicis inconsciis 180

*§ 2. De eventibus psychicis praeteritis 182

*§ 3. De erroribus 183

*§ 4. De vita psychica aliorum 185

Art. 2. De cognitione mundi corporei 186

§ 1. Sintne sensationes immediatae perceptiones externorum 187

§ 2. De exsistentia rerum externarum 190

Th. 30. Sensus externi certo manifestant, extra nos exsistere res, quae sensationum causae sint 192

§ 3. Res externas corpora esse

1. De cognitione corporeitatis generatim

Pag.

Th. 31. Sensus externi, visus praesertim et tactus, certitudinem praebent, exsistere extra nos corpora 193

2. De determinatis qualitatibus spatialibus

Th. 32. Ad acquirendam certam notitiam de determinata magnitudine, figura, distantia, de motu et quiete plerumque visus et tactus non sufficiunt, sed simul alia media adhibenda sunt 198

*§ 3. De spatio et tempore 201

*§ 4. De qualitatibus sensibilibus 204

*§ 5. De essentiis corporum 209

Art. 3. De cognitione valorum

§ 1. De definitione et realitate valorum 210

§ 2. De modo cognoscendi valores 212

Art. 4. De cognitione rerum metaphysicarum 213

Art. 5. De fide 215

§ 1. De testificatione factorum

1. De factis praesentibus

Th. 33. De factis praesentibus per testimonium tum immediatum tum mediatum sub quibusdam condicionibus certitudo acquiri potest 216

2. De factis historicis

De fontibus historicis — methodologia historica 218

Th. 34. Etiam de factis praeteritis sive historicis sub quibusdam condicionibus certa notitia acquiri potest 220

§ 2. De testimonio doctrinali humano

1. De auctoritate doctrinali personali 223

2. De auctoritate generis humani 224

Th. 35. Consensus generis humani sub certis condicionibus certum veritatis testimonium est 225

§ 3. De testimonio divino

Th. 36. Fidei divinae obligatio non contraria, sed admodum consentanea est iuribus rectaeque libertati mentis humanae 227

Introductio

Homines cognitionem rerum, quales in se sunt, eamque 1
quam perfectissimam intenso prosequuntur conatu tum ob fines practicos, ut necessitatibus vitae provideant et ordinis moralis religiosique leges cognoscant, tum ideo, quia ipsa rerum cognitione delectantur. Hoc continuae pueruli quaestiones multoque magis hominum adultorum cultus scientiarum ostendunt.

Et primum quidem homines *experientia,* tum interna conscientiae tum externa sensuum experientia, facta interna et externa cognoscunt, et persuasum sibi habent ea realia extra cognitionem exsistere. Inde *cogitatione* ad investiganda factorum et phaenomenorum permanentia subiecta corporalia et spiritualia eorumque essentias ac proprietates, ad cognoscendas veritates generales metaphysicas, morales, religiosas atque ad investigandum omnium rerum principium progrediuntur. In quibus denique tertio cognitionum fonte, *fide* humana et divina, iuvantur. Has cognitiones homines tum vulgari modo sibi acquirunt tum scientifice excolunt et in systemata redigunt.

Porro in his omnibus, nisi studiosa reflexio impediat, *naturali certitudine* hominibus persuasum est, se suis facultatibus cognoscitivis ad veras rerum, quales in se sunt, notitias pervenire posse. Atque id recte quidem; et in hac cognoscendi facultate praecipua humanae naturae gloria consistit.

Sed haec vulgaris certitudo et fiducia, quam natura duce facultatibus cognoscendi adhibemus, nondum coniuncta est cum *reflexa* et scientifica cognitione fundamenti, cui innititur, quo iure nimirum istam fiduciam habeamus; neque satis perspiciuntur varia cognitionum indoles, limites, cautiones, quae in earum usu adhibendae sunt. Praeterea, quando mens humana sublimiores scientias sectatur, continuo magnam imbecillitatem experitur, qua fit, ut nonnisi cum labore progrediatur, multos committat errores, in omnibus quaestionibus maximam videat opinionum varietatem. Sic sponte efficitur, ut mens ad quaestionem reflexa cognitione agitandam con-

vertatur, num et intra quosnam limites facultates cognoscitivae veritatem cum certitudine invenire valeant.

Quae quaestiones historia teste ab antiquis temporibus motae sunt idque ita, ut varie sicut lux et umbra invicem exciperent hinc strenui mentis conatus ad veritatem assequendam et ad systemata vere philosophica statuenda, ut in Platone, Aristotele, scholasticis, illinc sceptica consilia tum antiquo iam tum magis recenti tempore.

2 **Definitio et momentum criticae.** 1. Disciplina, quae hanc philosophicam in facultates cognoscitivas inquisitionem instituit, Critica (noetica, Erkenntnistheorie, critériologie, idéologie) vocatur.

Nomen „critica" originem petit a titulo operis: „Critica rationis purae" (Kritik der reinen Vernunft 1781), in quo Kant in aptitudinem rationis ad veritatem assequendam inquirit.

Critica *definiri* potest ‚scientia de veritate cognitionis' seu paulo fusius ‚disciplina philosophica, quae verae certaeque cognitionis facultatem, modum et ambitum inquirit'. Scrutatur enim, sitne intellectus ad res ipsas, quales in se sunt, cognoscendas aptus et quae sit veritatis et certitudinis natura, qua via et quo ambitu veras certasque cognitiones haurire possimus.

3 2. *Differt* igitur critica a *logica* seu dialectica. Logica solum de formali rectitudine cogitationum seu de earum conformitate cum legibus cogitandi agit, sed data opera non inquirit, sintne etiam rebus conformes seu verae rerum ipsarum cognitiones, an vero mentis tantum subiectivae repraesentationes. Attamen ambae scientiae arcte cohaerent et a multis in unum „logicae" corpus coniunguntur; alii vero has scientias magis separantes nomen logicae soli dialecticae reservant.

Differt porro critica a *metaphysica.* Agit quidem etiam critica de supremis conceptibus et principiis, sed non eo modo, quo metaphysica. Metaphysica enim, generatim supponens conceptuum et principiorum valorem obiectivum, id imprimis, quod enuntiant, considerat, critica vero eorum

valorem obiectivum explicandum et demonstrandum suscipit. V. g. metaphysica de pulchro, tempore, spatio, substantia, fine, de principio causalitatis ita agit, ut internam harum notionum et principiorum comprehensionem et vim investiget; sed ea esse notiones obiectivas ac veritates, non vero figmenta mentis, metaphysica potius supponit demonstratum esse in critica, quam data opera probat. Sed ipsa etiam nonnumquam integritatis causa tales quaestiones tractationibus suis immiscet.

Differt denique critica a *psychologica* cognitionis tractatione, quippe cuius non est cognitionum veritatem, sed potius naturam internam, originem, successionem et alia huiusmodi investigare.

3. Ex his colligitur, criticam eatenus *primam scientiam* 4
esse, quatenus de ipsa sciendi facultate tractat. Sicut apologetica theologiae fundamentum praebet fontes eius explicando et iustificando, ita critica omnibus scientiis *fundamentum sternit* et tuetur. Mathematica, nisi scientia imaginaria evadat, realitatem dimensionum et numerorum et varia principia metaphysica supponere debet. Scientiae empiricae, quae de natura anorganica, de plantis, de vita psychica, de historia, de linguis agunt, nituntur in veracitate experientiae, in rerum et conceptuum (causae, materiae, virium animae) realitate, in veritate multorum principiorum, quibus continuo utuntur; quae scientiae aetate recenti interdum veneno scepticismi ex philosophia hausto infici coeperunt. Praesertim vero ob grassantem agnosticismi et subiectivismi morbum philosophia (metaphysica), theologia, vita religiosa et moralis nostra aetate opus habent, ut critica mentis aptitudinem ad cognoscendam veritatem, supersensibilem praesertim, tueatur.

4. Ex iis huius scientiae *momentum* elucet. Cum enim de scientiarum et totius vitae humanae fundamento agat, errores, qui in ea committuntur, tristissimos et late patentes fructus gignere et rectam mundi vitaeque scientiam depravare solent. Non est dubium, quin perniciosi errores moderni et aegritudines recentioris culturae intellectualis ex falsis

principiis de natura et potestate cognitionis humanae oriantur. Nam neglectio illa vel contemptus veritatum supersensibilium, funesta separatio religionis ab intellegentia, effrenis in cogitando licentia, illa sceptica aetatis mens non aliunde originem petunt nisi ex falsis opinionibus de humana cognitione.

5 **Notae historicae.** Paucas et generales tantum nunc notitias praebemus, uberiores postea suis locis inseremus.

Primum philosophi graeci quaestiones criteriologicas moverunt. Contra Sophistas *Socrates* iura rationis defendit. *Plato* († 347 a. Ch.) magnopere cognitionem intellectualem celebrat, sed experientiam nimis neglegit. Aptius cogitationem mentis cum sensuum experientia *Aristoteles* († 322 a. Ch.) coniungit. Post eos Stoici et Epicurus in quendam *sensualismum,* alii in *scepticismum* incidunt; Neoplatonici e contrario immoderato *theosophismo* addicti sunt.

Aetate christiana inter alia praecipue quaestio de relatione inter fidem et scientiam movebatur. Post s. Patres doctores *scholastici* systematicam quidem et completam cognitionis doctrinam non statuerunt, attamen sparsim in logica, metaphysica, theologia vera principia de scientia et fide, de veritate ac certitudine, de universalibus, de relatione inter sensum et intellectum proponunt, quae ubique firmam eorum in veracitatem cognitionis nostrae fiduciam ostendunt. Qua firma confidentia effectum est, ut magnificum humanae scientiae artificium exstruerent.

Quod vetus philosophia nondum praestitit, ut nempe systematicam cognitionis scientiam componeret, aetas recens efficere studuit. In quo opere perficiendo sibi persuadere debuit, illos veteres, qui solidum philosophiae aedificium construxerunt, atque ipsum genus humanum hucusque recta principia de natura et facultate cognoscendi tenuisse; proinde muneris quidem sui esse, haec cognoscere et perficere, non vero abicere novamque ab initio philosophiam construere. Ita philosophia in firmo fundamento mansisset.

Sed *nominalismus,* qui saec. 14 invalescebat et valorem 6
obiectivum idearum universalium negabat, multorum animos dubiis scepticis infecit et recentem praeparavit subiectivismum. Simul terrarum transmarinarum inventio, commercii inde et divitiarum augmenta, scientiarum naturalium progressus, studium renascens et immoderata veneratio antiquitatis, magis etiam reformatio et aversio ab Ecclesia animos a pristinis moribus studiisque abstrahebant atque magnam vitae socialis, mentium et cogitationum mutationem in orbem occidentalem inducebant. Quae mutatio eo facilius accidit, quo citius et latius typi inventi ideas novas spargebant. Hinc veterum traditionum contemptus et desiderium non tantum vitae socialis immutandae, sed etiam novi aedificii philosophiae construendi ortum est.

Id variis primum conatibus apparuit, donec *Cartesius* († 1650) in Gallia, *Baco* († 1626) et *Locke* († 1704) in Anglia nova reformatae philosophiae fundamenta posuerunt, incipientes, id quod consilio consentaneum erat, ab inquirenda mentis humanae indole, num aliquid et quidnam cognoscere possit. Cartesius rationalismi viam ingressus est. In Anglia empirismus natus est, cui postmodum positivismi nomen inditum est. *Kant* († 1804) rationalismum et empirismum in harmonicam unionem copulare studens infeliciter utriusque errores in unum coniunxit. Quamquam magni huius systematis defectus nunc passim agnoscuntur, tamen eius principia adhuc philosophiam et communem cogitandi rationem inficere pergunt.

Quod *praesentem aetatem* attinet, duplex potissimum in nostra re agitatur quaestio:

1ª *quaestio* est, utrum res, quales in se sunt, cognoscamus 7
necne. Sub hoc respectu inter se opponuntur *realismus,* qui affirmat, et *idealismus,* qui id negat asserens, hominem nihil nisi suas repraesentationes subiectivas cognoscere; qui igitur a scepticismo parum differt. Idealismus diu in philosophia, praesertim germanica, dominatum tenuit; ex aliquo tempore autem conversio ad realismum aucta est. Sed adhuc forma eius aliquatenus mitigata, subiectivismus, mentes regit. Qui

parum intellegit, cognitiones ad obiecta a nobis distincta referri et ab iis debere regi, sed profitetur, subiectum ipsum sibi normam cognitionis esse ideoque etiam plena in cogitando libertate frui.

2ª *quaestio* est, quinam sint cognitionum fontes sive viae ad veritatem. Sub hoc respectu hae doctrinae distingui possunt: a) *Positivismus (agnosticismus)* solam experientiam fontem certae cognitionis habet. b) *Irrationalismus* (intuitionismus, immanentismus) rerum superempiricarum apprehensionem admittit et tueri vult, attamen, cognitioni intellectuali diffidens, eam alicui experientiae emotionali a perspicientia intellectuali diversae tribuit itaque vitiat et pessumdat. c) *Intellectualismus genuinus* scholasticus experientiam cum cognitione apte coniungit.

3. Si generatim fiducia spectatur, quae cognitionibus nostris tribuitur, distingui solet *methodus dogmatica,* quam vocant, quae sine examine omnibus cognitionum generibus fidit, et *methodus critica,* quae de veracitate et limitibus cognitionis examen instituit. Manifestum est, tale examen laudandum et in scientia de cognitione instituendum esse. Sed examen recte institui oportet, non ad modum criticismi kantiani, quippe qui haud multum a scepticismo differt.

Systematum falsorum refutationes systematicae cognitionis tractationi suis locis inseremus.

8 **Divisio.** Materiam tractandam ita dividemus, ut primum generatim de intellectus aptitudine ad verum cognoscendum agamus exponentes, quomodo de hac aptitudine recte ratio reddatur. Postquam hoc ostensum itaque simul indoles cognitionis explicata fuerit, de variis in veritate assequenda statibus mentis et maxime de certitudine, deinde de via agemus, qua ad veritatem perveniatur, denique integrum ambitum rerum describemus, quas cum maiore minoreve perfectione cognoscere valeamus.

Caput I

De intellectus aptitudine ad verum cognoscendum

Art. 1. Hanc aptitudinem certam esse

§ 1. Quomodo inquisitio instituenda sit

Cum critica sibi proponat de cognitione veritatis examen 9
instituere, sponte haec prima quaestio se offert, habeatne intellectus generatim facultatem ad verum cognoscendum sive ad res cognoscendas, ut in se sunt. De intellectu haec quaestio instituitur. Duplex quidem genus facultatum in nobis est, sensus et intellectus. Sed cognitio veritatis ad intellectum spectat, qui solus veritatem ut talem apprehendere, ei iudicando adhaerere, eam per certitudinem possidere potest. Et inquisitio in hanc facultatem intellectus per ipsum intellectum facienda est. Aliud enim medium non habemus.

Sed hinc difficultas oritur, quo iure intellectus, de cuius ad cognoscendum aptitudine demum examen instituitur, iam ad cognitionem et ipsum hoc examen adhibeatur. Videmur enim circulum vitiosum committere, quia quaerentes de aptitudine intellectus simulque huic quaestioni per intellectum respondentes eandem aptitudinem iam supponere videmur, de qua quaerimus. Haec est difficultas exordio criticae propria. — Duplici via procedi potest:

1º Potest quis ad inquisitionem istam *cum dubio serio* accedere, sitne revera intellectus aptus, ut res cognoscat, quales in se sunt. Animadvertit utique, intellectum cum evidentia multa ut vera et certa exhibere, velut propriam hominis exsistentiam, principia immediata et alia; in quo aptitudo eius ad verum manifestatur. Attamen non fidit huic intellectus evidentiae, sed serio timens, ne sit naturalis illusio, evidentiam istam demum examinare intendit, num ei fidere possit. Haec est methodus criticismi falsi, cui iam Cartesius praelusit quamque Kant in „Critica rationis purae" sequitur et ex modernis, qui scholastici non sunt, plurimi.

2º Potest quis ita procedere. Videt esse absurdum non contentum esse evidentia, cum plus quam evidentia desiderari

nequeat. Itaque de evidentia non serio dubitat. Sed videre vult, sitne revera facultas intellectus ad verum evidens et quomodo legitime huius ratio reddatur. Qui modus inquirendi *dubium methodicum* vocatur. Hanc viam ingredimur.

Haec methodus recta a quibusdam „*dogmatismus*" appellatur. Sed cum ista famosa voce tantum illa methodus significetur, quae sine ratione sufficienti firma asserta statuit et quae speciatim in nostra re caece facultatibus cognoscitivis fidit, revera dogmatismum non statuimus, quia nostrae in mentis aptitudinem fiduciae rationem reddimus.

Primum igitur exponemus, quae sit recta via in hac quaestione. Deinde aptitudinis intellectus ad verum cognoscendum rationem scientificam reddemus.

Th. 1. **Qui initio criticae seriam dubitationem de aptitudine intellectus ad res cognoscendas statuunt, ad nullam certitudinem perveniunt, sed in scepticismo haerent (1 p.). Dubitatio autem methodica tum de hac aptitudine tum de quibuslibet veritatibus merito adhibetur (2 p.).**

10 **Declar. 1.** Supra iam indicavimus, hanc esse frequentem philosophorum methodum, ut criticam exordiantur cum *seria dubitatione* de intellectus aptitudine ad verum cognoscendum. Ostendimus, talem methodum non ducere ad finem, quem quis forte intendit, ut certitudo stabiliatur, sed ad contrarium.

Propterea maxime dubitare solent, sitne mens ad verum cognoscendum apta, quod actus mentis intra nos, res vero cognoscendae extra nos sint (de quo dubio infra agemus). Ita enim fere ratiocinantur: „Actus psychici sunt accidens animae meae neque ex mente mea egredi possunt... quo ipso vulgari realismo fundamentum subtractum est... Talis critica pure negativa per se solam proxime tantum ad nescientiam et ad illum scepticismum ducit, qui ad instar stationis mediae inter dogmatismum vulgarem et criticismum positivum omitti non potest."[1]) Sed fallitur auctor putans, se ex tali dubitatione emergere posse.

[1]) *Ed. v. Hartmann:* „Das Bewußtsein [Vorstellung, Gedanke] ist Akzidens meiner Seele und kann aus meiner Innerlichkeit nicht heraus... damit ist dem naiven Realismus jeder Boden entzogen... Eine solche rein negative Kritik kann für sich allein zunächst nur zum Nichtwissen führen, zu jener skeptischen Weltansicht, welche als Durchgangspunkt zwischen naivem Dogmatismus und positivem Kritizismus unentbehrlich erscheint." Das Grundproblem der Erkenntnistheorie I 2 c.

2. *Dubitatio methodica* illud dubium intellegitur, quod de aliqua veritate fingitur, donec evidentia eius appareat. Qui proinde eam adhibet, certitudinem, quam habitualiter possidet, non retractat, sed ita dispositus est, ut solum ea admittere velit, quae vel immediate evidentia vel saltem sufficienter probata sint. Itaque se sibi opponit et sibi quasi nescienti conatur rei vel immediatam evidentiam vel convincentia argumenta ostendere. Haec dubitatio vel est *partialis*, de aliqua tantum veritate, vel *universalis*, de aptitudine veritatis cognoscendae generali. Haec posterior solum in exordio criticae locum habet.

Demonst. 1. p. Qui serio de generali intellectus aptitudine 11
ad res cognoscendas dubitat, eo ipso implicite etiam de aptitudine omnis actus dubitat, quo certitudinem acquirere intendit vel de ipsa hac aptitudine intellectus vel de qualibet alia re. Ergo qui initio criticae seriam et universalem dubitationem de aptitudine intellectus statuunt, ad nullam certitudinem perveniunt itaque in scepticismo haerere debent.

Alio modo. Ita dubitans absurdum circulum committit, quia per hunc eundem intellectum, de cuius aptitudine ad verum cognoscendum dubitat, certo cognoscere vult, quae sit intellectus indoles vel quid in alia quaestione tenendum sit.

Demonst. 2. p. Dubitatio methodica de facultatum ad co- 12
gnoscendum aptitudine et de aliis, licet evidentibus, veritatibus merito adhibetur, si a) non eo ipso certitudo earum suspenditur, ut fit in seria dubitatione, id quod absurdum esse ostendimus, et b) si aptissima est, ut huius certitudinis ratio explicetur. *Atqui* utrumque ita est. Ergo.

a) Dubitatione methodica certitudinem non suspendi colligitur ex conceptu dubitationis methodicae.

b) Alterum aeque apertum est. In hac dubitatione enim in fundamentum certitudinis, de qua quaeritur, investigatio instituitur vel immediatam evidentiam vel convincentia argu-

menta quaerendo. Quare in omnibus scientiis, theologia non excepta, talis dubitatio adhibetur et adhiberi debet.[2])

Hanc igitur dubitationem instituemus de valore cognitionis intellectualis generatim, de certitudinis motivo, de experientia, de variis rerum generibus cognoscendis, ut persuasio naturalis de valore cognitionis nostrae ad scientificam evehatur.

Hinc simul liquet, criticam esse scientiam, quae vere nullo supposito nitatur[3]), nimirum eo sensu, quod non e placitis proficiscatur, quorum rationem non reddat; attamen non sic, quasi de omnibus prius serio dubitare debeat.

13 **Nota.** 1. Non tamen postulari potest, ut *omnia demonstrentur*. Demonstratur enim aliquid, si ex alio (cum certitudine) infertur. Iam vero superfluum et impossibile est omnia ex alio inferre. Superfluum est, quia multae veritates immediate evidentes sunt, e. g. principium contradictionis. Impossibile est, quia non omnia in infinitum per alia demonstrari possunt, sed tandem quaedam se ipsis manifesta esse debent.

14 2. Ergo homo catholicus etiam *fidei veritates* assensu fidei minime retractato stricto examini scientifico subicere potest. Nam ad tale examen non requiritur, ut veritas, certa iam et manifesta, serio in dubium vocetur. Finis enim inquisitionis scientificae non semper is est, ut veritas detegatur, sed ut vel inveniatur vel, si iam inventa est, id quod accidit in veritatibus fidei, distincte declaretur et demonstretur. Neque etiam quisquam nisi stultus ad veritates mathematicas dudum ab omnibus admissas ita examinandas accedit, ut eas interim seria mente dubias existimet.

Quod illi non pauci ignorant, qui inquisitionem scientificam sine serio dubio fieri non posse opinantur ideoque saepe inquisitiones theologi vel philosophi catholici non vere scientifi-

---

[2]) *S. Thomas* passim quaestiones suas incipit in dubitantis modum „Utrum Deus sit", „Utrum Filius alius sit a Patre". Cf. etiam *s. Augustinum*, e. g. De civ. Dei XIX c. 18; De libertate II c. 2 et alibi.

[3]) Voraussetzungslos.

cas habent, quod non liberae, sed ligatae sint, quoniam prohibeatur veritates fidei „in dubium [scil. serium] vocare".

§ 2. Aptitudo ad verum cognoscendum ostenditur

Th. 2. **Aptitudo intellectus ad verum cognoscendum manifesta fit ex eo, quod revera in multis nos evidenter veritatem cognoscere videmus.**

Demonst. Si clare videmus, nos saltem saepe cum evidentia veritatem cognoscere, manifestum fit, intellectum habere aptitudinem, ut, saltem servatis certis condicionibus, veritatem cognoscat. Ab esse enim ad posse valet illatio. Atqui saepe, praesertim in iudiciis immediatis, clare videmus nos cum evidentia veritatem cognoscere i. e. ita cognoscere, ut clare videamus contrarium impossibile et errorem exclusum esse. E. g. evidenter cognosco, idem non posse simul esse et non esse, tria et tria esse sex. Praesertim cum magna evidentia per conscientiam facta interna cognosco, me dubitare, cogitare, exsistere. Atque tam evidenter cognosco haec et similia esse vera, ut physica cum necessitate ad assensum cogar et constans saltem dubitatio impossibilis sit. Ergo. 15

Itaque praesertim iudicia immediata, in quibus nempe evidentia maxima est, clare ostendunt, nos veritatis inveniendae capaces esse. Et quia iudicia immediata *conscientiae* speciali evidentia excellunt, cui nemo resistere potest, haec praesertim semper invincibile documentum nostrae veri cognoscendi capacitatis appellatum est. Iam *Augustinus* contra scepticos coaevos imprimis ad facta interna, de quibus dubitari non possit, provocat: „Utrum aeris sit vis vivendi an ignis, dubitarunt homines. Vivere se tamen et meminisse et intellegere et velle et cogitare et iudicare quis dubitat? Quandoquidem, si dubitat, vivit; si dubitat, unde dubitet, meminit; si dubitat, dubitare se intellegit; si dubitat, certus esse vult; si dubitat, cogitat; si dubitat, scit se nescire; si dubitat, iudicat non se temere consentire oportere."[4]) 16

---

[4]) De Trinitate X 10 n. 14. Cf. ib. XV 12; De civ. Dei XI 26; De vera religione c. 39 n. 73.

17 **Nota.** Quatenus iudicia immediate evidentia pro aptitudine mentis ad verum cognoscendum testimonium dicunt, quod refelli non potest, solidum *criticae fundamentum* sunt, a quo incipere cuique ulteriores inquisitiones suas superstruere potest.

Et quia in his iudiciis propterea de veritate certi sumus, quia evidentiam habemus, simul ostendunt, quando de veritate possidenda securi esse possimus: videlicet semper, *quando evidentia adest* seu quando clare perspicimus, rem ita se habere et aliter se habere non posse. Haec enim est ratio, cur in illis iudiciis certi simus.[5])

Interdum initium inquisitionis criticae hoc ponitur, quod omnis facultas ex natura ad suam operationem directa sit, quae in intellectu cognitio sit, nempe veritatis cognitio; ex quo sequatur, eum veritatem cognoscere posse. De hac quidem destinatione intellectus ad verum cognoscendum dubitari nequit, quae tamen non a priori statuenda, sed tantum ex actibus probanda est. A quibus igitur initium faciendum est, sicut supra factum est.

Etiam *J. Maréchal* in opere celebri Le point de départ de la métaphysique (1923—26) minus bene ab hoc fundamento egrediendum esse putat, quod intellectus ex natura ad veritatem eamque totam cognoscendam directus sit.

Th. 3. Intellectus etiam per se errorem vitare potest (1. p.). Attamen falli potest per accidens (2. p.).

18 **Declar.** Intellectum errorem cavere posse, iam implicite thesis praecedens ostendit. Exempla enim allata manifestant, eum verum agnoscere et a falso discernere itaque per se errorem vitare posse. Idem tamen amplius exponendum esse videtur.

Demonstravimus, intellectum, quando evidentia fruatur, infallibiliter veritatem possidere. Sed non semper evidentia adest; plurima dubia sunt et saepe dubia manent. Si id accidit et nihilominus intellectus ad iudicium progreditur, error fieri potest. Proinde quaestio oritur, num in tali dubio errorem cavere queat, an forte cum necessitate interna ad iudicandum proripiatur. Si id admittendum esset, intellectus iam desineret aptum instrumentum veritatis esse.

5) De evidentia ut criterio veritatis infra expresse agetur.

Attamen non postulatur infallibilitas absoluta, ut omnis erroris possibilitas exclusa sit. Constat enim, saepe, antequam clare perspiciatur, quid verum sit, intellectum per voluntatem ad immaturum iudicium determinari et falli. Tantum postulari potest, ut sit *infallibilis per se*, i. e. ut, quando secundum naturam suam agere permittitur, errorem cavere queat. Idem in horologio sufficere putamus, ut nempe sibi relictum et extrinsecus non impeditum tempus falsum non indicet; sin autem forte index extrinsecus pondere gravetur itaque acceleretur, talis error non per se, sed per accidens fieri dicitur.

Simul elucet, infallibilitatem assertam non dicere, intellectum veritatem infallibiliter assequi posse (saepe eam non assequitur), sed tantum, eum errorem vitare posse.

Demonst. 1. p. Intellectus per se infallibiliter errorem 19 vitare potest, si secundum naturam suam agens errorem non committit. Atqui ita est. Periculum erroris tantum adest, si evidentia deest. Experientia autem interna constat, si id accidit, intellectum non ex se ad iudicium properare, sed, nisi impediatur, ad ulteriorem rei inquisitionem tendere et, quamdiu eam non obtineat, a iudicando abstinere. Quod manifesto etiam ex hoc colligitur: quando vera quidem evidentia adest, attamen non perfecta, i. e. quando quidem perspicitur, aliquid verum esse, sed non cum claritate valde lucida, nec ita intellectus ex se solo ad iudicium procedit[6]); multo minus igitur, si nulla adest evidentia.

Demonst. 2. p. Intellectus teste experientia non raro fal- 20 litur. Atqui non fallitur per se, ut demonstratum est. Ergo fallitur et falli potest per accidens.

Fallitur autem, quatenus praepropere, re non sufficienter perspecta, ad iudicium determinatur. Haec determinatio potissimum *per voluntatem* fit, quae intellectum ad iudican-

6) Cf. infra, De certitudine libera.

dum impellit propter affectionem ad rem, ex impatientia vel ex aliis motivis.[7])

Plerumque docent[8]) intellectum deficiente evidentia ad iudicandum determinari *tantum per voluntatem* eamque liberam. Hi defendunt idque necessarium putant, intellectum ad errorem numquam per actus cognoscitivos determinari, e. g. per apprehensiones speciosas, vividas imaginationes, perceptiones sensitivas, quae, sufficienti reflexione in obiectum impedita, intellectum (saltem ad momentum) ad iudicandum abripiant. Si hoc accideret, aiunt, falsitas ex intellectu ipso proveniret.

Attamen intellectum semper voluntate tantum, numquam actibus cognoscitivis ad falsum determinari, *non satis probari* videtur. Etenim a) tot iudicia falsa, ad quae in rebus magnam evidentiae speciem habentibus saepe inducimur, omnia a voluntate determinari vix est credibile. b) In somniis intellectus multa falsa iudicia elicit, quae certe non omnia a voluntate, sed immediate ab apprehensionibus, praesertim phantasmatibus determinata sunt; et hoc ideo, quia sufficiens reflexio deest, qua intellectus falsam apprehensionum speciem detegere possit. Idem aliquando in statu vigili accidere posse, si intellectus a sufficienti reflexione impeditur, non apparet, cur negandum sit.

Neque necessarium videtur talem exquisitam infallibilitatem defendere. Nam etsi illud accidit, non propterea intellectus desinit esse infallibilis per se. Nam sic non agit secundum suam naturam, sed ex impedimento. Praeterea in his eventibus saltem post iudicium immaturum, ut primum reflexionis facultas redit, defectum evidentiae detegere et iudicium iterum suspendere potest.

21 **Obiectiones.** 1. Solus Deus infallibilis est, ergo non intellectus humanus. — *Resp.* D. i. e. nemo alius habet infallibilitatem absolutam sine possibilitate erroris et insuper non participatam C. non talem, quam supra homini adscribimus, limitatam et insuper participatam N.

2. Omnes dicimus hominem sive intellectum humanum ex natura sua fallibilem esse. Atqui secundum thesim ex natura sua infallibilis esset. — *Resp.* D. mai. homo ex natura sua fallibilis est, quatenus etiam voluntatem causam errorum includit C. intellectus Sd. i. e. talis est natura eius, ut per accidens falli possit, quatenus evidentia carere et in tali casu simul incaute determinari potest extrinsecus C. talis est natura eius, ut falli possit per se, nempe ut sibi relictus in errorem impingat N. Cd. min.

*Th. 4. Itaque doctrina Cartesii de fundamento certitudinis et initio philosophandi approbari nequit.

*22 **Declaratio doctrinae.** Cum de initio philosophandi agimus, quomodo nempe philosophia ab ipsa inquisitione in facultatem cognoscendi incipere debeat, silentio praeterire non licet doctrinam hac in re celebrem, quam Cartesius de certitudinis fundamento protulit.

[7]) De causis errorum vide infra, ubi de statibus mentis in assequenda veritate agitur.

[8]) Cf. e. g. *Suarez,* Disp. met. d. 9 s. 2 n. 6.

Cartesius (René Descartes † 1650) eodem fere tempore, quo in Anglia Baco Verul. († 1626) empirismi semina sparsit, in Gallia alter recentis philosophiae auctor exstitit. Permotus statu philosophiae non laeto sui temporis, quo philosophia scholastica neglegebatur neque alia solida praesto erat, sibi proposuit aedificium philosophiae ex integro reconstruere et imprimis fundamentum certitudinis, a quo incipiendum sit, stabilire; hanc enim inquisitionem philosophia peripatetica data opera non instituerat. Sed in eo consilio prosequendo non quidem aliqua capita philosophiae scholasticae complere vel emendare studuit, sed totam abiecit tantumque ingenium suum secutus est.

Cartesium in philosophiam scholasticam haud magnum studium contulisse, elucet ex epistula ad Mersenne 1640 data, in qua scribit, se ex 20 annis nullum scholasticum legisse et tantummodo nomen Conimbricensium tenui memoria retinere.

1⁰ Itaque investigationem suam incipit quaerendo, quid sit illud, de quo nullum possit esse *dubium,* quod proinde fundamentum esse debeat, cui aedificium philosophiae superstruatur. „Dubitabimus imprimis", inquit „an ullae res sensibiles aut imaginabiles exsistant; primo quia deprehendimus, interdum sensus errare ... deinde quia quotidie in somniis innumera videmur sentire aut imaginari, quae nusquam sunt." „Dubitabimus etiam de reliquis, quae antea pro maxime certis habuimus ... Ignoramus enim, an forte nos tales Deus creare voluerit, ut semper fallamur."

2⁰ Invenit autem, de uno se dubitare non posse, nempe se 23*
cogitare et proinde exsistere. „Sic reicientes omnia, de quibus aliquomodo possumus dubitare ... facile supponimus, nullum esse Deum, nullum caelum, nulla corpora ... non autem nos, qui talia cogitamus, nihil esse; repugnat enim, ut putemus, id, quod cogitat, eo ipso tempore, quo cogitat, non exsistere.

Ac proinde haec cognitio *ego cogito, ergo sum* est omnium prima et certissima."[9])

Hanc veritatem certissimam et unam ex primis esse, clarum est. Sed non est nova inventio a Cartesio facta. Iam diu ante Cartesium *Augustinus* contra Academicos et scepticos aetatis suae inculcaverat, homini quamquam de omnibus dubitanti unam veritatem dubiam esse non posse, „vivo, ergo sum"; proinde impossibile esse de omnibus dubitare.[10])

3⁰ Videns autem, hoc primum propterea indubium esse, quod distincte percipiatur, concludit, universale certitudinis criterium, quo infallibiliter veritas agnoscatur, esse *claram et distinctam perceptionem*. „In hac prima cognitione [cogito, ergo sum] nihil aliud est quam clara quaedam et distincta perceptio eius, quod affirmo; quae sane non sufficeret ad me certum reddendum, si posset umquam contingere, ut aliquid, quod ut ista clare et distincte perciperem, falsum esset, ac proinde iam videor pro regula generali posse statuere, illud omne esse verum, quod valde clare et distincte percipio."[11])

4⁰ Invento hoc criterio iam certitudinem eorum, de quibus antea dubitaverat, restituere et philosophiam tuto fundamento superstruere aggreditur. Invenit, etiam suprema principia clare et distincte percipi ideoque vera esse, ut principium contradictionis, axiomata ‚ex nihilo nihil fit' et ‚causa debet saltem tantum perfectionis continere quantum effectus'. Ex his ad *exsistentiam Dei* pervenire conatur. Nam animadvertit in se ideam Dei, entis infiniti, quae, cum ex nihilo nihil fiat, causam habere debeat; sed aliam habere non posse praeter ens pariter infinitum, cum causa non possit minoris perfectionis esse effectu. Ergo eam a Deo menti inditam esse ideoque Deum exsistere concludit.[12])

---

[9]) „Principia philosophiae" I n. 4 5 7. In hoc opere praecipuo systema suum evolvit. De doctrina Cartesii inter alios cum diligentia tractat *Mercier*, Critériologie générale[6] 56—83 200—210.

[10]) Cf. supra n. 15.

[11]) Medit. 3.

[12]) Etiam alio argumento Dei exsistentiam ostendit, cui saepe primum locum assignat, videlicet ex idea clara Dei entis a se, in cuius comprehensione exsistentia contineatur. Hoc argumentum, quod ontologicum vocant, invalidum esse in theodicea demonstratur.

5⁰ Ex demonstrata exsistentia Dei iterum *criterium suum confirmat*. „Possum enim", inquit, „mihi persuadere, me talem a natura factum esse, ut interdum in illis fallar, quae me puto quam evidentissime percipere... Postquam vero percepi, Deum esse illumque non esse fallacem, atque inde collegi, illa omnia, quae clare et distincte percipio, necessario esse vera, nulla ratio afferri potest, quae me ad dubitandum impellat. Atque ita plane video, omnis scientiae certitudinem ab una vera Dei cognitione pendere." „Plane video, omnis scientiae certitudinem et veritatem ab una vera Dei cognitione pendere, adeo ut, priusquam illum nossem, nihil de ulla re scire potuerim."[13]) 24

Porro ex Deo ulterius ad *mundum externum* pervenire conatur: cum cognitio nostra magna cum evidentia naturali mundum existentem exhibeat, Deus autem verax naturam mendacem condere non potuerit, de mundi exsistentia dubitari non posse. Quid autem ulterius de naturis rerum affirmandum sit, pariter deducendum esse ex claris et distinctis earum ideis, quas habemus (fere secundum methodum, qua etiam multi phaenomenologistae hodierni utuntur simpliciter argumentantes ex intuitione essentiarum, quam sibi tribuunt). Ex his ideis ulterius colligit, essentiam corporum tantum in extensione consistere, cum corpus cogitari nequeat sine extensione, omnia autem alia in corpore mutabilia sint; essentiam vero animae sive spiritus consistere tantum in cogitatione (generaliter sumpta), quoniam similiter hoc unicum sit, sine quo concipi nequeat. Ex his alia doctrinae capita (pariter erronea) per similem rationalismum deducit.

Hoc loco tantum doctrinam Cartesii de fundamento certitudinis examinamus praetermissis aliis, quae fundamento imponit.

Demonst. Systema Cartesii de certitudinis fundamento et initio philosophandi tum in se spectatum tum spectato modo, quo proponitur, approbari nequit. Nam 25

---

[13]) Medit. 5.

1. Proponitur cum intolerabili *contemptu philosophiae perennis* et neglecta lege continuitatis, quae tanti in scientiis momenti est. Cum mens humana in novis inveniendis erroris periculo valde obnoxia sit, ea, quae maiores unanimi consensu per saecula statuerunt, cum diffidentia proprii iudicii caute examinanda et perficienda sunt, non vero a novis semper exordiendum est.

Ipse autem asserit, neminem ante se vera philosophiae principia firmiter tenuisse. „Plerique eorum, qui posterioribus hisce saeculis philosophi esse voluerunt, Aristotelem caeco impetu secuti sunt... Unde concludendum est, eos, qui quam minimum didicerunt illorum omnium, quae hactenus nomine philosophiae insigniri solent, ad veram percipiendam quam maxime esse idoneos." „Omnes res, de quibus dicendi occasionem habui, ita me explicasse existimo, ut, qui illum [librum meum] cum attentione legent, rationem habituri sint sibi persuadendi, non opus esse alia principia quaerere, quam ea, quae tradidi, ut ad altissimas quasque notitias, quarum mens humana est capax, perveniatur."[14])

2. Quod *dubium* attinet, Cartesius ab adversariis impugnatus declaravit, de veritatibus religiosis se dubitare noluisse. Quod autem dubium de ceteris veritatibus spectat, multi quidem considerata intentione eius dubium solum methodicum adfuisse defendunt, sed alii attentis verbis et rationibus, ob quas dubitandum esse dicit, potius serium dubium intellegendum esse arbitrantur. Certe plerique philosophi moderni dubium cartesianum serium interpretantur et Cartesius saepe laudibus celebratur, quod philosophiae ius vindicaverit liberrimae inquisitionis sive ius de omnibus, etiam de veritatibus fidei (serio) dubitandi, donec scientifice demonstratae sint.

*26 3. Quatenus solum *principium primum* „Cogito, ergo sum" indubitatum ponit, sibi non constat. Nam dubium de mentis veracitate aeque ad hoc principium extendere debuit. Praeterea verum non est, tantum factum propriae exsistentiae im-

[14]) Princ. philos., Praefatio.

mediate evidens esse; etiam alia immediate evidentia sunt, praesertim principium contradictionis.

4. Quod *criterium* ideae clarae et distinctae attinet, non liquet, utrum *ideam claram* intellegat evidentiam mere subiectivam, an vero evidentiam innixam perspectae veritati obiectivae seu, aliis verbis, utrum dicere velit, nos in aliqua re formaliter propterea esse certos, quod *cognitio* nostra clara sit, an vero propterea, quod *rem* ita se habere clare perspectum sit. Cognitio non est norma obiecti, sed obiectum est norma cognitionis, quae hunc finem habet, ut obiectum, quale est in se, manifestet. Cartesius certe auctor fuit, ut in recenti philosophia essentialis relatio cognitionis ad obiectum ab ea independens neglegeretur.

Praeterea apertum circulum committit, cum criterium omnis certitudinis dependens reddit a veracitate Dei, huius autem exsistentiam iterum in hoc criterio niti dicit.

Licet varia doctrinae capita hoc saltem modo, quo a Cartesio tradita sunt, a posteris retenta non sint, tamen „eius hostilis scholae veteris aggressio et conatus ille, quo per principium subiectivismi philosophiam in novam plane viam dirigeret, eo magis industrios imitatores nacta sunt".[15])

Art. 2. De veritate

Cum critica inquirere debeat, num et qua ratione intellec- 27
tus ad veritatem pervenire queat, prima eius quaestio videri possit haec esse, quid sit veritas. Sed haec quaestio apte tractari nequit, nisi simul supponitur nos veritatem assequi posse. Idcirco prius aptitudinem mentis ad verum cognoscendum demonstravimus.

Hoc loco tantum de ea veritate agendum erit, qua cognitiones verae dicuntur, sive de veritate logica.

Veritas enim triplex potissimum distinguitur: a) Veritas *logica*, quae de cognitionibus intellectus praedicatur, est conformitas cognitionis (sive adaequatio intellectus) cum re.

[15]) *Kleutgen*, Philosophie der Vorzeit² n. 3.

b) Veritas *ontologica,* quae de rebus praedicatur, est conformitas rei cum idea sua; propterea enim oratorem, amicum dicimus veros, quia ideae et definitioni oratoris vel amici, quas in mente gestamus, conformes sunt. c) Veritas *moralis* seu potius veracitas, quae de sermonibus praedicatur, est conformitas sermonis cum loquentis cognitione; propterea enim alicuius sermonem veracem dicimus, quia non mentitur seu alia profert, quam in mente gerit.

Th. 5. Veritas logica est conformitas cognitionis (seu adaequatio intellectus) cum re.

28 **Declar.** 1. Thesis proponit definitionem communem et antiquam in philosophia aristotelico-scholastica. *Aristoteles* hac ratione verum et falsum definit: „Enuntiare, id, quod est, non esse, vel id, quod non est, esse, falsum est; sed enuntiare, quod est, esse, et quod non est, non esse, verum est.“[16]) Etiam *s. Thomas* perpetuo similia dicit: „Veritas intellectus (est) adaequatio intellectus et rei, secundum quod intellectus dicit esse, quod est, vel non esse, quod non est.“[17]) „Verum est in intellectu, secundum quod conformatur rei intellectae.“[18])

Si veritas dicitur conformitas cognitionis cum re, non postulatur, ut cognitio rem adaequate exprimat, sed solum ne id, quod exprimit, a re difforme sit. Et res, quacum conformitas postulatur, latissime intellegitur vel exsistens vel possibilis vel negativa, nempe quodlibet obiectum, de quo fit assertio.

29 2. In genuina veritatis notione vindicanda pugna nobis est contra varias sententias modernas, imprimis vero adversus veritatis falsificationem, quam idealismus sive subiectivismus committit.

Idealismus negat cognitionem esse similitudinem obiecti ab ea independentis, cui conformari debeat. Sed asserit, obiecta cognitione efformari, ideoque in cognitione conformitatem quidem cum subiecto eiusque legibus sive indole, non autem cum rebus transubiectivis locum habere. Quia nihilominus cum universali hominum consuetudine veritatem et falsitatem admittere coguntur, vitiatas definitiones effingunt. Dicunt enim vel veritatem esse cognitionum *conformitatem cum legibus mentis* sive conformitatem earum *inter se*[19]), vel illam cognitionem veram habent, quae ab omnibus *recta agnoscatur* sive quae opinionibus cuiusque aetatis congruat.[20])

[16]) Met. IV 7 (1011 b 25). Cf. IX 10 (1051 b 3—9); Cat. 5 (4 b 8—10).
[17]) C. gent. I 59.
[18]) 1 q. 16 a. 1. Cf. ib. q. 21 a. 2.

Alii veritatem intellegunt *conformitatem symbolicam* inter cognitiones et res. Supponentes nos non cognoscere res (saltem metaphysicas et religiosas), quales in se sunt, affirmant, ea, quae de rebus apprehendamus, esse tantum earum symbola a cognoscente efformata, rebus ipsis quidem dissimilia, attamen in repraesentando earum vices gerentia. E. g. asserunt, Deum resque religiosas „incognoscibiles“ esse, varias autem de his opiniones atque etiam dogmata catholica symbola esse, quibus diversi homines sive aetates haec incognoscibilia subiective apprehendant sibique repraesentent.

Interdum etiam error *relativismi* in ipsam veritatis definitionem influit. Relativistae, cum affirmant veritatem tantum relativam, non vero absolutam et immutabilem esse, eam non reponunt in conformitate cum ordine essendi constanti atque immutabili, quem ignorant, sed in congruentia mutabili cum proprietatibus, indigentiis et opinionibus diversorum hominum sive aetatum.

Sunt denique, qui ex mente *pragmatismi* veritatem in utilitate consistere doceant.

[19]) Veritas, inquit *Kant,* consistit „in conformitate cum legibus intellectus“, „in consonantia omnium cogitationum inter se“; „falsum est, quod communibus et necessariis regulis intellectus contradicit. (Die Wahrheit besteht „in der Übereinstimmung mit den Gesetzen des Verstandes“, „in der Übereinstimmung aller Gedanken mit den Gesetzen des Denkens und also untereinander“, „in der Zusammenstimmung der Erkenntnis mit sich selbst“; was „den allgemeinen und notwendigen Regeln des Verstandes widerspricht, ist falsch“.)

[20]) Allgemeingültigkeit. Terminus germanicus „Gelten“ in recentissima philosophia saepe adhibitus parum claram et constantem significationem habet. Generatim fere significat, aliquam assertionem obiective spectatam habere veritatem; quae veritas deinde varie a variis explicatur.

30 **Demonst.** 1. Definitio veritatis illa est admittenda, quae cum universali concipiendi et loquendi usu congruit. Atqui haec est definitio dicens veritatem esse conformitatem cognitionis cum re. Omnes enim ideo assertionem sive iudicium verum vocant, quia de re id iudicat, quod cum ea congruit, et ideo negant id verum esse, quia enuntiat, quod cum re non convenit. Iudicium asserens Hierosolyma eversa esse a Tito verum appellant, quia cum facto historico congruit, iudicium autem affirmans ea a Traiano esse eversa falsum dicunt, quia enuntiat, quod cum facto non convenit. Ergo veritas definienda est conformitas cognitionis sive adaequatio intellectus cum re.

Similiter liquet, *falsitatem logicam* esse difformitatem cognitionis cum re.

31 2. Definitio statuta amplius confirmatur et illustratur falsitate oppositarum conceptionum, quae supra commemoratae sunt et potissimum ex *subiectivismo idealistico* proveniunt. Quae generatim propterea falsae sunt, quia supponunt, cognitiones non imitationes obiectorum, sed potius productiones esse; propterea veritatem non in conformitate cum obiectis, sed potius in congruentia cum cognoscentium indole, legibus, indigentiis reponunt.

Speciatim veritas non est congruentia cognitionum cum legibus intellectus vel convenientia earum inter se. Obiecta enim sunt norma intellectus in cogitando, non vero intellectus norma obiectorum est. Calculatio mathematica non propterea vera est, quia cum legibus mathematicis, sed quia cum ordine obiectivo concordat.

Nec veritas in eo consistit, quod cognitio ab omnibus omnino vel ab omnibus alicuius aetatis sive classis recta agnoscitur. Sed e contrario propterea agnoscenda est, quia vera seu ordini reali conformis est. Et universales persuasiones ipsae possunt esse falsae, velut antiqua opinio de motu solis.

Nec veritas symbolica genuina veritas est. Veritas enim ab omnibus in eo reponitur, quod res ita exprimitur, ut in se est. Si tantum symbolum rei dissimile apprehendo, res ut in se est me latet; quod symbolistae expresse concedunt. Atque

etiam contraria symbola simul veritatem haberent, e. g. polytheismus, theismus, pantheismus, qui omnes dicuntur esse symbola eiusdem incognoscibilis divinitatis.

Nec veritas relativa et mutabilis est, quasi congruere debeat cum mutabilibus hominum et aetatum qualitatibus, indigentiis, opinionibus. Quod verum vel falsum est, semper verum et falsum est, quia conforme vel difforme est cum ordine reali ab hominibus independenti.

Multo minus veritas est utilitas ad fines practicos, ut pragmatismus opinatur. Veritas et utilitas sunt res diversae. Neque semper coniunctae sunt; saepe veritas inutilis est ad fines practicos et falsitas contra utilis esse potest.

Definitionis explicatio accuratior. Definitio veritatis modo statuta philosophis scholasticis communis est. Sed attentius considerata *duplicem interpretationem* admittit. Prout enim „cognitio" conformis vel intellegitur subiectiva vel obiectiva, etiam veritas intellegi potest vel 1) conformitas actus cum re vel 2) conformitas cognitionis obiectivae cum re seu conformitas obiecti formalis cum obiecto materiali (i. e. rei, ut repraesentatur, cum re, sicut in se est). Priori modo multi cum Suarez[21]) veritatem accipiunt, alii modo posteriori. Multi vero hoc discrimen non attendere videntur. 32

Secundum defensores prioris sententiae veritas huius iudicii „planetae gyrant circa solem" in eo formaliter consisteret, quod ipse actus hoc enuntians, quia est similitudo obiecti, cum obiecto conformis est. Secundum alteram sententiam veritas illius iudicii in eo consisteret, quod assertio expressa sive obiectum formale, planetas gyrare circa solem, cum realitate ipsa astronomica seu obiecto materiali conformis est. In hac sententia etiam actus ipse dici potest verus, sed per denominationem a veritate enuntiati seu obiecti formalis; vocatur verus, quoniam verum asserit. Videmur reapse hoc dicere velle, si quandoque actum ipsum verum appellamus, nempe ‚hunc actum verum exprimere'.

Haec altera sententia *praeferenda* est, quia cum communi modo loquendi hominum magis concordat. Etenim a) quando de veritate loquimur, quam logicam appellavimus, fere semper significamus conformitatem eius, quod repraesentatur, cum ordine rerum, ut in se est, idque ita, ut simul nobis conscii simus, nos ita vocabulo veritatis sensu maxime nativo uti. Dicimus enim veritatem inquiri, inveniri, ignorari, cognosci, certitudinem esse firmum assensum in veritatem, id, quod iudicemus, verum esse; in his et similibus formulis veritatem intellegimus conformitatem eius, quod iudicamus vel iudicandum est, cum re in se.

[21]) Cf. Disp. metaph. d. 8 s. 1 n. 3—5.

Pariter legimus, homines „ad agnitionem veritatis venire" (1 Tim. 2, 4), eos „resistere veritati" (2 Tim. 2, 25) et „a veritate auditum avertere" (ib. 4, 4), „testimonium perhiberi veritati" (Io. 5, 33); in his similiter de veritate logica sermo fit eaque intelligitur conformitas assertionis cum re ipsa. — b) Si nomine veritatis primario conformitatem actus exprimere intenderemus, declarari non posset, cur nemo umquam conformitatem actus cum obiecto formali veritatem vocet. Cum haec conformitas semper adsit, quia actus necessario conformis est cum obiecto suo formali, quod exprimit, omnia iudicia vera dicenda essent.

Ita etiam *s. Thomas* scribit: „Ad id in intellectu veritas pertinet, quod intellectus dicit, non ad operationem, qua id dicit... Illud, quod intellectus intellegendo dicit et cognoscit, oportet esse rei adaequatum, ut scilicet ita sit in re, sicut intellectus dicit." (C. gent. I 59.)

Th. 6. Veritas tantum in iudicio invenitur; sed etiam falsitas ei inesse potest (1. p.). Apprehensio vero, quae nihil affirmat, neque veritatem neque falsitatem continet (2. p.).

33 **Demonst. 1. p. A)** Veritas tantum in illa cognitione inveniri potest, quae se ad aliquam rem convertit exprimens sive dicens eam sic vel aliter se habere. Ita enim id, quod de re dicit, rei conforme esse et sic cognitio vera esse potest. Sin autem cognitio de nulla re quidquam dicit, talem conformitatem habere nequit. Atqui tantum iudicium ad aliquam rem se convertit, nempe ad rem subiecto exhibitam eamque sic vel aliter se habere affirmat; e. g. ‚Deus est aeternus'. Idea autem, quae nihil affirmat, tantummodo aliquid sistit, velut ‚aeternus', sed de nulla re id enuntiat. Ergo.

Aliter. Veritas est conformitas inter cognitionem et rem seu inter id, quod cognitio de aliqua re exprimit sive dicit, et hanc rem, sicut in se est. Atqui tantum in iudicio talis conformitas inveniri potest. Nam solum iudicium se convertit ad certam rem eamque sic vel aliter se habere affirmat, tribuens ei aliquod praedicatum seu exprimens de ea identitatem cum aliquo praedicato; quae identitas asserta cum re, ut est in se, conformis esse potest.

34 *Nota.* Non pauci scholastici, ut Capreolus, Fonseca, Suarez, Conimbricenses, Urráburu etiam simplici apprehensioni veritatem logicam tribuunt, quoniam adsit conformitas inter actum apprehensionis et eius obiectum formale. Attamen hic usus videtur solum philosophicus esse. Usus vulgaris ideae veritatem non tribuit, quia conformitatem actus cum obiecto formali veritatem non vocat, ut supra indicavimus.

Hi auctores, ut tamen concordent cum Aristotele et s. Thoma, qui soli iudicio veritatem addicere videntur, ulterius addere solent, in iudicio veritatem *perfectius* inesse quam in apprehensione; in iudicio enim cognosci veritatem adesse, in apprehensione eam tantummodo adesse, non vero cognosci.[22] Verum quidem est, in iudicio implicite saltem veritatem cognosci. Attamen hoc non videtur proprium et peculiare illud discrimen esse inter modum, quo iudicium et quo apprehensio ad veritatem se habent.

B) Multa *iudicia falsa* sunt. Ergo iudicio falsitas inesse potest. — Et quidem propterea iudicium falsitatem continere potest, quia ad certam rem se convertit exprimens de ea identitatem vel diversitatem cum aliquo praedicato, quae a re ipsa difformis esse potest, e. g. dicens duellum honestum esse. 35

Demonst. 2. p. Apprehensio, quae nihil iudicat, sed tantum aliquid concipit, e. g. ‚album', ad nullam rem sive subiectum se convertit tribuens ei identitatem vel diversitatem cum illo, quod concipit, dicens e. g. ‚nix est alba', ‚gramen est album'. Propterea neque cum certa re conformis neque ab ea difformis dici potest, quia ad nullam rem se refert. Ergo apprehensio, quae nihil affirmat, nec veritatem nec falsitatem continet. 36

Quae modo exposita sunt, *s. Thomas* ita exprimit: „Veritas est tantum in intellectu componente et dividente, non autem in sensu neque intellectu cognoscente, quod quid est [i. e. in apprehensione]." „Quando iudicat rem ita se habere, sicut est forma, quam de re apprehendit, tunc primo cognoscit et dicit verum. Et hoc facit componendo et dividendo."[23]

Obiectiones. 1. Etiam apprehensio veritatem habet, quia semper v. g. apprehendens ens vel circulum, conformis est cum hoc obiecto formali. — *Resp.* N. assertum. Ad rat. D. et haec conformitas actus cum obiecto formali est id, quod homines veritatem appellant N. haec conformitas adest quidem, attamen de ea non agitur C. — Spectata conformitate actus cum obiecto formali, quae vix umquam veritatis nomine honestatur, nulla fit comparatio inter iudicium et ideam. Immo haec conformitas semper adest, etiam in falso iudicio, quia actus nequit aliquid (obiectum formale) exprimere, nisi ei conformis est. 37

---

22) Cf. *Urráburu*, Log. p. 418 ss.
23) 1 q. 16 a. 2.

2. Quod apprehensio exprimit, e. g. ‚album', etiam conforme est cum aliquo obiecto materiali, v. g. nive. Ergo etiam veritas tamquam conformitas cum obiecto materiali de apprehensione praedicari potest. — *Resp.* D. ant. et hoc dicitur de nive N. exprimitur sine relatione ad nivem C. Ideo haec conformitas de apprehensione ipsa praedicari non potest; alioquin eodem iure etiam falsitas de eadem apprehensione praedicanda esset, quia ‚album' non est conforme cum gramine.

3. Si cetum ut piscem apprehendo, piscis dicitur falsa apprehensio; ergo apprehensio falsa esse potest. — *Resp.* D. ant. dicitur falsa apprehensio tamquam *praedicata* de ceto, i. e. iudicium est falsum C. („cetum tamquam piscem apprehendere" iam est iudicare) apprehensio in se sola spectata N.

4. Nonnumquam obiectum aliter apprehenditur ac est; v. g. sol apprehenditur parvus, cum sit magnus. — *Resp.* D. in apprehensione intellectuali N. in sensitiva (de qua nunc non agitur) Tr.

*38 ***Quaedam apprehensiones veritatem participant.** Quod supra dictum est, apprehensionem veritatem non habere, aliqua restrictione indiget (quae ceterum iam per additamentum „apprehensio, quae nihil affirmat" indicabatur). Sunt enim quaedam apprehensiones, quae non quidem formaliter iudicia sunt, attamen aliqua ratione naturam iudicii imitantur et quasi virtualiter iudicia sunt et ita etiam veritatem imperfecte participant. Hae sunt perspicientia, apprehensio intuitiva et complexa.

1. *Perspicientia* complura comparat eorumque relationem percipit, e. g. identitatem subiecti et praedicati, consequentiam syllogismi, at non formaliter affirmando, sed tantum perspiciendo et quasi audiendo. Imitatur proinde aliqua ratione iudicium eiusque veritatem, attamen non est ipsum iudicium, quippe quod tantum praeparat.

2. *Apprehensio intuitiva* immediate rei exsistentiam, ut in se est, percipit. Invenitur in experientia interna actuum propriorum. Ergo virtualiter iudicium de exsistentia rei perceptae est ideoque etiam veritatem iudicii aliqua ratione participat.

3. *Apprehensio complexa* complures notas ut identicas proponit, e. g. ‚Deus omnipotens'. Quare, si haec coniunctio absolute et serio fit, apprehensio aliquo modo iudicium eiusque veritatem imitatur. (Sin autem duarum idearum coniunctionem, quam v. g. ab alio factam [Deum non esse aeternum] audio, solum in modum quaestionis apprehendo, apprehensio complexa non oritur, quia ego notas non serio complector sive coniungo. Sed mentis tantum quaedam comparatio adest.)

Nihilominus *falsae,* sicut iudicium, istae apprehensiones esse non possunt. *Perspicientia* nexum aliquem inter subiectum et praedicatum non absolute statuit, sed tantum percipit eum his rationibus, quae et sicut se manifestant, suaderi; id vero numquam falsum est, etiamsi nexus ipse per iudicium absolute affirmatus falsus esset. Apprehensio *intuitiva* intellectus (conscientiae) falsa esse nequit, quia intellectus affectionem internam intueri nequit, quae non est. Tantum apprehensio *complexa* aliquam falsitatem habere potest, quando serio duas ideas ut sociabiles vel coniunctas exhibet, quae sociabiles vel coniunctae non sunt, ut „Deus iniustus", „voluntas libertate carens". Talis apprehensio plerumque abbreviata iudicii aliquando facti repetitio est.

Art. 3. **De natura cognitionis**

Postquam ostendimus, intellectum veras rerum cognitiones 39
habere posse, iam in modum corollarii distinctius genuinam cognitionis essentiam explicare possumus, in qua recte concipienda totius scientiae criticae cardo vertitur.

Cognitionem autem omnem actum intellectus dicimus. Strictiore quidem significatione tantum ille actus ita appellatur, qui aliquid sic vel aliter se habere exhibet, ergo (virtuale vel formale) iudicium. Sed paulo latius nomen etiam ad repraesentationem pure apprehensivam extenditur, qua aliquid tantum menti sistitur. Hoc latiore modo nunc cognitionem intellegimus.

Th. 7. **Cognitioni valor obiectivus asserendus est (1. p.). Cognitio igitur recte similitudo sive imago intentionalis rei dicitur (2. p.).**

Declar. *Valor obiectivus* sive realis cognitionis in eo con- 40
sistit, quod obiectum exhibet ab ipsa independens sive reale; quod obiectum proinde non per cognitionem, quia repraesentatur, sed independenter ab ea et iam ante eam id est, quod est. At non requiritur, ut obiectum exsistat. Sufficit, ut possibile seu essentia aliqua sit; quod accidit, si cogitatur sub-

stantia, causa, ens, vel si affirmatur, circulum esse figuram rotundam. Nam possibile quoque vel essentia independenter a mente aliquid et ens est et hac ratione realitatem habet. Etiam si obiectum negatio est, eatenus saltem valor obiectivus adest, quatenus negatio independenter a mente habetur, quamquam nullum proprie dictum esse habet.

Doctrina haec *realismus* sive *obiectivismus* vocatur. Realismus igitur ordinem obiectivum realem agnoscit, cui mens in cognoscendo se conformare debeat. Opponitur idealismo sive subiectivismo, secundum quem cognitio potius obiectum format et ponit, ut norma cogitandi non ordo quidam realis, sed potius subiectum, eius indoles et structura, sit.

Interdum realismus angustiore significatione in eo reponitur, quod cognitioni obiecta exsistentia respondeant. Sed opus non est realismum ita restringere. Etiam possibilia et essentiae entia, non ficta, sed realia sunt.

41 **Demonst. 1. p.** Valor obiectivus in eo consistit, quod cognitio obiectum exhibet ab ipsa independens sive reale. Atqui hic asserendus est. Ostendimus enim, intellectum in iudicando veritatem i. e. conformitatem cum rebus a cognitione distinctis et independentibus habere vel habere posse, proinde cognitionem talia obiecta exhibere.

42 **Demonst. 2. p.** Quid cognitio sit, conscientia interna eaque sola percipimus. Conscientia autem ostendit, eam aliquid omnino sui generis esse diversum ab omni alia re. Si igitur eam nihilominus rebus sensibilibus declarare tentamus, rei sensibili tantum analogia aliqua, non vero aequalitas cum cognitione asseritur. Nihilominus conferre potest, ut, quod conscientia obscure apprehendit, clarius illustretur. Vix autem melior analogia invenitur quam imago. Eadem etiam semper adhibita est, quod ostendunt termini εἶδος (ἰδέα) apud Platonem et Aristotelem, „imago, species, similitudo" apud scholasticos; et commune est scholasticorum principium: „omnis cognitio fit secundum similitudinem cogniti in cognoscente."[24])

43 Eam recte imaginem appellari, ita *ostenditur.* Cognitio teste conscientia in eo consistit, quod obiectum spirituali modo nobis praesentatur, praesens redditur, apprehenditur, itaque quod aliquo modo *in nobis* habetur ac tenetur. Talibus enim verbis conscientia edocti cognitionem describimus. „Omne intellectum, inquantum intellectum", inquit similiter Angelicus, „oportet esse in intellegente; significat enim ipsum intellegere apprehensionem eius, quod intellegitur per intellectum."[25]) „Cognitio fit per hoc, quod cognitum est in cognoscente."[26]) Iam vero obiectum non secundum esse suum proprium in mente est; substantia, triangulum, domus, stella non ipsae in nobis sunt. Proinde non aliter in mente esse possunt, nisi quatenus quoddam esse spirituale ibi habent simile suo esse proprio, quod igitur intellectus cognoscendo *similitudinem* obiecti producit obiectum spirituali modo imitando et quasi reproducendo.[27]) Haec similitudo autem recte *imago* vocatur. Imago enim est similitudo ex intentione imitandi facta.[28]) Similitudo autem obiecti revera ex intentione naturali intellectus obiecta repraesentandi oritur.

Sed haec similitudo et imago differt ab aliis imaginibus. Aliae cum obiecto, quod repraesentant, secundum esse specificum suum congruunt; imago palatii ex gypso factum cum palatio ipso (secundum formam), flores picti cum floribus vivis (secundum formam et colores) conveniunt. Cognitio autem palatii et florum non secundum suum esse specificum (spirituale) cum obiectis congruit, sed solum tamquam repraesentatio cognoscitiva cum repraesentato. Ideo non di-

---

[24]) C. gent. II 77.
[25]) C. gent. IV 11.
[26]) 1 q. 59 a. 2.
[27]) „Imprimis supponimus", inquit *Suarez*, „de ratione intellectionis, immo et cognitionis esse, ut per quandam assimilationem intra mentem intellegentis fiat. Hoc fundamentum videtur esse veluti dogma et principium in philosophia et theologia communi sensu receptum et ab experientia acceptum." De angelis II 3 n. 7.
[28]) „Imago ab imitando dicitur." 1 q. 35 a. 1 ad 3. Revera „imago, imitatio, similitudo" etymologice ex eadem radice „im" derivatur.

citur imago realis, sed „*intentionalis*"; cognitio enim a scholasticis intentio dici solet.

Ergo idea recte dicitur similitudo sive imago intentionalis obiecti.

Imago intentionalis ab aliis imaginibus etiam eo differt, quod aliae prius aspiciuntur et sic in cognitionem repraesentati ducunt, imago intentionalis autem non prius aspicitur, sed est ipsa aspectio obiecti.

44 Eadem imago *species expressa* vocatur. Species expressa communi scholasticorum usu etiam *verbum* dicitur, quia, sicut loquens verbo ore prolato aliquid audienti manifestat, ita mens cognoscendo obiectum cognoscenti manifestat. Elucet autem, etiam hoc tantum esse analogiam.

Cum igitur nomine imaginis intentionalis sive speciei expressae sive verbi nihil aliud significemus quam cognitionem intellectualem, quatenus est similitudo, expressio, manifestatio obiecti, in omni cognitione non excepta visione beatifica Dei speciem expressam et verbum adesse asserendum est.

Cognitio intellectu producitur. Quare distingui potest productio cognitionis sive actio, qua cognitio ab intellectu pendet, et ipsa cognitio, terminus huius actionis. Non tamen ratio sufficiens adesse videtur, ut actio, qua cognitio in fieri ab intellectu pendet, a suo termino immanenti, cognitione ipsa, realiter distincta dicatur. Sed una realitas adesse videtur, operatio immanens cognoscendi, quae per se ipsam ab intellectu pendet (est enim actio vitalis) et secundum diversam considerationem tamquam actio, actus, operatio et tamquam terminus actionis, cognitio, species, verbum spectari potest.

45 **Cognitio medium quo.** Cognitionem diximus imaginem esse, non quae prius aspiciatur, ut in notitiam obiecti ducat, sed *qua* obiectum aspiciatur. Imago picta urbis ita tantum in notitiam urbis ducit, ut ipsa aspiciatur, apprehensio vero entis, actionis, durationis, motus ita per se ipsam haec obiecta exhibet, ut ad hoc non sit opus ipsam aspicere. Propterea cognitio merito dicitur „medium, quo" obiectum repraesentatur.

„Medium quo" potissimum opponimus „medio quod". Medium seu signum quod illud est, quod prius cognoscendum est,

ut ex eo per novum actum obiectum cognoscatur.[29]) Ita ex verbo audito res significata, ex vultu tristitia, ex beneficio amor cognoscitur. Si cognitio tantum medium quod esset, numquam ex ordine subiectivo ad obiectivum a cognitione distinctum pervenire possemus. Semper enim, quod cognosceremus, nostra cognitio esset, ex qua frustra pontem ad obiecta a cognitione distincta quaereremus. Perpetuo tantum cognitiones aspiceremus.

Obiectiones. 1. In sensationibus saepe obiectum repraesentatum difforme est a re externa, e. g. si luna ut parva, baculus aquae immersus ut fractus repraesentatur. Atqui talis cognitio non est imago rei vel immo medium, quo res in se ipsa attingitur. — *Resp.* Tr. arg. Thesis agit tantum de cognitione intellectuali. Ceterum adnotare interim sufficiat, sensationes non esse cognitiones proprie dictas, sed reactiones psychicas a rebus externis excitatas iisque conformes secundum modum, quo excitantur, e. g. secundum imaginem physiologicam, quam res in retina oculi producunt; quae in exemplo lunae parva, in baculo fracta est. 46

2. In iudiciis falsis, invenitur difformitas a re ipsa. Ergo talis cognitio non est imago et signum, quo res in se attingitur. — *Resp.* N. supp., hanc esse cognitionem. Thesis cum communi sententia aristotelico-scholastica affirmans cognitionem esse similitudinem rei, respicit tantum cognitionem proprie dictam. Iudicium autem falsum, in quantum difforme est, sane non est similitudo obiecti. Sed neque cognitio est nec dicitur nisi sensu analogico et improprio. Nemo enim dicitur cognoscere Augustinum, in quantum iudicat eum fuisse Iudaeum.

3. Imago rem repraesentat, quatenus aspicitur, cognitio non item; imago rem menti clare sistit, cognitio vero interdum obscure tantum et abstracte. Ergo ista theoria de imagine merito a multis recentibus vituperatur. — *Resp.* Tr. ant. D. cons. vituperatur, quando vitiose intellegitur, quasi cognitio dicatur imago proprie dicta C. aliter N.

Nota. De cognitione praeterea duo axiomata commemoranda sunt, quae eius naturam amplius illustrant. 47*

1. „*Cognitum est in cognoscente secundum modum cognoscentis.*" Ex supra dictis colligitur actum cognitionis dupliciter considerari posse, *entitative*, secundum esse specificum, quatenus e. g. accidens spirituale est, et *repraesentative*, quatenus similitudo intentionalis obiecti est.

Sed quia haec similitudo obiecti per ipsam entitatem actus fit, facile intellegitur, modum ac perfectionem huius assimi-

[29]) Propterea etiam medium *ex quo* appellatur.

lationis pendere a perfectione entitativa actus et, quia entitas actus subiecto respondet, ulterius a perfectione entitativa subiecti cognoscentis pendere eique correspondere. Etiam in scaena homo tantum illius personam agere poterit, quae entitati eius aliquo modo respondet; puer non potest gigantis personam agere. Similiter subiectum cognoscens eo nobilius obiectum exprimere potest, quo nobilius est eius proprium esse, quo autem ignobilius est esse, eo ignobilius etiam obiectum est, quod exprimere valet, vel saltem eo ignobilior est modus exprimendi. Ita fit, ut intellectus humanus omnia quidem aliquo modo attingere sive repraesentare possit, sed obiecta spiritualia obscure tantum, perfectius autem essentias rerum corporalium, quia eius statui praesenti in corpore magis proportionatae sunt. „Cognitio non fit nisi secundum quod cognitum est in cognoscente; unumquodque autem est in aliquo per modum ipsius et non per modum sui . . . et ideo oportet, quod cognitio fiat secundum modum cognoscentis.“[30])

*18 Ex hac re discrimen inter conceptum *proprium et analogum* oritur, quorum prior rem, ut in se est, exprimit, posterior vero tantum per respectum ad aliam rem, quae illius perfectionem non adaequat, e. g. exhibendo Deum ut ‚causam mundi‘. Quo magis obiectum cognoscendum subiectum cognoscens perfectione superat, eo difficilius conceptu proprio cognosci poterit.

Haec necessaria proportio inter entitatem subiecti cognoscentis et obiecti efficere videtur, ut obiecta, quae entitatem sive statum subiecti cognoscentis perfectione multum excedunt, viribus naturalibus conceptu proprio attingi non possint atque eo imperfectiore conceptu analogo exhibeantur, quo magis subiecti perfectionem excedunt. Ideo videmus, nos in hoc statu unionis cum corpore obiecta spiritualia tantum conceptu analogo et Deum conceptibus analogis admodum imperfectis apprehendere. Unde oritur magna illa humani

---

[30]) 1 sent. d. 38 q. 1 a. 2.

intellectus in rebus sublimioribus clare cognoscendis imperfectio et exigua vis, qua illae hominem movent.

2. *Cognitio fit a cognoscente et cognito.* Hoc principium in philosophia scholastica receptum originem cognitionis spectat. 49*
Cognitio dicitur fieri a cognoscente; quod patet. Sed etiam ab obiecto cognito, quia obiectum ad producendam cognitionem concurrit eam determinando: res externae in sensus agunt et per eos intellectum determinant, actus interni per praesentiam in anima ad sui perceptionem determinant.

Attamen ad hoc, ut cognitio valorem obiectivum habeat, ille influxus obiecti non requiritur; valor per hoc solum adest, quod cognitio signum quo obiecti est. Nihil igitur ex hac parte obstat, quominus ideae non ab obiectis determinatae, sed a Deo immediate infusae esse possint; nihilominus valorem obiectivum habent. Valor enim obiectivus formaliter in eo consistit, quod idea *imago* rei est, quaecumque est eius *origo;* etiam imago photographica non ideo vera est, quia per radios obiecti effecta est, sed quia obiecto similis est.

De medio in quo. Doctrina supra proposita, quae ideam medium 50*
quo dicit, defenditur a Scotistis, Suarez et plurimis aliis. Paulum differt sententia scholae *thomisticae.* Qui dicunt, imaginem obiecti, quae in cognitione producatur, non esse medium quo, sed in quo. Medium in quo autem illud dicunt, quod tamquam cognitum ducat in notitiam obiecti, sed ita ut eodem actu obiectum in illo medio cognoscatur. Sententiam suam derivant ex imaginatione, cui cognitionem intellectualem similem esse dicunt. In imaginatione enim, aiunt, obiectum non est praesens nec nos determinat; quare ipsi nobis imaginem obiecti facimus, quae quasi vicem eius gerit; hanc imaginem apprehendimus et in imagine simul obiectum. Similiter in cognitione intellectus imaginem intentionalem formamus („speciem expressam, verbum, conceptionem“), quae est medium in quo obiecti; haec imago seu verbum cognoscitur, sed in eo simul obiectum, sicut fere, aiunt, in imagine picta vel in speculo obiectum repraesentatum cognoscitur. Itaque verbum et obiectum simul cognoscuntur, sed cognitio verbi est ratio cognitionis obiecti in verbo relucentis.

Schola thomistica etiam s. *Thomam* ita interpretatur, qui revera plerumque cognitionem in hunc modum describit. Cf. In Io. c. 1 l. 1; De pot. q. 9 a. 5; De natura verbi intellectus.

Attamen thomistae non in omni cognitione tale verbum sive speciem expressam ponunt, sed solum in illa, quae non per obiectum praesens determinatur. In tali enim cognitione opus esse dicunt, ut intellectus sibi conceptionem sive speciem vicariam obiecti absentis efformet. Sin autem cognitio ut repraesentatio spectata totaliter ab obiecto praesenti

determinetur, intellectum sub hoc respectu tantum passive se habere et proinde propriae conceptioni sive speciei exprimendae locum non esse. Idcirco in sensatione externa et pariter in visione beatifica verbum non admittunt, admittunt autem in imaginatione et in aliis cognitionibus intellectus. Etiam doctrinam Angelici in hunc modum interpretantur, qui revera in compluribus locis ita disserere videtur. Cf. Quodl. 5 a. 9 ad 2.; 8 a. 3; C. gent. I 53; 1 q. 12 a. 2; 1 q. 78 a. 4 ad 2; q. 85 a. 2 ad 3.

Praeterea schola thomistica realem distinctionem ponit inter intellectionem seu actum intellegendi et verbum sive speciem; verbum id esse dicit, quod intellectione formetur sive intellegatur.

*51 1. Haec sententia *non ducit ad idealismum.* Non enim asserit verbum tantum esse signum quod seu solum verbum cognosci. Sed affirmat cum verbo et in verbo ipsum obiectum, ut in se est, attingi. — (Si quis utique diceret, non simul attingi obiectum ipsum secundum se, talis explicatio medii in quo ad idealismum duceret, cum in perpetuum nos lateret, medium in quo conforme esse rei.)

2. Attamen *naturam cognitionis non satis bene explicare videtur.*

a) Non declarat essentiam cognitionis generatim spectatae. Thomistae solum in quibusdam cognitionibus verbum formari dicunt, praeterea autem alias admittunt. Quid sint autem hae aliae cognitiones, non declarant. Porro etiam ibi, ubi verbum admittunt, distinctionem statuunt (realem) inter verbum, quod intellegatur idque primo loco, et intellectionem, qua intellegatur sive cognoscatur. Sic pariter quaestio redit, quid sit illud „intellegere" sive „cognoscere" verbi et rei in verbo relucentis. Pariter non videtur hoc aliud posse quam medium quo.

b) Verbum dicitur imago, in qua res, ut in se est, reluceat et in qua eodem actu apprehendatur, sed ita ut cognitio verbi sit ratio cognitionis rei. Haec imago autem esset imago rei repraesentativa sive intentionalis; appellatur enim intentio, conceptio, verbum, neque aliter rem in se ipsa exhibere posset.[31] Ergo esset repraesentatio cognoscitiva rei. Sic autem ad hoc, ut habeatur cognitio, non iam videtur opus esse hanc imaginem cognoscere; alioquin haberetur cognitio cognitionis. Aliter: si tale medium in quo statuitur, videtur duplicari cognitio.

Revera tantum si illa imago est repraesentatio cognoscitiva obiecti, in ea obiectum ipsum eodem actu apprehendi potest. Si enim tantum sicut imago picta vel imago in speculo rem exhiberet (eius defensores solent eam cum tali imagine comparare), minime res eodem actu apprehenderetur. Nam, quod ex Aristotele adducere solent, „idem est motus in imaginem et rem"[32]), non est stricto sensu verum. In picta imagine res depicta, in imagine speculi res, quae relucet, non eodem, sed novo actu apprehenditur; utrumque enim signum quod est. — Aliter. In medio in quo dicitur apprehendi obiectum ipsum. Iam igitur aut apprehensio tantum terminatur in medium illud, quod obiecto conforme

---

[31]) Si actu reflexo aspicio actum directum, quo e. g. Augustinum apprehendo, talis actus reflexus revera in actu directo tamquam medio in quo Augustinum cognoscit; actus enim directus tamquam medium quo Augustinum repraesentat. Sic actus directus respectu reflectentis est medium in quo. Sed quaestio proposita ad actum directum refertur.

[32]) De mem. et reminisc. c. 2.

dicitur (sicut aspectio terminatur in imaginem pictam personae conformem) aut terminatur distinctim duplici terminatione in medium et in obiectum. Si hoc alterum dicitur, non apparet, cur ad cognoscendum obiectum necessarium sit medium in quo et quid conferat. Sin autem illud alterum dicitur, non videtur vitari idealismus, quia numquam ad obiectum devenitur.[33])

3. Non videtur sententia proposita *testimonio conscientiae* comprobari. Non sumus nobis conscii, nos omnia obiecta sic apprehendere „tamquam repraesentata" seu tamquam relucentia in propria repraesentatione, sed apprehensio immediate in obiectum ipsum ferri videtur.

Obiciunt. 1. Requiritur, ut obiectum cognitionis cognoscenti praesens sit. Iam vero si cognitio non est intuitiva, obiectum non aliter cognoscenti praesens esse potest quam per imaginem eius productam, in qua apprehenditur. — *Resp.* D. mai. requiritur, ut obiectum cognoscenti praesens sit ante cognitionem, quatenus eum determinat C. praesens in cognitione Sd. per ipsum intellegere tamquam medium quo C. per imaginem productam tamquam medium in quo N. 52*

2. Nonnulli defendunt medium in quo ob hanc rationem: in cognitione saepe difformitas habetur cum re ipsa, scilicet saepe in sensatione et semper in iudiciis falsis. Talis cognitio autem nequit esse medium, quo res directe in se attingitur, sed sic res apparet in cognitione tamquam medio in quo. — *Resp.* cf. supra n. 46.

Art. 4. De scepticismo

Demonstrata vera de facultate cognoscendi sententia iam praecipuas opiniones contrarias inspiciamus, quae vel cognitionem veritatis intellectui denegant vel eam adulterant. Illud in scepticismo, alterum in idealismo (subiectivismo) invenitur.

Th. 8. Scepticismus ut factum internum spectatus impossibilis est (1. p.), ut doctrina vero consideratus contradictionem involvit et absurdus est (2. p.), licet eius falsitas ipsis scepticis ostendi nequeat (3. p.).

Declar. 1. *Sceptici* dicuntur, qui certitudinem vel omnino non vel in paucis tantum obtineri posse dicunt. Scepticismus 53

---

[33]) Etiam hoc animadverti potest. In imaginatione, cui sententia thomistica intellectionem similem esse affirmat, „imago", quam formare dicimur, est idem obiectum ac illud, quod in perceptione externa repraesentatur, tantum minore intensitate et claritate expressum (prout merito psychologia empirica docet), quae intensitas quandoque tanta est, ut imaginatio a perceptione vix discerni possit. Ergo non videtur illud discrimen asseri posse inter imaginationem et sensationem externam, quod haec sententia affirmat. — Generatim sententia de medio in quo „imaginem", quacum cognitionem comparare solemus, sensu nimis proprio accipere videtur.

igitur distingui solet *universalis,* qui nullam certitudinem, et *partialis,* qui aliquam tantum in aliquo ordine concedit, velut agnosticismus, qui tantum de rebus sensibilibus sive phaenomenis certas cognitiones acquiri posse profitetur. Inter scepticos et quidem potissimum universales recensendi hi sunt:

Ex veteribus commemorandi sunt *Sophistae* saec. 5 a. Ch., inter quos eminet Protagoras, cui istud subiectivismi adagium tribuitur: „πάντων χρημάτων ἔμ ρον ἄνϑρωπος". Praeterea nominandi sunt *Pyrrhonici* (Pyrrhon saec. 4 a. Ch. eiusque discipulus Timon † 230) e schola aristotelica et epicurea, qui dixerunt, sapientis esse rerum apparentias nec negare neque etiam affirmare, sed potius assensum retinendo (ἐποχή) animi quietem servare. His similia statuerunt Academici (Arcesilaus † 241 a. Ch. et Karneadis) e schola Platonis egressi, qui omnia incerta soloque assensu probabili tenenda esse professi sunt. Scepticismi antiqui dogmata et argumenta postmodum *Sextus Empiricus* (c. a. 150 p. Chr.) in unum collegit et renovavit.

Saec. 16 et 17, philosophia scholastica relicta, non pauci ad scepticismum veterum redierunt. Inter quos nominandi sunt *Montaigne* († 1592) eiusque amicus *Charron* († 1603) sacerdos, uterque Gallus, et eorum discipulus *Sanchez* († 1632) Lusitanus, qui omnes solam fidem praebere certitudinem docuerunt. His malitiosior exstitit *Pet. Bayle* († 1706), qui philosophiam encyclopaedicam in Gallia praeparavit. Multo maiorem autem his omnibus influxum exercuit *Hume* († 1776) Anglus, qui ex principiis empirismi consequenter ad absolutum fere scepticismum devenit.

Nunc quidem vix quisquam est, qui scepticismum defendere velit. Attamen, quae hac thesi exponuntur, etiam *nostra aetate* prae oculis habenda sunt. Multi enim idealistae sive subiectivistae et positivistae nomine quidem et specie, sed parum re ipsa a scepticis differunt.

2. Nomine scepticismi duo paulum diversa significantur, quae, antequam ad eum refutandum accedimus, distinguenda sunt, nempe scepticismus practicus sive ut factum spectatus et theoreticus sive tamquam doctrina consideratus. Scepticismus universalis ut *factum* est dubitatio universalis de omnibus veritatibus eaque constans vel saltem diuturna. Hic psychologice impossibilis esse propterea dicitur, quod naturae physicae intellectus repugnat. Scepticismus ut *doctrina* spectatus est complexus assertionum in modum systematis propositus, quarum assertionum summa in eo continetur, quod intellectus veritatem certo invenire non posse dicitur. Licet proinde possibile sit tale systema proponere, illud tamen, quod sic obiective statuitur, contradictionem involvere asseritur.

Demonst. 1. p. Fieri quidem potest, ut de omnibus veritatibus singillatim acceptis iisque etiam evidentissimis aliquamdiu dubitationem in nobis excitemus, si ab evidentia mentem avocamus vel si evidentiam dubiis congestis obscuramus vel denique si quomodocumque consuetum intellectus lumen sopore quodam seu perturbatione obnubilatur. 54

Sed *fieri non potest,* quin saepe saltem multarum veritatum evidentia menti ita manifesta fiat, ut inclinatione invincibili ad iis assentiendum pertrahatur. *Ergo* impossibile est de omnibus veritatibus constanter vel diu dubitare ideoque scepticismus ut factum impossibilis est.

Antecedens a) *experientia nostra* contestatur, v. g. si quaerimus, utrum nos ipsi exsistamus, utrum principium contradictionis verum sit necne. Neque ulli umquam, qui eandem nobiscum naturam habet, hoc idem non contingere potest, dummodo usu rationis fruatur. Proinde si nonnulli oretenus quidem proferunt, se scepticos esse, interna tamen mentis dispositione veri sceptici non sunt neque umquam tales exstiterunt.

b) *Sceptici ipsi* modo agendi manifestant, se evidentia victos multa tamquam certa tenere; itaque confiteri coguntur, se scepticos non esse, et perpetuo sibi contradicunt. Actiones enim ita disponunt, ut quibus firmissime de sua aliorumque hominum exsistentia persuasum est; laborant enim pro victu, alios alloquuntur, libros conscribunt.

Etiam principales scepticismi defensores id profitentur. „Quando ludo", inquit *Hume,* „cum amicis meis loquor et delector in societate,

et si deinde post duas vel tres horas ad speculationes meas redeo, tam frigidae mihi videntur, ut eas continuare impotens sim. In solitis vitae negotiis absolute et cum necessitate cogor, ut sic vivam, loquar, agam sicut ceteri homines."[34] *E. Mach,* pariter egregius scepticus, dicit: „Revera videmus, omnem philosophum, ut primum necessitate practica ex coarctata sua occupatione intellectuali expellitur, communem agendi modum assumere."[35] Et testatur, se ipsum tantum diuturna violentia adhibita aliquo modo evidentiae naturali se subtrahere potuisse.[36] *Pyrrhonem* narrant scriptores aliquando canem insultantem studiose repulisse et curiose interroganti, cur ipse, de omnibus dubitans, hoc faceret, sincere respondisse: difficillimum est naturam penitus exuere.[37])

55 **Demonst. 2. p.** a) Doctrina contradictionem involvit, si, quod explicite negat, implicite affirmat, vel e contrario. Atqui scepticismus ut doctrina propositus *implicite affirmat, quae explicite negat.* Etenim explicite principium supremum statuit, de omnibus esse dubitandum, et variis argumentis id demonstrat. Eo ipso vero implicite affirmat, varia certo cognosci posse, scilicet illud ipsum supremum principium, praeterea principia alia, ex quibus thesim suam demonstrare conatur, porro discrimen inter verum et falsum, certum et dubium, inter scire et nescire, inter varia vocabula.

Eodem modo *s. Augustinus* contra Academicos argumentatur.

b) *Absurdum* est, ea, quae intellectus tamquam plane evidentia exhibet, pro talibus habere, de quorum veritate menti constare non possit. Absurdum enim est plus quaerere quam rei evidentem cognitionem et intellectus testimonium eiusdem intellectus testimonio reicere. — Absurdum pariter est id in dubium vocare vel negare, quod omnibus hominibus maxima firmitate persuasum est. Iam vero maxima et invincibili firmitate omnibus persuasum est, se veritatem certo cognoscere posse; omnes enim multa vera et certa habent.

[34]) Treatise on human nature I.

[35]) „Wir sehen jeden Denker, auch jeden Philosophen, sobald er durch praktische Bedrängnis aus seiner einseitigen Beschäftigung vertrieben wird, sofort den allgemeinen Standpunkt einnehmen. Professor X., welcher Solipsist zu sein glaubt, ist es praktisch gewiß nicht, sobald er dem Minister für einen erhaltenen Orden dankt oder seinem Auditorium eine Vorlesung hält." Archiv f. syst. Philosophie (1903) 339.

[36]) Die Analyse d. Empfindungen[9] (1922) 24.

[37]) *Diogenes Laertes,* De vitis et dogmatibus IX c. 11.

Demonst. 3. p. Ut scepticis demonstrari posset, quaedam posse certo cognosci, opus esset aliqua principia tamquam certa assumere, e quibus haec conclusio deduceretur. Id autem, si contra scepticos agitur, petitio principii esset; sceptici enim nihil ab initio ut certum admittunt. 56

Indirecte igitur tantum dedoceri possunt, quatenus conamen adhibetur, ut sentiant, se in agendo, colloquendo, argumentando sibi contradicere ideoque se ipsos scepticismum denegare et systema absurdum propugnare.

Obiectiones. 1. Homines de omnibus dissentiunt. Ex quo sequitur, nihil certo cognosci posse. — *Resp.* N. ass. Plurima sensu apprehensa, suprema principia, multa alia nemo negat, nisi anormalis haberi velit. De aliis multis iudicia dissentiunt, sed saepe id quoque tantum propterea, quia eadem res sub diverso respectu consideratur. 57

2. Tenenda est illa ratio cogitandi, quae ab errore immunis est. Atqui talis est scepticismus. — *Resp.* D. mai. et quae simul veritatem praebet C. aliter N. Cd. min. et simul veritatem praebet N. aliter Tr. (scepticismus ut doctrina spectatus etiam errat).

3. Scepticismus refutari nequit, ergo verum dicit. — *Resp.* D. ant. non in se et obiective N. non ipsis scepticis C. Sed propterea gloriari nequeunt; etiam amentibus amentia demonstrari nequit.

4. Aut scimus nos errare aut nescimus. Si scimus, error impossibilis est, quod dici nequit. Si nescimus, semper formido errandi adesse debet, proinde nulla exsistit certitudo (Montaigne). — *Resp.* N. mai. et addo tertium membrum: aut scimus, nos non errare, id quod in omni certitudine locum habet.

Art. 5 **De idealismo**

Quid sit. 1. Ostendimus, cognitionem intellectualem ex natura sua esse repraesentationem obiecti ab ea independentis eiusque finem in eo situm esse, ut huic ordini obiectivo quam perfectissime se conformet itaque veritatem assequatur. Haec doctrina, quam genus humanum semper interna persuasione et opere professum est quaeque Aristoteli et scholasticis familiaris fuit, *obiectivismus* vocari potest. 58

Contraria cognitionis notio iam antiquitus identidem apparuit, potissimum vero ex aliquot saeculis invaluit et per *Kant* systematice exculta est. Asserit cognitionem humanam non esse similitudinem obiecti ab ea independentis, sed

obiecta ab ipso subiecto secundum leges ei insitas efformari sive produci. Haec doctrina idealismus vocatur, videlicet criteriologicus.

59 Idealismus enim duplici modo valde diverso accipitur eique realismus pariter duplex opponitur.

a) *Idealismus metaphysicus* intellegitur conversio mentis et voluntatis ad sublimiora quaerenda. Ita loquimur de ideali (vel realistica) animi seu temporis indole, de arte ideali, speciatim vero de ideali mundi vitaeque conceptione (ideale Welt- und Lebensanschauung). Haec mundi vitaeque conceptio profitetur, supra ea, quae experientiae sensibusque se offerunt, esse superiorem ordinem realitatis ac veritatis aeternum et immutabilem, a sensibus remotum et idealem, secundum quem mens de rebus visibilibus cogitare et voluntas res appetere debeat; e. g. in homine esse spiritum immortalem ideoque eius finem ac perfectionem non in solis rebus caducis sitam esse.

b) *Idealismus criteriologicus,* quam nunc spectamus, est doctrina, quae *cognitionibus obiecta ab iis independentia respondere negat* vel saltem in dubium vocat. Cum enim vox „idea" ad actum et ad obiectum significandum adhiberi possit, recentiore tempore Descartes, Locke, maxime vero Berkeley et post eos alii, aliter ac Plato et scholastici, ideam pro actu tantum accipiunt et quidem, quod potissimum est, ita, ut multi eum ab obiecto distinguere iam nesciant. Huic idealismo opponitur *realismus.* Qui magis minusve limitatus esse potest, prout magis minusve obiecta talia in ordine rerum haberi asserit, qualia repraesentantur; pariter etiam idealismus in maiore minoreve ambitu defendi potest.

60 2. *Error principalis,* a quo idealistae proficiscuntur, hic est: quoniam ideae et cognitiones actus subiecti sunt[38]), per eas ad obiecta ab actibus distincta (transcendentia), qualia in se sunt[39]), pervenire non possumus. Sive aliter: obiecta, ut primum repraesentantur, iam cognitiones nostrae sunt, ideo

[38]) Bewußtseinsvorgänge.
[39]) Dinge an sich.

non iam sunt res, sicut in se ipsis sunt; ergo res, ut in se sunt, attingi nequeunt.

Idealistae hoc dogma principale de *omnibus,* tum mentis tum sensus apprehensionibus statuunt. Sed plerumque de illis tantum cognitionibus loquuntur, quae obiecta *exsistentia* referunt, sive sensationes sive mentis iudicia sunt. De ideis enim et iudiciis mentis, quae solum essentias abstractas, obiecta possibilia seu metaphysica exhibent, dogma illud sine controversia evidens esse putant. Talibus enim cognitionibus nihil „reale" a mente independens contineri supponunt, sed eas sponte oriri existimant ex formis cogitandi subiectivis, sive mente a natura insitis sive paulatim per evolutionem generis humani productis.

Quando igitur idealistae de valore obiectivo cognitionis loquuntur, plerumque tantum obiecta exsistentia seu mundum realem respicere solent. Ideo etiam in definitionibus idealismi tantum mundi realis (externi) mentio fieri solet. „Idealistae dicuntur", inquit iam *Chr. Wolff,* „qui realem mundi et corporum exsistentiam negant."[40]) „Idealismus criteriologicus", ita nunc definiri solet, „est doctrina, secundum quam mundus externus non in se, sed solum tamquam obiectum mentis (percipientis et cogitantis) exsistit, ut nullum obiectum sine subiecto sit."[41])

Attamen essentia idealismi generatim in hoc formaliter consistit, quod naturam cognitionis in genere spectatae pervertit, negans eam esse repraesentationem obiecti ab ea independentis seu distincti. Ab hoc principio omnes idealistae egrediuntur idemque plurimi alii philosophi moderni admittunt, etiam tales, qui deinde ad realismum pervenire volunt.

Testimonia aliqua clarius ostendant modum loquendi. *Berkeley* 61
(† 1753), praecipuus idealismi auctor, fere primus obiectum cum idea

[40]) Psychol. rational. § 36. Eodem modo *Kant,* Prolegomena § 13. Anm. II.
[41]) *R. Eisler:* Der erkenntnistheoretische Idealismus ist „der Standpunkt, demgemäß die Außenwelt nicht an sich, sondern nur als Inhalt oder Gegenstand eines (wahrnehmend-denkenden) Bewußtseins existiert, so daß es kein Objekt ohne Subjekt gibt." Wörterbuch der philos. Begriffe[4] (1927) I 672. Idealismus.

penitus confundit: „esse obiectorum est percipi".[42]) „Mundus", inquit *Schopenhauer*, „est mea repraesentatio; ... nulla veritas certior et ab omnibus aliis magis independens et probatione minus indigens est quam ista."[43]) Similiter *alii* loquuntur: „Tantum cogitatio ipsa producere potest, quod tamquam esse agnoscendum est."[44]) „Obiectum cognitionis non exsistit extra cognitionem tamquam res absoluta."[45]) „Realitas non cognita cogitari nequit; nam si cogitatur, ... iam iterum cognitio facta est."[46]) „Evidens esse censetur scientiam non ultra mentis ambitum pertingere, ideoque exsistentia rerum extra mentem saltem problematica manere debet."[47]) „Oppositio inter ego et mundum, inter perceptionem seu phaenomenon et rem sublata est."[48])

62 3. Ab idealismo haud multum differt *phaenomenalismus*, qualem praesertim Kant excoluit. Phaenomenalismus mediam viam quaerens inter idealismum et realismum admittit esse res reales, sed nos, ait, non cognoscere eas, sicut in se sunt, sed tantum earum phaenomena; haec phaenomena esse illas affectiones sive repraesentationes, quas res in nobis excitent, per quas igitur res nobis appareant. (Attamen si cognoscendo extra cognitiones nostras egredi non possumus, neque scimus esse res et repraesentationes earum phaenomena esse.)

63 **Diversae formae** *idealismi inveniuntur*. Potissimum hae distinguendae sunt:

---

[42]) „It is evident to any one who takes a survey of the objects of human knowledge, that they are either ideas actually imprinted on the senses..." „Their esse is percipi, nor is it possible they should have any existence out of the minds or thinking things which perceive them." Of the Principles of Human Knowledge I. III.

[43]) „Die Welt ist meine Vorstellung; ... keine Wahrheit ist gewisser, von allen anderen unabhängiger und eines Beweises weniger bedürftig als diese." Die Welt als Wille und Vorstellung I § 1. 2.

[44]) *H. Cohen:* „Nur das Denken selbst kann erzeugen, was als Sein gelten darf." Logik der reinen Erkenntnis[2] (1914) 81.

[45]) *B. Bauch:* Der Gegenstand der Erkenntnis „existiert nicht außerhalb der Erkenntnis als absolutes, von ihr abgelöstes Ding oder Wesen." Das Naturgesetz (1924) 59.

[46]) *Windelband:* „Eine bewußtseinslose Wirklichkeit ist niemals auszudenken, denn wenn sie gedacht wird, wenn sie erkannt werden soll, ist sie ja bereits wieder zum Bewußtseinsinhalt geworden." Einltg. in d. Philosophie[3] (1923) 232 s.

[47]) *H. Rickert:* „Es gilt der Satz, daß das Wissen nicht weiter reichen könne, als das Bewußtsein reicht, für selbstverständlich und damit muß die Existenz von Dingen außerhalb des Bewußtseins zum mindesten problematisch bleiben." Der Gegenstand der Erkenntnis[5] (1921) 5.

[48]) *E. Mach:* „Der Gegensatz zwischen Ich und Welt, Empfindung oder Erscheinung und Ding fällt weg." Analyse d. Empfindungen[7] (1918) 11.

1. *Idealismus rigidus et moderatus.* Vix unus est inter idealistas, qui dogmati principali supra descripto consequenter inhaereat. Nihilominus pro maiore minoreve hac inconstantia apte duplex idealismus distingui potest: a) Idealismus *rigidus* praeter actum cognitionis omnem realitatem explicite negat aut summum idque inconsequenter proprium subiectum admittit (*solipsismus*) et forte etiam ad modum hypothesis alia subiecta sui conscia, praesertim quandam pantheisticam „mentem universalem et absolutam". — b) Idealismus *moderatus* insuper varias alias realitates explicite concedit. Quidam cum Berkeley entia spiritualia admittunt, alii cum Kant tenent, cognitionibus aliquid exsistens, licet ignotum x, respondere; alii insuper varia alia admittunt.

2. *Idealismus subiectivus* et *obiectivus*. Secundum idea- 64
lismum subiectivum mundus repraesentatio singulorum subiectorum est. Eius praecipuus defensor et quasi auctor Berkeley est. Idealismus autem obiectivus statuit absolutam quandam sive universalem mentem vel ideam impersonalem, quae mundum repraesentando ponat, ut mundus tantum exsistat in eius repraesentatione, attamen independens sit a singulis subiectis. Talem idealismum inter alios Fichte, Schelling, Hegel, neokantiani et recentiores idealistae plerumque defendunt.

Ratio huius conceptionis haec est. Kant res exsistere admiserat, attamen in se ignotas. Eas posteriores, utpote inconsequenter admissas, reiecerunt. Ita vero quaestio solvenda oritur, cur omnes homines generatim aequali modo cogitent, si non iam ordo realis transcendens adest, quae hanc aequalitatem in cogitando determinet. Propterea exsistere censent aliquam mentem sive cogitationem superindividualem et absolutam, quae omnes singulares mentes comprehendat. Hanc mentem mundum, veritatem sive omne cogitabile tamquam obiecta sibi immanentia ponere et statuere itaque simul aequalem in omnibus mentibus individualibus modum cogitandi determinare. Fichte et Schelling spiritum quendam universalem fingunt, Hegel vero „ideam" sine subiecto in se subsistentem; neokantiani similiter quandam cogitationem ab-

solutam (ein „Bewußtsein überhaupt“, „transzendentales Bewußtsein“) ponunt.

Hac ratione idealismus frequenter in *pantheismum* spiritualisticum desinit, quatenus singulae individuales mentes quasi partes alicuius mentis universalis finguntur.

Recentissimo tempore numerus eorum augetur, qui theoriam admodum innaturalem relinquentes ad realismum redeunt, quatenus, etsi forte primum idealismi principium statuunt, tamen in idealismo haerere nolunt, sed mundum externum defendunt. Attamen modus idealisticus cogitandi minime exstinctus est, sed variis modis paulum temperatis subiectivismi, irrationalismi, relativismi mentibus insidet et praesertim cognitionem ordinis superempirici enervat.

Th. 9. **Idealismus reiciendus est. Etenim ut factum spectatus impossibilis est (1. p.), ut doctrina vero consideratus manifestas contradictiones includit et absurdus dicendus est (2. p.).**

65 **Declar.** Thesis spectata re et forma similis est thesi, qua scepticismus reicitur. Idealismus enim genuinus scepticismus est, licet idealistae sceptici esse nolint, cum se veri cognitionem non tollere, sed recte explicare praetendant, affirmantes cognitionem non esse obiecti repraesentationem, sed productionem.

Sicut scepticismus ita idealismus duplici modo spectari potest. Idealismus ut *doctrina* spectatus sive theoreticus est complexio assertionum, quarum suprema negat cognitionibus respondere obiecta ab iis independentia. Idealismus ut *factum* spectatus sive practicus in eo consistit, quod constanter omnis cognitionis valor obiectivus negatur sive in dubium vocatur.

66 **Demonst. 1. p.** Non quidem impossibile est, ut interdum conquisitis rationibus vel adhibito conatu dubium excitetur de valore obiectivo unius vel alterius cognitionis eiusque etiam valde clarae.

Sed *fieri nequit,* quin saltem saepe clara evidentia persuasionem extorqueat, obiecta repraesentata non esse a nobis producta, sed independentia et realia, velut suprema principia, dolorem, quem sentimus, propriam exsistentiam et realitatem rerum circa nos. Etenim

a) Propria experientia id ostendit de nobis ipsis, unde idem concludendum est de aliis eandem nobiscum naturam habentibus.

b) Idem idealistae confitentur. Etenim ita constanter se gerunt, sicut qui firmissime sibi persuasum habent se ipsos et mundum externum independenter a mente cogitante exsistere; alloquuntur enim homines, libros edunt, doctrinas suas proponunt et demonstrant.

Demonst. 2. p. A) Idealismus ut doctrina propositus varia 67
implicite affirmat, quae explicite negat. Ergo contradictiones involvit. Revera

1. Idealistae affirmant, actus mentis *res a se distinctas et independentes cognoscere non posse,* idque argumentis probant. Iamvero sic implicite affirmant, nos posse cognoscere mentis vel actuum indolem, ut est in se, etiam indolem eorum actuum, qui fuerunt et erunt, qui proin certe ab actu inquirente distincti sunt; insuper posse nos constans discrimen inter verum et falsum, inter certum et dubium, immo etiam aliquid de rebus ipsis cognoscere, ut in se sunt, nimirum qualem relationem ad cognitionem habeant. Non pauci etiam ex eo, quod res externas cognoscere non possimus, statim se scire concludunt eas non exsistere (dogmatismus negativus).

2. Asserunt in subiecto cognoscente *formas permanentes* esse, secundum quas obiecta cognoscamus. Ergo iterum quarundam rerum a cognitionibus distinctarum notitiam nos habere dicunt.

3. Omnes fere practer actus non solum permanens *subiectum proprium,* quod actus habet, sed etiam *alia* subiecta cognoscentia supponunt.

Interdum id excusare conantur dicentes subiecta cognoscentia pertinere ad ambitum mentalem, quem proinde illa sub-

iecta admittendo non egrediamur. Sed subiecta externa certe ambitum mentalem cognoscentis egrediuntur.

4. Praeterea multi evidentia convicti variis verborum ambiguitatibus totum fere ordinem rerum a se sublatum iterum *occulte restaurant*. Nam a) de cognitionibus ita plerumque loquuntur, acsi verae realitates externae vel nescio quid medium inter ordinem subiectivum et externum sint; vocant enim eas „rerum phaenomena", „rerum apparentias" etc. b) Idealistae saepe, quamquam verbis ambiguis, affirmant obiecta etiam manere, quando non actu cognoscantur, ergo extra cognitiones exsistere.

B) Idealismus absurdus est, quia contra omnium firmas persuasiones gravissime offendit. Nam totum mundum tollit vel dubium facit, firmissimas persuasiones et omnes scientias imaginarias reddit atque a scepticismo parum differt.

68 **Obiectiones.** 1. Si idea apprehenderet obiectum distinctum, oporteret ex se egredi; atqui non potest egredi. — *Resp.* D. mai. oporteret egredi physice N. intentionaliter C. Cd. min.

2. Obiectum cognitum in mente est; atqui quod in mente est, non iam extra mentem est; ergo nullum obiectum extra mentem cognosci potest. — *Resp.* D. mai. in mente est realiter N. intentionaliter C. Cd. min. quod intentionaliter tantum in mente est N. quod realiter est C.

3. Non possum cognoscere, ideas apprehendere res, quales in se sunt. „Cum obiectum sit extra me et cognitio in me, semper tantum diiudicare possum, num mea cognitio obiecti cum mea cognitione obiecti concordet" (Kant), non autem conformitatem cognitionis cum re ipsa apprehendere possum. — *Resp.* D. si cognitio intellectualis esset signum seu medium quod, ut ipsa tantum apprehenderetur, non autem per eam ipsum obiectum extra nos i. e. independens a mente C. si est signum quo, attingens ipsum obiectum a cognitione independens e. g. ens, rotundum, corpus huius figurae, qualis in sensatione exprimitur N.

4. Valor obiectivus ostendi nequit, quia in probatione iam supponitur. — *Resp.* D. nequit ostendi serio dubitanti C. nequit ostendi aliis vel in se N. Ad rat. add. D. ontologice supponitur valor obiectivus (actus inquirentis et sic implicite etiam ipsius intellectus) C. logice Sd. positive, i. e. prius cognoscendus est N. negative, i. e. non est serio dubitandum C.

*Art. 6. De subiectivismo

*69 Subiectivismus est forma idealismi paulum temperata, in qua idealismi absurditas minus apparet. Subiectivismus autem, quem nunc spectamus, criteriologicus est.

Subiectivismus generaliter sumptus, sicut aetati nostrae valde proprius est, in eo consistit, quod subiectum norma cogitandi et vivendi constituitur, non autem ordo obiectivus a subiecto independens. Duplex igitur subiectivismus distingui potest, moralis et criteriologicus.

Subiectivismus moralis constituit subiectum humanum sibi normam in agendo et vivendo. Genuina philosophia docet, hominem, utpote ens creatum et limitatum, finem ultimum Deum habere ideoque in vivendo legi morali divinae atque etiam legitimis legibus humanis subiacere. Subiectivismus vero asserit, non hunc ordinem obiectivum externum, sed subiectum ipsum sibi legem vitae esse, nempe suam rationem, conscientiam (mere subiectivam), indolem personalem; immo debitam hominis libertatem postulare, ut immunis sit ab omni lege, quam non ipse sibi imposuerit.[49])

Subiectivismus criteriologicus expresse enuntiat, quod in 70*
idealismo implicite continetur, subiectum ipsum in cogitando sibi normam esse, quatenus secundum indolem suam seu leges sibi insitas ordinem obiectivum repraesentando efformet seu producat. Hunc modum autem a mutabili dispositione subiecti individualis vel collectivi pendere ideoque pro variis individuis, hominum generibus, aetatibus varium esse. Itaque secundum subiectivismum non veritas obiectiva a subiecto independens et immutabilis, sed subiectum est norma iudiciorum et rectitudinis cogitandi.

Subiectivismus theoretice quidem totum cognitionis ambitum complectitur, practice autem et serio fere tantum ad cognitionem rerum *supersensibilium* applicari solet. In ordine enim sensibili eius absurditas nimis clare apparet. In rebus autem metaphysicis, itaque in philosophia theoretica, in ethica, in iis, quae religionem spectant, postulatur, ut individuum humanum sibi „libere formet et effingat", quae mente tenere velit. Hac ratione subiectivismus, si sibi omnino constat, evadit *autonomismus* in cogitando. Autonomismus explicite enuntiat, subiectum sibi legem in cogitando esse ideo-

---

49) Cf. Ethicam I et II variis in locis.

que iure suo ab omni lege et auctoritate externa (maxime ab auctoritate fidei) in cogitando liberum esse.

Subiectivismus maximum emolumentum ex philosophia kantiana nactus est, quae, si obiective in se spectatur, tota fere in eo versatur, ut subiectivitatem cognitionis defendat ac subiectum autonomum in cogitando et agendo constituat.

***Th. 10. Subiectivismus naturam cognitionis et veritatis vitiat (1. p.), fundamenta religionis et moralitatis labefactat et ad veritatis vilipensionem et amissionem ducit (2. p.)**

*71 **Demonst. 1. p.** A) *Natura cognitionis* intellectualis haec est, quod cognitio est similitudo obiecti ab ea independentis, ut igitur homo in cogitando res tamquam normas sequi debeat, non vero ipse obiecta et veritatem producat. Haec semper fuit et adhuc est omnium persuasio. Quando homines iudicant, omne, quod fiat, causam exigere, cum principia mathematica perspiciunt, certum iis est haec non esse veritates a se productas, sed independentes. Ergo subiectivismus id negans naturam cognitionis vitiat.

*72 B) *Veritas* est conformitas intellectus cum re ab eo independenti. Atqui notiones veritatis, quas subiectivistae proponunt, hanc naturam veritatis vitiant. Ergo.

Demonst. min. Subiectivistae dicunt, veritatem esse conformitatem cogitationum cum legibus menti insitis vel cogitationum inter se; vel illam cognitionem veram habent, quae ab omnibus recta habeatur, quae definitio parum distat ab alia sententia admodum erronea, quae veritatem in conformitate cum opinionibus cuiusque aetatis reponit. Vel cognitionem tantum pro symbolo quodam accipientes veritatem dicunt tantum esse conformitatem latius dictam, quam symbolum cum re significata habet, non vero stricte dictam, quam imago cum exemplari habet. Iam vero hae notiones naturam veritatis vitiant. Etenim

a) Veritas non est *conformitas cognitionum cum legibus mentis* sive cognitionum inter se. Nam est conformitas cum rebus, non cum mente, quia res sunt norma cogitandi, non vero mens.

b) Veritas non in hoc consistit, quod cognitio ab omnibus *recta agnoscitur,* sed propterea ab omnibus recta agnoscenda est, quia vera seu ordini reali conformis est; non enim homines veritatem faciunt. Neque etiam horologia propterea rectum ordinem tenent, quia inter se consentiunt, sed quia tempori reali conformia sunt; et sicut multa horologia concorditer tempus falsum indicare possunt, etiam quaevis aetas communi consensu errores colere potest. Porro si veritas esset conformitas cum sententiis hominum, veritas mutabilis esset, quod sane absonum est.

c) Neque ad veritatem sufficit aliqua conformitas *symbolica.* Ad veritatem requiritur, ut res cognoscatur, ut in se est, si quis autem tantummodo symbolum rei apprehendit, non cognoscit rem ipsam.

Demonst. 2. p. A) *Subiectivismus fundamenta religionis et moralitatis* labefactat. Nam secundum subiectivismum Deus, fundamentum praecipuum religionis, nihil fere est nisi subiectiva quaedam repraesentatio, cui forte affectio religiosa se adiungit, sed non est ens supremum reale ab hominis conceptione independens; ad hoc unum autem religio genuina refertur. Pariter norma moralitatis, legislator, immortalitas, quae fundamenta moralitatis sunt, certa sua realitate transcendenti privantur et subiectivae apprehensiones evadunt. 73*

Speciatim subiectivismus etiam propterea moralitati et religioni perniciosus est, quod hominem *autonomum* in cogitando reddit. Quae autonomia sponte ad veritates illas aversandas propensa est, quae independentiae humanae adversantur, quales sunt veritates de Deo et lege divina.

B) *Subiectivismus ad veritatis vilipensionem ducit.* Nam, 74*
in rebus saltem metaphysicis, ex veritate homine superiore et ab eo independenti facit „veritatem“ ab homine dependentem, quae indolem individualem sequi debeat. Hoc pacto

autem religiosa veritatis veneratio minuitur periculumque gravissimum inducitur, ne veritas placitis hominis inservire cogatur et (in pragmatismo) usque ad utilitatis gradum deprimatur.

*75 *Subiectivismus ad veritatis amissionem ducit.* Etenim, si non omnes, saltem cognitiones metaphysicas activitates mere subiectivas habet easque plerumque affectui sive „fidei" tribuit, quae ex animi indigentia proveniat. Sed haec „fides", rationum cognitioni non innixa, nequit persuasio genuina esse, sed potius caeca et irrationalis est ideoque in ente rationali, in tempus saltem diuturnum, esse non potest. (Confer infra de irrationalismo.) Ita subiectivismus ad veritatis amissionem ducit, saltem partialem, nempe ad agnosticismum, qui supersensibilem veritatem obiectivam attingi posse negat.

Caput II

De statibus mentis in assequenda veritate

Art. 1. Quales sint status

Intellectus ad assequendam veritatem ex natura sua ordinatus est sicut voluntas ad prosequendam bonitatem. Ideo videmus hominem sicut ad bonum ita pariter ad verum obtinendum pondere naturae moveri. Sed non sine labore nec semper perfecte veritatem obtinet et saepe fallitur. Sic varii status mentis in veritate assequenda distinguuntur. Qui iam diligenti expositione declarandi sunt. Sunt autem potissimum hi:

I. Nescientia et ignorantia. Utraque est carentia verae cognitionis, et quidem nescientia *simplex carentia* est, ut cum infans catechismi scientia caret, ignorantia vero plerumque *privatio* verae cognitionis intellegitur, ut cum adultus catechismum nescit. 76

Utraque vel totalis vel partialis est, prout vel nihil vel aliquid tantum de aliqua re scitur.

Nescientia et ignorantia alicuius rei etiam cum falso iudicio de eadem re simul esse potest. Qui in examine interrogatus falsum responsum dat, rem nescire dicitur; errat, quatenus falsum profert, nescit, quatenus vera cognitione caret. Sed interdum nescientia strictiore sensu intellegitur, talis nempe, in qua veritas neque ad modum quaestionis apprehenditur. Talis est nescientia astronomiae in puerulo vel nescientia fidei catholicae in pagano, qui nihil umquam de ea audivit.

II. Dubium. Dubium generatim haesitatio seu fluctuatio mentis inter duo opposita dicitur. Pro duplici modo, quo haec fluctuatio fieri solet, duplex dubium distinguitur: 77

Dubium stricte dictum est *suspensio iudicii* inter duo opposita propter rei incertitudinem.

Dubium latius dictum est *formido erroris,* ne forte oppositum verum sit. Adest igitur, si quis iam de aliqua re iudicat, attamen simul timet, ne forte iudicium suum falsum sit.

Formido errandi iterum duplex distingui potest, formalis et causalis. Formido *formalis* est timor voluntatis ex eo oriundus, quod intellectus apprehendit oppositum non impossibile esse. Formido *causalis* est ipsa haec apprehensio intellectus causans formidinem voluntatis. In definitione dubii latius dicti formido intellegenda est causalis.

Dubium stricte et latius dictum in hoc exemplo habetur. Si homo lutheranus hausta aliqua religionis catholicae notitia religionem suam pro vera habere pergit, sed aliqua errandi formidine tangitur, dubium latius dictum habet. Sin autem inquisitione continuata iam anceps haeret, nesciens, quid iudicet, iam dubium proprie dictum adest.

Dubio propinqua est *suspicio*, v. g. de fidelitate amici. Suspicio non est assensus, sed tantum apprehensio alicuius rationis ad iudicandum inclinantis, praesertim apprehensio talis, quae bonam opinionem de alio vel iudicium, quod quis iam habet, labefactare tentat. Saepe autem vox latina suspicio quodlibet iudicium coniecturale significat.[1])

Utrumque dubium vel *prudens* vel *imprudens* est, prout ratio ad dubitandum sufficiens vel insufficiens adest. Scepticus de exsistentia mundi vel sui ipsius dubitans sane imprudenter, iudex autem de veracitate testis suspecti anceps haerens prudenter dubitat. Patet autem, utrumque dubium esse dubium serium. Quid sit dubium methodicum, supra explicavimus.

Sicut certitudo delectationem eoque maiorem affert, quo maius est sciendi desiderium, ita dubium per se affectionem ingratam et inquietudinem gignit.

Invenitur laudabilis *ars dubitandi* et reprehensibilis *prurigo dubitandi.* Ars dubitandi postulat, ut, si veritas clara non est, prudenter iudicium retineatur et caute tantum, in rebus saltem gravibus, iudicetur, cum uniuscuiusque proprium et pariter aliorum iudicium admodum fallibile sit. Pruritus autem dubitandi habetur, si cui nulla fere veritatis ostensio sufficit, sed vix non omnia incerta videntur. Qui mos interdum superiorem ingenii vim prae se fert, revera autem mentis immaturitas est vel quaedam aegritudo, ex sceptica contagione interdum orta. Non raro talis prurigo in philosophia tractanda invenitur, quando putatur, eius finem non esse veritates stabiles demonstrare, quippe quales non sint, sed omnes sententias quolibet tempore novo semper examini et revisioni subiciendas esse.

---

[1]) Non ‚Verdacht', sed ‚Vermutung'.

III. Opinio est assensus cum formidine prudenti errandi, 78
velut si quis opinatur fore, ut amicus ex gravi morbo convalescat.

IV. Certitudo est assensus firmus in veritatem cum exclusione formidinis errandi.

V. Error denique est iudicium falsum.

Singuli hi status mentis praeprimis *actuales* sunt; sed etiam *habituales* intellegi possunt. Homo christianus certitudinem fidei actualem habet, cum actum fidei elicit, quando autem dormit, habitualem.

Praeterea pleraque ista nomina non tantum statum mentis, sed saepissime etiam *obiectum* eius, correspondenti modo manifestatum sive apprehensum, significant. Ita dicimus: „ego sum certus“ et „res est certa“, „ille haeret dubius“ et „res est dubia“.

Art. 2. **De errore**

Error est iudicium falsum seu tale, quod falsum pro vero 79
statuit. Ad id requiritur, ut, quod asseritur, aliqua ratione menti tanquam verum appareat. Mens enim ad veritatem amplectendam facta est sicut voluntas ad bonum appetendum; sicut igitur voluntas nihil appetere potest, nisi proponatur ut bonum, neque intellectus quidquam affirmare potest, nisi aliqua ratione verum appareat.

Sicut possessio veritatis ornamentum mentis est, ita error est macula atque eo maior, quo sublimior est veritas, de qua errat, maior proinde error de Deo, de rebus moralibus, de matrimonio, de principiis paedagogicis quam de quaestione geologica, et quo firmius error tenetur.

De causis errorum. Intellectus ad errorem non sua na- 80
tura determinatur, cum sit per se infallibilis, sed voluntas plerumque causa impellens est. Attamen ex parte intellectus, ut modo indicavimus, aliqua falsa species veri concurrit.

Itaque duae causae proximae ad errorem producendum cooperantur, quae ulterius diversis causis remotis determinantur.

1. *Ex parte intellectus* ratio erroris proxima semper est aliqua apparens similitudo duorum, quae confunduntur, quatenus unum alteri falso substituitur. Eiusmodi apparentem similitudinem res, eventus, relationes, sententiae, argumenta et alia habere possunt, e. g. duo genera baccarum, unum utile, alterum veniferum, superbia et debita „sui aestimatio“, recusatio oboedientiae et „libertas“, veneratio et „adoratio“ Matris Dei, mutatio rei vere antiquatae et indebita „novatio“, auctoritas vere et apparenter fide digna.

Error committitur, quatenus ultra apparentiam proceditur et simpliciter, ita esse sicut apparet, affirmatur.

Falsa autem *veri species efficitur* variis causis, praesertim his:

a) Imaginatione et idearum associatione efficitur, ut perceptionibus sensuum, conscientiae, memoriae alienae repraesentationes et ideae admisceantur easque falso compleant ac modificent. Sic fit, ut verba et eventus aliter ac sunt audire, legere, videre videamur, ut nomina, homines, eventus falso permisceamus, ut, quae audivimus, in reproductione memoriali adulteremus.

b) Alia causa frequentissima haec est, quod idem vocabulum complures ideas similes et tamen diversas significat, ut accidit in verbis analogis et in diversa eiusdem vocabuli suppositione; quae ideae deinde perperam confunduntur.

c) Errores veteres sub specie veri ad novos errores inducunt. Huc spectant praeiudicia, illa maxime, quae a pueris recepta sunt ideoque firmius haerent. Praeiudicia autem varia sunt pro varietate aetatis, nationis, familiae, status socialis, professionis religiosae, educationis.

d) Auctoritas falsa speciem genuinae prae se ferens, ut auctoritas scientiae adulterinae, opinio publica.

e) Denique defectus attentionis plerumque confert, ut in locum veri falsum substituatur. Qui iterum ex imbecillitate vel defatigatione mentis oritur, ex animi naturali inconstantia, ex sensationis vel affectus vehementia et perturbatione, ex voluntatis influxu, quae attentionem alio dirigit, vel denique ex eo, quod iam obiecti subtilitas, ratiocinii prolixitas, similitudo cum aliis rebus attentionem difficilem reddunt.

2. *Voluntas causa efficax* erroris est, quatenus directo im- 81
perio intellectum praemature, obiecto non sufficienter perspecto, ad iudicium determinat.[2]) Ad iudicium autem imperandum amore alicuius boni movetur, nempe

a) amore rei affirmandae, quia receptis opinionibus, animi desideriis, contradicendi prurigini congruit;

b) amore ipsius assensus, propter impatientiam, qua assensum differre non vult, propter propositae quaestionis vilipensionem vel propter vanitatem, qua quis diuturnam considerationem dedecere censet, ob necessitatem certi consilii capiendi vel ob alia motiva.[3])

Propterea in rebus considerandis vitanda est praecipitantia, quia primo intuitu omnia, quae in obiecto consideranda sunt, complecti plerumque non possumus, et assuescendum est ordinatae obiectorum considerationi. Non minus autem ad errores cavendos puritas animi ab inordinatis affectionibus necessaria est purusque veritatis amor.

*Art. 3. De opinione et probabilitate

Cum opinione notio probabilitatis conexa est. De utraque aliqua exponenda sunt, quia utriusque usus in vita vulgari perpetuus est et quia theologia moralis his conceptibus utitur, ubi de systematibus moralibus agit. Ibi enim inquirit, utrum, quando dubium est, sitne actio licita necne, utrum probabiliorismus seu aequiprobabilismus, an vero probabilismus tenendus sit. Probabilismus docet in dubio de obligatione licere agere secundum sententiam, quae obligationem negat, si sit vere probabilis, posse autem eam probabilem esse, etsi opposita sit probabilior.

---

2) Cf. n. 20.
3) Cf. *Tongiorgi*, Log. n. 714.

*82 Probabilis dicitur sententia, quae gravi quidem ratione suadetur, non tamen tali, quae omnem prudentem formidinem excludit. Sicut opinio ita etiam obiectum, quod tali opinione asseritur, probabile vocatur.

Itaque ad veram probabilitatem non quaelibet ratio sufficit, sed solida vel aliquo modo *gravis* requiritur. Illud enim tantummodo „approbatione" dignum dici potest, quod assensum viri prudentis meretur. Vera igitur probabilitas non adest, si aliqua ratio tantum ex levitate attentionis vel ex inordinata inclinatione voluntatis gravis apprehenditur vel si non alia ratio adest, nisi quod oppositum nondum stricte certum est; idque multo minus in rebus moralibus, ubi maxima quaedam probabilitas sufficit, ut res (moraliter) certa existimetur.

Probabilitas vel *interna* vel *externa* est. Probabilitas interna adest, si rationes ex ipsa re petitae sunt, externa vero consistit in aliqua auctoritate opinionem defendente. Itaque si quis actionem licitam esse ex principiis moralibus probare potest, probabilitatem internam possidet, si quis vero tantum scit S. Alphonsum docere rem licitam esse, solum externam habet. Probabilitas externa adesse potest, etiamsi quis nullam internam de ea re habeat; amittit vero vim suam, si quis ex internis rationibus certo scit rem non ita se habere, ut auctores dicunt.

*83 Opinio est assensus cum prudenti formidine errandi. „Opinio" inquit s. Thomas, „significat actum intellectus, qui fertur in unam partem contradictionis cum formidine alterius."[4] Res igitur, quam asserit, non plus quam probabilis est. Attamen opinio eam non solummodo tamquam probabilem, sed absolute asserit.

Etenim circa nexum quendam inter subiectum et praedicatum duo iudicia versari possunt: 1º iudicium asserens nexum esse probabilem, e. g. ‚probabile est fore, ut amicus ex morbo convalescat'; quod iudicium plane certum esse potest;

[4]) 1 q. 79 a. 9 ad 4.

— 2º iudicium nexum ipsum absolute asserens, e. g. ‚amicus convalescet'; a quo iudicio formido prudens errandi non est exclusa. Hoc posterius iudicium opinio est.

In opinione igitur formido errandi exclusa non est. Potest quidem fieri, ut formido actu non adsit, quia ex inadvertentia vel alia causa nulla ratio contraria mentem subit. Sed per motivum obiectivum exclusa non est.

Opinio proinde potest esse probabilis vel improbabilis, prout nexus obiectivus vere vel non vere probabilis est. Similiter vel prudens vel imprudens est. Prudens est, si motivo gravi innititur et firmitatem assensus non aliam adhibet, quam motiva merentur, imprudens vero, si ex uno alterove capite peccat.

Opinio igitur, sicut declarata est, etiam cum subiectiva firmitate eaque pertinaci enuntiari ac teneri potest. Plerumque vero talis assensus usu vulgari non amplius opinio vocatur, sed ille solum, qui rem incertam correspondenti modo sine firmitate („fortasse, videtur") affirmat. Talem s. Thomas indicare videtur scribens: „Opinio non habet firmum assensum; est enim quiddam debile et infirmum secundum philosophum."[5])

*Th. 11. **Sententia aliqua potest esse probabilis, esti opposita sit etiam probabilis, immo probabilior (1. p.). Potest insuper intellectus unam sententiam opinando ut veram et simul oppositam ut probabilem tenere (2. p.).**

Demonst. 1. p. Duae sententiae inter se oppositae possunt 84*
simul suaderi rationibus gravibus idque etiam ita, ut unius rationes sint plures vel graviores quam alterius et proinde illa probabilior sit. Nam ex eo, quod opposita sententia gravibus vel gravioribus rationibus suadetur, non consequitur pro alia non etiam graves rationes stare. Profecto, si unam sententiam septem auctores defendunt, contrariam tres aeque graves, posterior sententia veram probilitatem (externam) possidet, etsi alia maiorem habet. Pariter probabile manet,

[5]) 2, 2 q. 2 a. 9 ad 2.

puerum ex morbo, in quo 70 pueri mori, 30 autem convalescere solent, incolumem evasurum esse, licet probabilitas infelicis exitus maior sit. Ergo sententia potest esse probabilis, etsi opposita sit etiam probabilis, immo probabilior.

Obiectio. Rationes oppositae sicut pondera librae imposita invicem compensant, ut tantum maneat excessus in una parte. Ergo si propositio opposita aeque vel magis probabilis est, alia probabilis esse desinit. — *Resp.* D. si rationes directe seu in se ipsis spectatae sunt oppositae C. si tantum ratione sententiarum probandarum sunt oppositae, in se autem diversae N. Rationes tales: ‚pro hac sententia stat s. Thomas' et ‚non stat' invicem utique directe tollunt, non vero rationes in exemplis supra allatis.

*85 **Demonst. 2. p.** Eatenus tantum ista duo iudicia ‚haec sententia est vera' ‚sed opposita etiam probabilis est', non simul in intellectu esse possent, quatenus unum necessario negaret, quod affirmat alterum. Iam vero sic non est. Nam opinio illa, saltem si prudens est et assensu non omnino firmo unum verum esse affirmat, implicite quidem eodem assensu affirmat oppositum non esse verum; sed non propterea asserit id nulla ratione suaderi. Ergo potest intellectus opinando unam sententiam ut veram et simul oppositam ut probabilem tenere.

Sunt, qui etiam defendant intellectum unum ut verum et simul oppositum ut probabilius tenere posse.[6]) Quae sententia difficilis est. Nam qui unum prae alio tamquam verum tenet, oppositum ut falsum affirmat, et eo ipso tamquam minus probatum quam illud affirmare videtur.

*86 *Gradus probabilitatis* diversi sunt pro rationum numero et pro diverso earum pondere. Si rationes pro una et altera parte diversae naturae et gravitatis sunt, ut fere semper contingit in hypothesibus scientificis, probabilitas prudenti iudicio ponderanda est. Interdum autem, si de probabilitate eventus futuri agitur, velut de probabilitate felicis successus operationis chirurgicae, probabilitas arithmetice definiri potest per *„calculum probabilitatis"* (Wahrscheinlichkeitsrechnung, calcul des probabilités), in qua eventus praeteriti in

[6]) Ita v. g. sentiunt Card. de *Lugo* (De fide, disp. 20 s. 3 n. 121), *Schiffini, T. Pesch.*

hac re, una ex parte faventes, altera ex parte non faventes, inter se comparantur et deinde videtur, in qua parte qualis sit numerus maior.

Art. 4. De certitudine in genere

Th. 12. **Certitudo est assensus firmus in veritatem cum exclusione formidinis errandi (1. p.). Attamen prudens tantum, non vero imprudens formido a certitudine excluditur (2. p.).**

Demonst. 1. p. Si inspicimus, quid communis hominum concipiendi et loquendi consuetudo nomine certitudinis designet, invenimus: 87

a) Significatur *assensus* seu iudicium; nemo enim ideam vocat certam.[7]) Et quidem assensum *in veritatem* significamus; certitudo enim status mentis perfectissimus intellegitur, qualis iudicium falsum esse nequit. Assensus igitur erroneus tantum apparens certitudo esse potest.

b) Certitudo est *firmus* assensus. Iudicium certum enim intellegimus assensum a fluctuatione dubitandi liberum itaque firmum. Id elucet ex dicendi modis, quibus certitudinem explicamus: hoc mihi constat, firmiter persuasum habeo etc.; atque per hoc certitudinem ab opinione distinguimus.

Sed notandum est firmitatem debere esse *rationabilem* seu firmitatem per se i. e. talem, quae nititur in perspicientia oppositum exclusum esse. Firmitas *irrationabilis* seu firmitas per accidens illa est, quae solum voluntate determinatur, intellectu non cognoscente oppositum exclusum esse. Talis firmitas etiam in iudicio non certo, immo in falso adesse potest, velut cum quis cum voluntatis pertinacia errori adhaeret.

c) *Exclusio formidinis* errandi requiritur. Formido errandi in eo consistit, quod intellectus, quando iudicat aliquid sic esse, simul apprehendit oppositum non excludi ideoque 88

[7]) Vocabulum certitudo per se quidem terminus abstractus, non concretus est et qualitatem assensus significat. Sed etiam sicut terminus concretus sumi solet, significans ipsum assensum certum.

periculum errandi adesse.[8]) Formido errandi interdum etiam dubium (latius dictum) appellatur. Talis formido in certitudine exclusa esse debet, quod similiter ex verbis apparet, quibus certitudinem describimus: plane securus sum in hac re, non iam dubito etc. — Itaque haec formido exclusa est, si menti manifestum est oppositum impossibile esse, i. e. si assensus firmus est. Exclusio igitur formidinis firmitati assensus nihil novi addit, sed tantum magis eam explicat.

Ergo certitudo recte definitur: firmitas assensus in veritatem cum exclusione formidinis errandi.

Definitio demonstrata est *communis* apud scholasticos. *S. Thomas* eam sic enuntiat: „Certitudo proprie dicitur firmitas adhaesionis virtutis cognoscitivae in suum cognoscibile."[9])

89 **Demonst. 2. p.** Non raro accidit, ut in homine fidei valde addicto contra veritates fidei apprehensiones oriantur, quae apparentem possibilitatem oppositi percipiunt, e. g. fortasse Christum in Eucharistia non esse, fortasse S. Pontificem aliquando falsum definire posse — nihilominus ut simul idem homo perspiciat credibilitatem harum veritatum plane manifestam esse ideoque illam apparentiam et formidinem errandi inanem esse. Talis igitur formido, quae simul inanis esse perspicitur, *imprudens* vocatur. E contrario formido *prudens* est, quae non simul inanis cognoscitur.

Iam vero ex his colligitur *formidinem imprudentem* cum certitudine constare posse. Certitudo enim tantum postulat, ut necessitas obiecti sive nexus inter subiectum et praedicatum manifesta sit. Atqui hoc esse potest, etiamsi formido imprudens seu apprehensio ista adsit, quae oppositum aliqua ratione suaderi percipit, dummodo simul perspiciatur hanc rationem inanem esse. Attamen opus non est, ut talis ratio in se ipsa perspiciatur inanis; sufficit, ut hoc indirecte co-

[8]) Haec est formido causalis. Formido formalis est actus voluntatis timens talem errorem, qui ex apprehensione illa oritur. Cf. n. 76.
[9]) 3 sent. d. 26 q. 2 a. 4 c.

gnoscatur ex eo, quod oppositum plane certum sit. Sic hominibus theologice non excultis ex infallibilitate Ecclesiae constat obiectiones contra fidem inanes esse.

Sed *formidinem prudentem* certitudo excludit, quia talis formido non perspicitur esse inanis ideoque necessitas rei affirmandae non iam manifesta est.

Itaque nihil obstat, quominus etiam eodem tempore cum assensu certo, v. g. cum actu fidei, simul adsit actualis formido imprudens, velut tentatio contra fidem. Psychologice nihil obstat, quia actus diversi sunt, nihil logice obstat, quia actus non se habent ut affirmatio et negatio efficax eiusdem.

Nota. Ergo eiusmodi „dubia contra fidem", qualia descripta sunt, 90
innoxia esse perspicitur. Plerumque cum quadam necessitate psychologica in intellectu oriuntur, praesertim si quis contraria fidei ab aliis prolata legit sive audivit vel generatim in atmosphaera spirituali scepticismo infecta vivit. Non raro etiam cum vehementia et constantia instar cogitationum coactivarum mentem vexant.

Iuvat igitur scire, a) talia „dubia" non adversari certitudini neque tollere assensum fidei. b) Proinde omnino improprie dubia de fide appellantur. Non enim suspensio fidei sunt, sed irrationales apprehensiones. c) Tales apprehensiones saepissime potius processus psychologici quam logici sunt, ideoque psychologice tractandae sunt, praesertim quatenus quiete transmittuntur.

Obiectiones. 1. Homines etiam certitudinem habent de rebus falsis. 91
— *Resp.* D. veram N. falso putatam seu mere subiectivam cum firmitate irrationabili C.

2. In certitudine non semper necessitas obiecti adest, v. g. non est necessarium, Caesarem occisum esse. — *Resp.* D. non semper necessitas antecedens C. non saltem consequens N.

3. Dicimur etiam dormientes habere certitudinem, e. g. de fidelitate amici, quamquam nullum assensum elicimus. — *Resp.* D. haec est certitudo actualis, de qua thesis agit N. habitualis C.

Nota. 1. *De certitudine obiectiva.* A certitudine assensus 92
certitudo obiecti distinguenda est, quae obiectiva vocatur. Nam etiam obiectum assensus certi certum vocare solemus. Dicimus enim rotationem terrae certam esse, de certitudine mortis dubitandum non esse. Certitudo obiectiva est *necessitas obiecti menti manifesta.* Menti manifestum est obiectum ita se habere, ut aliter se habere nequeat. Per hoc assensus ipse redditur certus, quia ita firmitatem habet cum exclusione

formidinis errandi. Necessitas ipsa est proprietas obiecti, manifestatio autem per apprehensiones intellectus fit, quibus subiectum et praedicatum apprehenduntur et utriusque identitas perspicitur.

Quatenus sic certitudo obiectiva certitudinem subiectivam determinat, etiam *motivum* certitudinis assensus dicitur. Id, quod movet, est necessitas obiecti, manifestatio autem apprehensiva est condicio, ut necessitas movere queat.

93 2. *Certitudo assensus gradus admittit.* Loquimur enim saepe de certitudine maiore et minore. In certitudine distingui potest duplex respectus, unus positivus, nempe ipsa firmitas, alter negativus, exclusio formidinis, quae quasi proprietas est ex firmitate resultans.

a) In *exclusione formidinis errandi* gradus esse non possunt. Quod enim indivisibile est, gradus non admittit. Atqui exclusio formidinis errandi indivisibilis est; quia exclusio *omnis* formidinis (prudentis) non potest magis et minus adesse.

b) Sub respectu *firmitatis* gradus esse possunt. Qui ex duplici fonte proveniunt.

α) Primum *necessitas obiectiva* menti manifesta gradus admittit. Huic autem firmitas assensus innititur eique proportionata est; quo maior igitur haec necessitas est, eo maior firmitas est vel esse potest. Potest ipsa *necessitas* maior minorve esse; metaphysica principiorum metaphysicorum sive legum mathematicarum maior est quam necessitas physica legum naturae vel necessitas moralis. Potest *claritas* manifestationis varia esse. Claritas rerum aspectabilium per se maior est quam supersensibilium, claritas certitudinis immediatae maior est quam claritas mediatae, denique gradus manifestationis eo maior est, quo plures et fortiores rationes adsunt.

β) Praeterea certitudo etiam a *voluntate* determinari potest, scilicet certitudo libera (quae mox declarabitur). In tali certitudine libera voluntas, quippe quae exsistentiam firmitatis determinat, etiam gradum eius augere potest.

3. *Certitudinis etiam diversae species* sive modi inveniuntur. Quia certitudo perfectissimus status mentis et finis omnis laboris mentalis est, etiam has species earumque notabilia discrimina inspicere oportet.

Art. 5. De certitudine libera

Th. 13. Certitudo assensus alia necessaria (1. p.), alia libera est (2. p.).

94 **Declar.** Certitudo *necessaria* intellegitur ille assensus certus, quem intellectus, necessitate obiecti perfecta claritate perspecta, cum psychologica necessitate ponit, ut igitur non possit non assentire.

Certitudo vero *libera* ille assensus certus intellegitur, quem, necessitate obiecti perspecta, intellectus non elicit nisi directo voluntatis imperio determinatus. Dicitur autem actus intellectus *directe* vel in se a voluntate imperari, si voluntas exsistentiam actus immediate determinat, indirecte vero vel in causa, si ad considerationem obiecti movet, ex qua deinde iudicium oritur.

Itaque quando intellectus de principio contradictionis cogitat, tam clare eius necessariam veritatem perspicit, ut statim cum necessitate ad assentiendum trahatur; talis certitudo necessaria dicitur. Sin autem per voluntatem ad consideranda argumenta pro exsistentia Dei applicatur, hanc quidem exsistentiam etiam tanquam necessariam perspicit, attamen solum cum ea claritate imperfecta, ut assensus non cum necessitate sequatur, sed impulsu voluntatis opus sit. Talis certitudo (interim: si revera habetur) libera nominatur, non propterea, quia consideratio argumentorum, sed quia directe ipse assensus imperatus est; indirectum enim imperium etiam in certitudine necessaria locum habere potest.

Certitudo libera praesertim *in actu fidei* invenitur.

Assensum fidei liberum esse in Conc. Tridentino et Vaticano definitum est. Explicatio theologica ulterius asserit, eum eatenus esse liberum, quatenus directo voluntatis imperio determinetur. „Vera et communis sententia inter theologos docet", inquit Card. *de Lugo*, „intellectum [credentis] necessario pendere a voluntate per actualem et positivum affectum imperantem assensum fidei, a quo affectu fides denominatur voluntaria et libera." Et pergit, „non sufficere voluntatem solum applicandi intellectum ad cogitandum de motivis, sed requiri voluntatem immediatam credendi; multi enim perpendunt vim motivorum et non credunt."[10])

Thesi *adversantur* nonnulli scholastici[11]), qui vel tenent iudicium eundem esse actum ac perspicientiam nexus, quae utique voluntate directe imperari nequit, vel non admittunt evidentiam imperfectam, sed tantum perfectam, quae necessitatem infert, vel denique comprehendere non possunt perspicientiam nexus adesse et tamen intellectum non cum necessitate ad assensum impelli.

---

10) De fide disp. 10 s. 1 n. 3. 9. Cf. praeter alios *Kleutgen*, Theologie der Vorzeit. II 4 n. 227 ss.

11) Hi certitudinem liberam in actu fidei eatenus adesse defendunt, quatenus fides non solum certa, sed super omnia certa esse debeat, haec autem proprietas fidei tantum ex directo voluntatis imperio proveniat.

Veteres nomen quidem certitudinis liberae non adhibuerunt neque etiam, quam nos evidentiam imperfectam appellamus, evidentiae nomine honestarunt. Sed in re ipsa nobiscum consentiunt, quod inspicienti tractatus eorum de libertate fidei conscriptos manifestum fit.

95 **Demonst. 1. p.** Certitudo necessaria est assensus certus, quem, postquam veritas clare se manifestavit, intellectus cum necessitate praestat, ut non possit non assentiri, multo minus dissentire. Atqui talis certitudo admittenda est. Nam

a) *experientia* interna constare videtur nos saepe tam perfecta cum claritate obiecti veritatem perspicere, v. g. duo et duo esse quattuor, idem non posse simul esse et non esse, ut intellectus sponte assensum eliciat, nullo voluntatis imperio interveniente.

b) Idem *a priori* satis colligitur ex indole omnis potentiae necessariae, in cuius natura non quidem hoc est positum, ut semper in quibuslibet adiunctis agat, attamen ut necessario in actum prodeat, quando condiciones ad agendum requisitae omnes adsunt. Iam vero una ex parte intellectus potentia necessaria est, alia ex parte facultas iudicandi condiciones opportuniores postulare nequit, quam ut obiectum ei perfecta claritate manifestetur, id quod experientia teste saepe accidit.

96 **Demonst. 2. p.** Certitudo libera admittenda est, si 1° in se *non repugnat,* 2° revera teste experientia *exsistit.* Atqui utrumque est. Ergo.

Demonst. min. 1 p. Imprimis non repugnat ex parte *intellectus,* aliquam veritatem ita se manifestare, ut intellectus per apprehensionem comparativam perspiciat quidem oppositum exclusum esse, sed non tanta cum claritate, ut actus iudicii cum necessitate sequatur (dummodo iudicium et perspicientia nexus duo actus realiter distincti sint, quam distinctionem saltem possibilem esse concedi debet).

Neque ex parte *voluntatis* repugnat, in tali condicione assensum directe imperari, dummodo assensus ponendus aliqua ratione bonus appareat. Etenim voluntas etiam opinionem mere probabilem directe imperare potest, proinde multo magis assensum in tale obiectum, quod iam necessario verum esse perspicitur.

Demonst. min. 2. p. Experientia propria et aliorum testatur nos imprimis in credendis veritatibus revelatis, etiam postquam eas certo credibiles esse perspeximus, in ipso assensu exhibendo liberos esse. Eadem experientia testatur permultas alias veritates tam scientificas quam vulgares ita se nobis manifestare, ut oppositum quidem exclusum esse videamus, tamen assensus nobis non extorqueatur. Id fieri solet, si veritates sunt supersensibiles claritate aspectabili carentes, si veritas apparentibus rationibus oppositis obnubilatur, si longa tantum demonstratione patefit, vel si demonstratio non iam amplius menti praesens obversatur, sed tantum memoria retinetur de re certo constare; vel aliis modis.

In certitudine igitur necessaria solum motivum obiectivum est causa determinans assensus. In certitudine autem libera motivum et voluntas determinant, sed diverso modo, voluntas ut causa subiectiva psychologica determinat exsistentiam assensus, motivum ut causa obiectiva eius certitudinem determinat.

S. Thomas duplicem certitudinem ita satis clare describit: Intellectus „determinatur ad hoc, quod totaliter adhaereat uni parti; sed hoc est quandoque ab intellegibili, quandoque a voluntate. Ab intellegibili quidem quandoque mediate, quandoque immediate. Quandoque vero ... determinatur per voluntatem, quae elegit assentire uni parti determinate et praecise propter aliquid, quod est sufficiens ad movendam voluntatem, non autem ad movendum intellectum, utpote quod videtur bonum vel conveniens huic parti assentire; et ista est dispositio credentis.“[12])

***Iudicium et perspicientia.**[13]) Itaque saltem in certitudine 97*
libera perspicientia necessitatis obiectivae et iudicium *rea-*

[12]) De verit. q. 14 a. 1 c.
[13]) Cf. Psychol.[8] n. 308.

liter distincta sunt.[14]) Nam a) in tali certitudine certe adest apprehensio comparativa perspiciens necessariam obiecti veritatem, nihilominus assensus potest non sequi. Quod maxime in assensu fidei cernitur; si enim assensus denegatur, committitur peccatum, quod non committeretur, si non iam adesset perspicientia credibilitatis veritatis revelatae. b) Praeterea si perspicientia iam ipsum iudicium esset, perspicientia voluntate imperaretur, quod fieri nequit. Perspicientia enim non est in potestate voluntatis, quippe quae nequit ad arbitrium intellectui imperare, ut percipiat subiectum et praedicatum identica vel diversa esse.

(Etiam in certitudine necessaria perspicientia a iudicio realiter distincta est. Sed facilius realiter identica esse potest cum duplici apprehensione illa, qua subiectum et praedicatum apprehenduntur. Nam in rebus valde evidentibus intellectus apprehendendo subiectum et praedicatum statim nexum perspicere potest, ut haec apprehensio simul aequivalenter perspicientia nexus sit. Sed in certitudine libera perspicientia etiam a duplici illa apprehensione realiter distincta esse videtur, certe autem a iudicio distincta est.)

Neque haec distinctio ex eo impugnari potest, quod perspicientia et iudicium nullo modo inter se differre videantur: nam utroque actu eundem nexum obiectivum inter subiectum et praedicatum exhiberi. Eundem quidem nexum actus uterque exhibet, sed diverso modo, iudicium absolute et maiore cum activitate, quasi decernendo, perspicientia autem tantum percipiendo et quasi audiendo nexum his rationibus fulciri. „Per apprehensiones quasi audimus obiecta, per iudicium

[14]) Hanc distinctionem nonnulli negant, ut *Suarez, Schiffini, Mercier.* De veteribus testatur *Ripalda:* „Non solum extrema [subiectum et praedicatum], sed etiam unio ipsorum extremorum ante iudicium apprehenditur, ut fere omnibus commune est.“ De ente supernat. I 3 disp. 63 s. 1 n. 9. Consentit *s. Thomas:* „Respectu obiecti duo actus rationis attenduntur: primo quidem, ut veritatem circa aliquid apprehendat, et hoc non est in potestate nostra ... Et ideo quantum ad hoc actus rationis non est in potestate nostra nec imperari potest. Alius autem actus rationis est, dum his, quae apprehendit, assentit.“ 1, 2 q. 17 a. 6.

vero sententiam proferimus, subscribimus vel dissentimus obiecto per apprehensionem proposito.“[15])

Perfecta et imperfecta claritas obiecti. Certitudo libera 98
formaliter in eo consistit, quod iudicium certum voluntate (libera) directe imperatum est. Alia quaestio est, quando accidat, ut intellectus ad assensum certum non ipsa obiecti veritate manifestata cogatur. Experientia docet id contingere, quando obiectum imperfecta claritate se manifestet.

Itaque duplici certitudini assensus *duplex certitudo obiectiva* respondet: necessariae respondet certitudo obiectiva cum perfecta claritate, liberae autem certitudo obiectiva cum claritate imperfecta. Certitudo obiectiva cum perfecta claritate *evidentia perfecta,* certitudo cum imperfecta claritate evidentia *imperfecta* vocari potest.[16])

Si ulterius interrogatur, in quonam haec *imperfecta claritas consistat,* haec respondenda sunt. Claritas plerumque propterea imperfecta est, quia simul rationes oppositum suadentes menti apparent et, quamquam inanes perspiciuntur, tamen veritatis claritatem obscurant.[17]) Attamen fortasse necessarium non est semper tales apprehensiones obversari. Minor gradus claritatis simpliciter in eo consistere potest, quod obiectum minore luce menti splendet, non tanta, ut eam ex se ad assensum trahat. Etiam in perceptione sensitiva minor rerum claritas non semper ex eo derivatur, quod nebula adest, sed saepe tantum ex hoc, quod res sensui minore luce splendent sive propter distantiam sive propter oculi infirmitatem sive ob aliam rationem.

Causa remotior autem huius minoris claritatis intellectualis varia esse potest, vel indoles obiecti, quod menti humanae improportionatum est (mysteria fidei), vel deficiens acumen facultatis cognoscentis vel haec, quod mens obiectum

[15]) *Lugo,* De fide disp. 11 s. 3 n. 39.

[16]) Alii evidentiam angustius accipientes solum illam certitudinem obiectivam vocant evidentem, ubi perfecta claritas habetur et iudicium cum necessitate sequitur. Cf. n. 119.

[17]) Quare certitudo libera saepe etiam illa dicitur, in qua formido imprudens adest vel adesse potest.

non satis considerat. Potest etiam respectu eiusdem obiecti in variis hominibus, immo in eodem variis temporibus modo perfecta modo imperfecta claritas adesse.

99 Sedulo igitur cavendum est, ne certitudo et perfecta evidentia confundantur eaque sola certa esse dicantur, quae menti cum perfecta claritate innotescant, immo forte ea tantum, quae sensuum intuitione percipiantur. Hic est error multorum, qui fere solum per experientiam sensuum certitudinem afferri contendunt, in rebus autem metaphysicis et religiosis ob cognitionis quandam obscuritatem eam adesse negant. Sicut in cubiculo variae res varia cum claritate cernuntur, maiore res propinquae et radiis solis illustratae, minore remotae et non illustratae, omnes tamen cum vera certitudine percipiuntur, ita etiam tum obiecta scientiarum naturalium tum obiecta philosophiae et theologiae, licet varia claritate apprehendantur, tamen cum vera certitudine cognosci possunt.

100 **Obiectiones.** 1. Certitudo libera est actus intellectus. Atqui actus intellectus non potest esse liber, quia intellectus libertatem non habet. — *Resp.* C. mai. D. min. non est liber libertate interna C. non externa, per denominationem a libero voluntatis imperio N.

2. Talis assensus tantum esset firmus firmitate irrationabili, scilicet ratione voluntatis, ergo non certus. — *Resp.* N. vel D. si necessitas obiecti manifesta non esset C. aliter N.

3. Sic voluntas ad arbitrium facere posset, ut adsit certitudo. — *Resp.* D. i. e. quando iam adest perspicientia, a libertate pendet ipse assensus C. i. e. voluntas facere potest ad arbitrium, ut adsit perspicientia N.

4. Ubi evidentia est, adsunt rationes convincentes. Atqui ubi adsunt rationes convincentes, ibi assensus necessarius est. Ergo ubi evidentia adest, assensus necessarius est. — *Resp.* D. mai. i. e. rationes rei necessitatem logice demonstrantes C. i. e. menti necessitatem physicam inferentes N.

*Art. 6. De certitudine metaphysica, physica, morali

*Th. 14. Sola certitudo metaphysica est certitudo absoluta (1. p.); tamen etiam certitudo physica et moralis sunt vera certitudo (2. p.).

*101 **Declar.** Iam Aristoteles monet et ex se manifestum est, non in omnibus rebus eandem evidentiam et certitudinem

postulari posse, sed eam tantum, quam indoles obiecti permittit. Cum igitur obiectum certitudinis generatim sit necessitas obiectiva, obiecti autem necessitas diversa esse queat, in philosophia neoscholastica recepta est distinctio triplicis certitudinis, metaphysicae, physicae, moralis, prout necessitas obiecti, in quam assensus fertur, metaphysica, physica, moralis est.

1. *Necessitas* est *metaphysica* sive essentialis, si in essentiis rerum fundatur, quae exceptionem absolute non admittunt; ita necessarium est totum maius esse parte. *Physica* necessitas adest, si quid secundum leges naturae necessarium est, ut tantum per miraculum exceptio possibilis sit; sic necessarium est mortuum manere mortuum. *Moralis* necessitas adest, si quid tam difficile est sive tantopere constanti modo agendi hominum repugnat, ut virtute creata absolute quidem fieri possit absque miraculo, tamen reapse numquam fiat, v. g. ut omnia peccata venialia diu vitentur, vel ut ordo implicatus casu fiat.

Quod *certitudinem* physicam et moralem attinet, animadvertendum est physice vel moraliter certum tantummodo illum assensum dici, qui in adiunctis, in quibus nullum signum exceptionis apparet, absolute et *categorice* affirmat eventum *particularem* futurum esse, e. g. ‚hoc lignum flammis admotum cumburetur', ‚hic vir honestissimus sanaeque mentis venenum non propinabit'. Dicitur „ubi nullum signum exceptionis apparet". Nihilominus absolute possibile est, ut praeter exspectationem exceptio fiat.

Si in certis adiunctis manifestum esset, talem exceptionem cum sapientia sive veracitate Dei pugnare, certitudo physica in metaphysicam transiret. Etiam talis assensus: ‚lignum comburetur, *nisi* fiat miraculum', ‚hic venenum non propinabit, *nisi* exceptio plane extraordinaria fiat', metaphysice certus esset. Iudicium quoque generalem constantiam legis naturae affirmans, v. g. ‚ligna flammis admota comburuntur', metaphysice certum est, quia sapientiae divinae repugnat, ut, postquam legem condidit, eius constantiam generatim auferat

tot exceptiones faciendo, ut lex non iam generatim constans dici queat.

2. Certitudo *absoluta* in illo assensu est, qui absolute necessario verus est (‚duo et duo sunt quattuor'). Certitudo autem *hypothetica* in illo assensu est, qui tantum verus est sub verificanda condicione, quod non fiat exceptio a lege physica vel morali, quae nimirum exceptio absolute possibilis est; e. g. ‚hic mortuus non resurget', ‚hic homo honestissimus in tali re gravi sine ulla necessitate non mentietur'.

*102 3. Certitudini physicae et morali proprium est, ut possibilitas oppositi non absolute excludatur. Propterea aliqui admittunt quidem divisionem triplicis certitudinis, denegant autem physicae et morali dignitatem proprie dictae certitudinis; tantum metaphysicam esse veram, alias autem esse solum certitudines latius dictas sive maximas probabilitates.

Si quis nomen ac notionem certitudinis ita restringere voluerit, ut tantum absolutam vocare velit certitudinem, non multis impugnari poterit; erit potissimum lis de verbo. Sed a communi hominum conceptione discedere nimisque theoretice definitiones construere videtur. Propterea cum communiore sententia etiam physicam et moralem veram certitudinem habendam esse putamus.

Consentire videtur *Angelicus* talia scribens: „Futura, quae ex necessitate ex causis suis proveniunt, per certam scientiam cognoscuntur, ut solem oriri cras."[18]) „Si [futura] in suis causis sint, ut ex quibus ex necessitate proveniunt, cognoscuntur per certitudinem scientiae, sicut astrologus praecognoscit eclipsim futuram."[19]) Etiam *s. Augustinus* insinuat certitudinem moralem genuinam certitudinem et scientiam esse: „Absit, ut scire nos negemus, quae testimonio didicimus aliorum, alioquin nescimus esse oceanum, nescimus esse terras atque urbes, quas celeberrima fama commendat."[20])

[18]) 1 q. 57 a. 3. Cf. De verit. q. 8 a. 12.
[19]) 1 q. 86 a. 4.
[20]) De Trin. l. 15 c. 12.

Demonst. 1. p. In certitudine metaphysica aliquid asseritur, quod absolute necessario verum est; talis autem certitudo dicitur absoluta. E contrario in certitudine physica et morali aliquid affirmatur, cuius veritas a condicione pendet, quod non fiat exceptio, de qua condicione verificanda vel verificata non absolute constat; talis autem certitudo vocatur hypothetica. Ergo certitudo metaphysica absoluta est, physica autem et moralis tantum hypothetica est. 103*

Demonst. 2. p. Certitudo est assensus firmus in veritatem cum exclusione formidinis prudentis errandi. Atqui tum ea, quae physica, tum alia, quae moralis certitudo dicitur, talis assensus est. Ergo utraque etiam vera certitudo est. Revera 104*

a) in utraque adest assensus *firmus,* quia perspicitur oppositum impossibile esse, non quidem impossibilitate absoluta, sed physica vel morali, nihilominus vera impossibilitate, quia oppositum contrarium est legibus physicis et moralibus. Ab omnibus autem impossibile dicitur, quod e. g. legibus naturae adversatur.

b) Adest assensus in *veritatem.* Ille enim non diceretur assensus certus, sed erroneus, in quo forte exceptionem contigisse postea manifestum fieret.

c) Adest exclusio *formidinis prudentis errandi.* Potest quidem mens apprehendere errorem absolute possibilem esse, quia possibilitas exceptionis revera non absolute exclusa est. Sed haec apprehensio sive formido ab omnibus inanis et imprudens habetur, quia absoluta possibilitas non est sufficiens motivum prudentis formidinis, cum timoris obiectum non sit malum (error) quomodocumque possibile, sed malum imminens sive mali periculum; absoluta autem possibilitas non est periculum.

Nota. 1. A certitudine morali supra descripta alia *certitudo moralis late dicta* distinguenda est. Haec non est stricta certitudo, sed intellegitur permagna vel maxima probabilitas, quae ad prudenter agendum in vita humana sufficit et plerumque sufficere debet. Ita v. g. moraliter certum esse ad- 105*

mittitur in aliquo solito itinere non esse eventuram calamitatem.

Haec certitudo moralis ferme congruit cum „certitudine probabili", quam *s. Thomas* appellat, „quae ut in pluribus veritatem attingat, et si in paucioribus a veritate deficiat".[21])

2. Etiam certitudo absoluta nonnunquam aliter accipitur. Intellegitur assensus tali motivo innixus, quod pro quolibet intellectu formidinem prudentem expellere valet. Certitudo absoluta ita sumpta opponitur deinde *certitudini respectivae*, quae motivo innititur, quod quidem pro aliquo intellectu (minus exculto) formidinem excludit, sed non absolute et pro omni intellectu, etiam exculto, qui insufficientiam motivi perspicere potest. Tale motivum est auctoritas parentum respectu pueri, qui aliquid pro certo habet, quia parentes dixerunt. Certitudo igitur respectiva non est stricta certitudo.

*106 3. In certitudine gradus adesse possunt. Qui certitudinem metaphysicam, physicam et moralem defendunt, insuper asserere solent hanc triplicem certitudinem etiam *essentialiter differre*. Merito id dicitur. Certitudo enim per necessitatem obiecti determinatur eique proportionata est. Quare si necessitas obiecti essentialiter diversa est, ut in re proposita, etiam certitudo assensus essentialiter differt.

Obiectiones, quae contra thesim proferri possunt, ipsa declaratione et demonstratione solutae sunt.

Art. 7. De certitudine naturali

Th. 15. Etiam certitudo naturalis legitima certitudo esse potest (1. p.) eiusque reiectio vehementer improbanda est (2. p.). Proinde non omnis certitudo ab inquisitione scientifica pendet, licet per eam multum perficiatur (3. p.).

107 **Declar. 1.** *Certitudo naturalis* sive directa illa dicitur, in qua habetur confusa tantum, non distincta et reflexa conscientia rationum, quibus innititur. Eam intellectus sponte naturae praebet. *Certitudo scientifica* sive reflexa illa est, in qua adest distincta rationum cognitio, ut interroganti explicari possint. E. g. homines vulgares cum firmitate tenent,

21) 2, 2 q. 70 a. 2.

certas regiones, aedificia, imagines pulchra esse, cur autem pulchra sint et quid sit pulchritudo, dicere nequeunt; scientifice autem exculti horum rationem reddere possunt. Omnibus vel plerisque persuasum est, mundum, quem vident, non esse phaenomenon mere apparens, ordinem mundi postulare auctorem, se esse inviolabili lege conscientiae obligatos ad malum vitandum, attamen interroganti haec demonstrare vel contra impugnantes defendere nequeunt; alii etiam horum rationes explicare possunt. Illi certitudinem naturalem, hi scientificam habent.

Naturalis certitudo communis est omnibus hominibus et locum habet maxime in iis, quae facilius cognoscuntur. Certitudo vero scientifica iis propria est, qui accuratae reflexioni operam dant vel exculti sunt. Porro certitudo naturalis etiam de rebus fidei habetur. Non enim opponitur supernaturali, sed scientificae.

Certitudinem naturalem defendentes non asserimus, eam semper, ubi homines eam habere videntur vel iactant, veram esse certitudinem, sed ex se genuinam esse posse et saepissime revera esse, praesertim in illis rebus, quae instar fundamenti vitae humanae sint.

2. Permultum interest explicite ostendere, etiam hanc na- 108
turalem, qua plerique in omnibus et omnes in plerisque rebus ducuntur, veram certitudinem esse, quamquam id implicite iam initio criticae ostendimus, demonstrantes omnibus hominibus natura duce de variis veritatibus tam evidenter constare, ut dubitare nequeant.

Nunc non raro, contempta naturali hominis cognitione, sola inquisitio scientifica putatur legitimam afferre certitudinem atque unica ferme hominis salus celebratur.[22]) Propterea, qui scientiam vel saltem „eruditionem" non habent, pro hominibus verae persuasionis incapacibus haben-

22) V. g. ita: „Veritas est veritas scientifica inquisitione critica comparata; idcirco etiam religio hominis moderni in veritate critica fundari debet ... Non est auctoritas praeter scientiam." *Masaryk*, olim philosophus, postea fundator Reipublicae chechoslovacicae, V boji o náboženství (In certamine pro religione) 13.

tur, qui caeca tantum auctoritate aliorumque opinionibus ducantur. Hinc etiam scientia ius sibi vindicat, ut omnia, etiam veritates fidei atque hominum firmissima et universalia iudicia in dubium vocare et impugnare possit.

109 **Demonst. 1. p.** Certitudo est assensus firmus in veritatem cum exclusione formidinis errandi seu est assensus inde causatus, quod intellectus clare cognoscit oppositum exclusum esse. *Atqui* talis assensus saepe adest sive adesse potest sine distincta seu reflexa cognitione rationum. Ergo haec certitudo naturalis saepe certitudo legitima est sive esse potest.

Demonst. min. 1. *Experientia* constat, omnes, qui expedito usu rationis fruuntur, licet studiis operam non dederint, multas veritates firmiter tenere, e. g. prima principia, realitatem mundi externi, valorem obiectivum cognitionis, veritates fidei christianae. Hanc vero firmitatem non tantum subiectivam et certitudinem apparentem esse, sed eo causari, quod intellectus oppositum exclusum esse cognoscat, ex his elucet: a) Omnes saepe asseverant, se videre oppositum impossibile esse, et reapse saepe post aliquam reflexionem rationes sufficientes bene assignare possunt. — b) Nos ipsi quotidie, si in talem certitudinem nostram inquirimus, quam v. g. de mendacii inhonestate, de obligatione factae promissionis, de necessitate subiectionis habemus, motiva plane firma detegimus, quibus vere cognitis intellectus ad assensum permotus fuerit. — c) Persuasio universalis hominum, illa saltem, quae fundamenta vitae humanae spectat, constanter viam veritatis tenet, quamquam philosophia saepe in iis longissime a vero aberrat; pariter homines constanter fundamentales notiones veri, boni, honesti, officii, iuris, pulchri recte adhibent, quamquam in scientia multae dubitationes ac controversiae habentur. Quod iterum ostendit haec proficisci ex vero, licet confuse tantum perspecta veritate.

2. *A priori* patet, talem legitimam certitudinem possibilem esse, proinde etiam, saltem saepe, revera exsistere. Sane a) *veritates* saepe tales sunt, ut facile cum evidentia cognosci possint. b) Ad *certitudinem* acquirendam satis est, ut percipiatur aliquod motivum sufficiens, quo veritas plane manifesta fiat et quo sic implicite iam, quaecumque in contrarium obstant, refutata sint, licet non adsit distincta motivi seu rationum cognitio neque obiectiones contra veritatem directe in se ipsis solvi possint. E. g. ad certitudinem de exsistentia numinis acquirendam satis est vulgari modo perspicere, ordinem mundi superiorem intellegentiam exigere, sicut opus artis terrestre auctorem intellegentem postulet, licet distincta argumentatio proponi et obiectiones prolatae solvi non possint; eas propterea vanas esse scitur, quia de veritate ipsa constat.

3. Idem testimoniis fidei confirmari potest, quae docent homines 110
omnes certam notitiam Dei habere posse ac debere. a) *S. Scriptura* docet, iis etiam, qui revelationem non noverunt, cognitionem exsistentiae veri Dei difficilem non esse, ut, si eam non habeant, stulti, infelices, ira Dei digni etc. vocentur. Hanc vero certitudinem intellegi naturalem, apertum est. Cf. Rom. 1, 19 ss. et 2, 14; Sap. 13; Ps. 13, 18. — *Ss. Patres* saepe inculcant certitudinem de exsistentia Dei dotem naturae homini innatam esse, sine instructione haberi etc. Hinc Cyprianus „Atque haec est summa delicti", inquit „nolle agnoscere, quem ignorare non possis."[23])

Unde manifestum est certitudinem naturalem a certitudine scientifica respectu eiusdem obiecti non essentialiter, sed *gradu* tantum differre, quia utraque essentialiter vera certitudo est, sed una ab alia tantum spectato gradu firmitatis et distincta motivorum cognitione superatur.

Demonst. 2. p. Vehementer improbandum est, destruere 111
fundamentum, in quo vita moralis et religiosa plurimorum nititur. *Atqui* certitudo naturalis tale fundamentum est idque destruitur, si ista certitudo reicitur. Ergo.

Demonst. min. Plerique homines non alia nisi naturali certitudine certi esse possunt, Deum exsistere, se esse fini altiori vitae futurae destinatos, quasdam actiones bonas et praescriptas, alias malas et vetitas esse, quasdam veritates revelatione divina constare etc. Itaque certitudo naturalis est fundamentum, in quo vita moralis et religiosa plurimorum

[23]) De idol. vanitate n. 9. Cf. testimonia apud *Kleutgen*, Theologie d. Vorzeit II² n. 26 ss.

innititur. Hoc autem destruitur, si hac certitudine securi esse nequeunt, sed cognitiones suas ad argumenta scientifica redigere debent; paucissimi enim tantum post longos conatus, plerique numquam de his veritatibus securi esse possent.

Atque ipse intellectus, nempe conscientia moralis, contra reclamat, non permittens, ut hanc certitudinem ab inveniendis distinctis argumentis dependentem faciamus; clare enim evidentiam ostendit, quam de iis habet.[24])

112 **Demonst. 3. p.** A) *Non omnis certitudo ab inquisitione scientifica pendet.* Nam ostensum est, etiam certitudinem naturalem posse esse legitimam certitudinem.

Unde videmus homines firmam iam persuasionem de multis rebus habuisse et opere exercuisse, antequam doctrinae de illis statutae sunt, sapientes leges decrevisse ante scientiam iuris, homines de virtutibus et sceleribus recte iudicasse rectosque habuisse mores, antequam philosophica de iis inquisitio instituta est; pariter „non eloquentiam ex artificio, sed artificium ex eloquentia natum esse".[25]) Item, licet philosophi semper in honore fuerint, tamen minime iis ab hominibus, antiquitus saltem, concessum est, ut veritates, de quibus naturali certitudine constabat, titulo philosophiae impune vastarent.

B) *Scientia perficit certitudinem naturalem* et quidem duplici modo.

a) *Extensive* perficit, quatenus novas veritates invenit, quas cognitio naturalis sine inquisitione scientifica vel omnino non vel difficile tantum detegit.

b) *Intensive* perficit, quatenus veritates vulgo cognitas magis explicite proponit earumque rationes distincte explicat. Hac ratione scientia patrimonium mentis humanae et fundamenta vitae contra aggressores defendit.

[24]) Cf. de hac re *Kleutgen,* Philosophie der Vorzeit[2] n. 225 ss.
[25]) *Cicero,* De oratore I 32.

Th. 16. **Neque valori certitudinis naturalis obstat, quod etiam circa veritates sublimiores versatur (1. p.) vel quod homines rationem eius reddere saepe nequeunt (2. p.).**

Demonst. 1. p. Veritates, de quibus certitudo naturalis habetur, saepe tales sunt, ut mirum videri possit, quomodo homines vulgares eas cognoscere valeant, cum difficilibus argumentis demonstrentur, v. g. exsistentia Dei, animae immortalitas. 113

Id tamen valori certitudinis naturalis non obstat, si firmiter tenendum est, 1. mentem una ex parte in hac directa et spontanea rerum cognitione magnam perspicaciam exercere, 2. altera autem ex parte mentem speciali infirmitate laborare in rationibus rerum, quas sic perspexit, distincte exponendis. Si haec duo asserenda sunt, iam intellegitur in cognitione naturali sufficientem efficaciam inesse ad veritates sublimes attingendas neque tamen propterea eandem efficaciam in cognitione reflexa inveniri debere. *Atqui* utrumque est. Ergo valori certitudinis naturalis non obstat, quod etiam circa veritates sublimiores versatur.

Demonst. min. 1. Mentem in hac naturali cognitione *magnam cognoscendi virtutem* exercere clarissima facta demonstrant. Mens imprimis omnes conceptus analogos rerum spiritualium, moralium, religiosarum, etiam rerum admodum sublimium per respectum ad res materiales sibi efformat; et id quidem, postquam rationis usus adest, brevi tempore. Qui caeci nati sunt, hos conceptus analogos per relationem ad paucissimos alios conceptus, potissimum ex tactu acquisitos, efformant; immo fuerunt et sunt, qui visu et auditu privati omnes ideas altiores et notabilem vel eximiam eruditionem acquirerent. Porro omnes ipsique infantes celeriter et recte percipiunt varias, quae in linguis inveniuntur, analogias, apprehendunt subtiles saepe tropos, figuras, orationis discrimina, quid diversi casus, modi et genera exprimant, quaenam sint subiecti et praedicati et copulae functiones; recte enim haec omnia adhibent et defectus animadvertunt; nihilominus grammaticis et logicis difficillimum est haec reflexe et

distincte invenire et definire. Insuper homines de regulis urbanitatis recte iudicant, licet earum significationem saepe difficile sit assignare. Recte actionum honestatem, pulchritudinem operum artis, virtutum, caeremoniarum apprehendunt, conceptus abstractos boni, pulchri, officii, iuris aliosque recte adhibent, quos definire saepe admodum arduum est.

114 2. Mens humana peculiarem experitur *difficultatem in distincta reflexione instituenda,* quare non mirum est, quod plurima, quae directe cognita sunt, reflexioni non patent. Etenim α) cognitiones celeriter oriuntur et transeunt, multae simul adsunt, saepissime etiam distincta claritate carent, ut igitur mens difficile eas diutius intueri, clare discernere et circumscribere possit. β) Ipsa experientia docet, plurima, quae directe vere percepta sunt, reflexionem effugere, quod ostendunt ea, quae sub 1 dicta sunt.

Propter hanc difficultatem, quam mens patitur, quando, quae raptim concepit, ad scientificas rationes redigenda sunt, continuo efficitur, ut multi *errores* in scientia, praesertim in philosophia inveniantur, qui sanae menti absurdi apparent, uti idealismus, determinismus, pantheismus. Et facile accidit, ut in iis, qui scientiis dediti sunt, quaedam *ad dubitandum inclinatio* sceptica oriatur, quae a directa cognitione aliena est.

Haec directa seu naturalis cognitio homines in percipiendis veritatibus altioribus vitaeque humanae necessariis *tuto manuducit* et quidem saepe tutius quam inquisitiones scientificae, quae facile a veritatis tramite aberrant.

115 **Demonst. 2. p.** Homines vulgares de certa persuasione veritatum, quam prae se ferunt, interrogati rationem earum reddere plerumque non possunt; neque difficile saepe propositis obiectionibus ad dubitandum permoventur. Sed id non probat eos vera certitudine caruisse. Nam iste modus agendi ex alia ratione declarari potest. Nempe tales homines rationes sufficientes pro re affirmata vere quidem, attamen non distincte sive secundum definitos conceptus et ratiociniorum membra perspiciunt, ideoque eas reflexa cognitione difficile

inveniunt; supra enim ostendimus talem reflexionem generatim menti difficilem esse. Accidit iis, quod fasciculum florum raptim aspicientibus contingit: viderunt omnes flores, tamen postea interrogati eos enumerare non possunt. Idcirco, quia simul difficultates obiectas in se ipsis solvere plerumque nequeunt, opinio iis oritur se non habere rationes. Ergo valori certitudinis naturalis non obstat, quod homines rationem eius reddere saepe nequeunt.

Corollaria practica. 1. Hominibus propterea, quod maiore *mentis cultura carent,* non facile notitiae rerum sublimiorum et correspondentes affectus voluntatis, ut amor Dei perfectus, denegandi sunt. Non licet igitur affirmare pueros vel homines vulgares veram certitudinem de motivis et fundamentis fidei christianae habere non posse. 116

Neque cuiquam ex eo, quod non facile de his motivis fidei rationem reddere et difficultates solvere potest, ipsi inferre licet, se veram certitudinem non habuisse, proinde posse se incipere de veritatibus fidei usque adhuc firma persuasione creditis serio dubitare. Conscientia propria i. e. intellectus intus reclamans testificatur rem esse certam.

Neque etiam nimis contemptim de cognitione Dei iudicandum est, quam gentiles in mente gerunt seu gerebant.

2. Magni faciendus est *sensus communis* hominum idemque in rebus necessariis ad vitam humanam pertinentibus ut testis veritatis sequendus est. Cui saepe philosophi immodeste contradicunt, ea negantes, quae omnibus temporibus genus humanum firma persuasione professum est.

3. Non propterea iam, quod aliquid prompte demonstrari nequit, attentione indignum censendum est.

Magna vis cognitionis directae apparet in *typo intuitivo,* qui vocari potest. Homines huius typi magna cum perspicacia quaestiones et problemata, etiam ex se valde implexa, absque distincta rei analysi intuitu quodam perspiciunt et de iis iudicia proferunt, quae initio forte dubia apparent, postea autem vera inveniuntur. Haec est magna dos ingenii. Sed si

cum nimia confidentia sociatur, etiam largus fons magnorum errorum fieri potest.

4. Propter imbecillitatem, quam mens nostra in inveniendis et perspiciendis rationibus scientificis experitur, etiam in institutione philosophica ab investigandis sive ingerendis sine fine subtilibus rationibus abstinendum est, cum hac ratione loco lucis, quae intenditur, facile obscuritas inducatur.

5. Cum in certitudine naturali distincta perspicientia rationum praesto non sit ideoque haud difficile mens obnubilari et turbari possit, prudentia et conscientia vetant eam, maxime quod religionem attinet, periculis exponere, quae ex incauta librorum lectione vel incauto commercio hominum proveniunt.

Sapienter igitur Ecclesia libros periculosos prohibet, eorum lectionem permissioni suae subiciens. Et insipienter agunt, qui indiscriminatim homines monent, ut persuasionem religiosam in iuventute assumptam examini scientifico et „revisioni" subiciant; quod examen, si ingenium nondum solida scientia instructum est, valde periculosum esse potest.

117 6. Haec naturalis sive directa cognitio saepe *intuitio* vocatur. Sed plerumque proprie dicta intuitio sive immediata veritatis perceptio non est, cum rationibus innitatur. Attamen quia rationes non per formalem discursum exponit, sed quasi in simplicem aspectum contrahit, speciem intuitionis induit. Et iure hoc nomine appellari potest, dummodo ne intuitio propria existimetur et praesertim ne ei indoles vere intellectualis denegetur.

Eadem saepe *„sentire"* vel *„sensus"* (Gefühl, sensation, feeling) vocatur. Ita homines indecentiam alicuius facinoris vel necessitatem futurae retributionis vel operis pulchritudinem „sentire" dicuntur. Permitti quidem iste usus vocabuli potest, dummodo ne ad gravem errorem seducat, quo haec obscura, sed vera intellectus cognitio perperam cum meris affectionibus appetitivis confunditur.[20])

[26]) Confer *Psychologiam*, De multiplici significatione sentimenti sive „sensus"; confer praeterea infra, De irrationalismo.

Naturalem veritatis perceptionem, quam explicavimus, permulti perperam intellegunt, eam pro apprehensione *„irrationali"* seu functione non rationali habentes. „Sensum" nempe, quem modo diximus, falso adhaesionem pure emotionalem sive affectivam vel „intuitionem" intellectuali charactere et demonstrabilitate carentem interpretantur.

Similis error subest, si eadem cognitio *„fides"* appellatur, videlicet persuasio ex solo animi affectu proveniens et perspicientia intellectuali carens.

Art. 8. **De criterio veritatis**

Cum in multis rebus veritatem certo cognoscamus, in aliis 118
autem dubitemus et in multis etiam fallamur, criterium nos habere oportet, quo veritatem a falsitate infallibiliter discernamus. Aliter enim semper dubitandum erit, num veritatem possideamus. Ideo, quicumque scepticismo manus dare nolunt, aliquod veritatis criterium admittunt. Sed non raro tale statuitur, quo omnis vera certitudo et cognitionis valor perimitur.

Iam initio, cum exponeremus intellectum cum certitudine veritatem cognoscere posse, animadvertimus, nobis de veritate semper certo constare posse, quando rei evidentia adsit. Ad hoc veritatis criterium nunc, postquam de certitudine tractavimus, paulo uberius exponendum revertimur.

§ 1. Criterium esse evidentiam obiectivam

Criterium veritatis illud indicium intellegitur, quo in- 119
fallibiliter veritatem a falsitate discernere possumus.

Criterium veritatis simul est motivum certitudinis. Motivum enim certitudinis est ratio, quae nos ad firmitatem assensus movet, ut assensus non tantum opinio, sed certitudo sit sine formidine errandi. Quod igitur infallibiliter veritatem ostendit seu criterium est, etiam ad certum de hac veritate iudicium nos movet, i. e. motivum certitudinis est.

Distingui solet a) criterium *ultimum,* quod ulteriore, a quo vim suam repetat, non indiget, et *non ultimum,* quod ulteriore indiget.

b) Criterium *universale,* quod in omni certitudine adest, et *particulare,* quod tantum alicui ordini veritatis proprium est, velut auctoritas Dei revelantis in veritatibus fidei, fontes historici in veritatibus historicis, praeterea experientia, legitima deductio mathematica et alia.

Quaeritur maxime de criterio ultimo et universali, quod semper et ultimo est ratio omnis certitudinis. Interroganti, cur de alicuius rei veritate certo constet, saepe varia criteria particularia et proxima assignantur. Historiographus respondet: quia ex fontibus historicis hausi, mathematicus: quia ex formulis analyticis recte deduxi, theologus: quia per infallibilem Ecclesiae auctoritatem constat, puer: quia catechismus docet. Haec omnia sunt criteria propinquiora et particularibus generibus veritatis propria. Quaerimus, quale criterium et motivum his et similibus criteriis commune et simul ultimum sit, ad quod illa propinquiora et particularia ultimo reduci debeant et a quo vim suam repetant. Id evidentiam obiectivam esse affirmamus.

120 **Evidentia obiectiva** in hoc consistit, quod obiectum tanta claritate menti se manifestat, ut oppositum cognoscatur exclusum esse; est igitur *necessitas obiecti menti manifesta,* quam certitudinem obiectivam appellavimus. Necessitas ad obiectum pertinet, manifestatio autem actibus mentis et quidem ultimo perspicientia efficitur, quae iudicium praecedit et nexum inter subiectum et praedicatum perspicit. Evidentia igitur obiectiva non semper adest; si quis tantum opinionem probabilem habet, evidentia caret.

Evidentia obiectiva est proprietas obiecti. Interdum de *evidentia subiectiva* loquuntur. Quae intellegitur ipsa claritas cognitionis talis, ut oppositum exclusum perspiciatur. Sed quia evidentia, utpote visibilitatem et perspicuitatem significans, imprimis qualitas obiecti est, tantum per translationem de actu ipso praedicatur. Praeterea ad cavendum errorem

haec evidentia subiectiva diligenter distinguenda est ab evidentia mere subiectiva, evidentia videlicet putata, non vera.

Nomen evidentia a multis auctoribus angustius sumitur, ut hoc nomine tantum evidentiam perfectam designent, quae certitudinem necessariam determinat; evidentiam imperfectam, quam nos appellavimus, evidentiam non vocant. Hi certitudinem illam obiectivam, quam nos evidentiam imperfectam vocamus, pariter admittunt, sed certitudinem inevidentiae vel alio nomine appellant. Ceterum haec differentia nomina tantum, non rem spectat. Sed illi auctores non iam simpliciter evidentiam criterium universale statuere possunt.

Evidentia non semper eadem est; manifestatio enim obiecti 121
variis modis fieri potest. Sub hoc respectu distinguitur:

a) Evidentia *perfecta* et *imperfecta.* Evidentia perfecta habetur, si obiectum perfecta seu tanta claritate manifestatur, ut ne imprudens quidem formido possibilis sit et intellectus cum necessitate ad iudicium trahatur. Evidentia imperfecta habetur, si imperfecta claritas adest seu talis, qua impossibilitas oppositi manifesta quidem est, sed minore claritate, ut intellectus hac sola manifestatione non ad iudicium trahatur, sed voluntatis imperio indigeat. Hic minor autem claritatis gradus vel ex obiecto oritur, quod menti humanae minus proportionatum est, vel ex defectu virtutis seu attentionis mentis (n. 97). Evidentia igitur perfecta in certitudine necessaria, imperfecta in libera habetur.

b) Evidentia obiectiva *immediata* et *mediata,* prout necessitas obiecti vel sine vel tantum cum demonstratione manifesta fit.

c) Evidentia *veritatis* (interna) et *credibilitatis* (externa). In evidentia veritatis veritas ex rationibus internis manifesta est, in evidentia credibilitatis autem tantum ex testimonio externo, propter quod creditur. Qui argumentatione philosophica animae spiritualitatem demonstrat vel observatione et calculo mathematico futurum cursum stellae ostendit, evidentiam veritatis habet; ei autem, qui propter revelationem divinam mysterium incarnationis credit, veritas ipsa incarnationis in se manifesta non est, sed directe tantum eius credibilitas constat.

Th. 17. Ultimum et universale criterium veritatis est evidentia obiectiva.

Demonst. Ultimum et universale criterium veritatis est 122
ratio ultima, qua semper veritatem a falsitate et quidem in-

fallibiliter discernimus. Atqui tale criterium et motivum est evidentia obiectiva. Ergo.

Demonst. min. a) Per evidentiam obiectivam *infallibiliter* veritas a falsitate discernitur, quia veritas menti ita manifesta sistitur, ut oppositum exclusum esse percipiatur.

b) *Semper,* quando veritas certo cognoscitur, ex evidentia obiectiva cognoscitur. Quandocumque enim certitudo adest, propterea adest, quia clare videmus obiectum ita se habere et aliter se habere non posse, i. e. quia evidentia obiectiva adest.

c) Per evidentiam obiectivam *ultimo* veritas a falsitate certo discernitur. Sane ultimum responsum, quod de veritate et certitudine interroganti reddi potest, hoc est: quia ita esse manifestum est. Si historiographum interrogamus, cur de veritate alicuius facti ei constet, respondet: quia fontes demonstrant; ulterius interrogatus, cur fontes ei certitudinem afferant, respondebit, quia fide digni sunt; denuo rogatus, cur propterea de veritate facti certo constet, ultimum dabit responsum: quia sic manifestum mihi est rem ita se habere. Ex quo exemplo simul elucet, evidentiam obiectivam non ita esse ultimum criterium, ut non simul propinquiora includat, e. g. infallibilitatem fontium. Si enim evidentia est mediata, includit in se totam demonstrationem cum omnibus rationibus, quibus necessitas obiecti manifesta fit.

Brevi. Evidentia obiectiva est criterium universale et ultimum, quia semper propterea et ultimo propterea de rei veritate certus sum, quod mihi manifestum est rem necessario ita et non aliter se habere.

123 **Momentum criterii statuendi.** Ex dictis haud difficile elucet, criterium ultimum non propter hanc practicam utilitatem proponi, ut, quando dubium de veritate solvendum est, praesto sit medium et motivum, quo dubium removeri possit. Non multum enim in veritate quaerenda adiuvor, si audio oportere me perspectam habere obiecti necessitatem. Neque hoc criterium viam ostendit, qua ad obiecti manifestationem pervenire possimus. Sed utilitas huius expositionis potius haec est, ut genuina natura certitudinis, veritatis, cognitionis

denuo illustretur et per oppositionem ad falsa criteria in clariore luce ponatur.

Criterium enim statutum, a) quatenus dicitur evidentia *in genere* seu evidentia quaelibet, sive per cognitionem scientificam sive per naturalem comparata, sive revelatione sive sola ratione acquisita, sive evidentia de rebus sensibilibus sive evidentia de supersensibilibus, non coarctat certitudinem humanam ad unum rerum ordinem, ut criteria alia, veluti positivistica. — b) Quatenus est evidentia *obiectiva,* supponit veram sententiam de cognitione et veritate, nimirum mentem cognoscendo exprimere ordinem seu veritatem obiectivam a se independentem et hanc esse normam, cui se debeat conformare. Quia igitur obiectum cognitionem, non vero cognitio obiectum determinat, criterium ultimum debet esse obiectum (cognitione manifestum), non autem vel cogitationum inter se sive cum aliis hominibus concordia vel affectus, studium, indoles subiecti vel quodlibet aliud mere subiectivum. — c) Quatenus *evidentia* obiectiva est, postulat, ut obiectum plane manifestum sit. Quo levitas intellectualis excluditur.

Obiectiones. 1. Si evidentia obiectiva criterium veritatis esset, ubicumque esset veritas, adesset etiam evidentia. Atqui ita non est; e. g. in opinione vera adest veritas sine evidentia. — *Resp.* N. ant. vel D. ubicumque esset veritas certe cognita C. aliter N. 124

2. Multi dicunt se habere evidentiam, et errant. — *Resp.* D. dicunt vere N. falso C.

3. Sic novum criterium necessarium est, ut dignoscatur vera a falsa evidentia. — *Resp. D.* si vera evidentia non per se ipsam a falsa se discernit C. aliter N. Sicut aurum verum per se ipsum, dummodo adspiciatur, a falso se discernit, etiam evidentia vera a falsa se distinguit.

4. Si evidentia est criterium veritatis, unusquisque fit iudex infallibilis veritatis. — *Resp.* D. ita iudex fit, ut iudicium pendeat a veritate manifesta C. ut veritas pendeat a iudicio, ut fere subiectivistae dicunt N.

*§ 2. De falsis criteriis

In scientia de cognitione quaestio, quale sit criterium veritatis, principalem locum sibi vindicat. Quare mirum non est, quod diversae doctrinae criteria sua proponunt. Quae de 125*

genuino criterio exposuimus, iam facile vitia falsorum manifestant; quae vitia propter centralem criterii momentum levia esse non possunt. Nunc potissimum haec criteria vel explicite statuuntur vel saltem implicite in variis doctrinis continentur:

1. *Subiectivismus idealisticus,* qui primo loco commemorandus est, criterium in aliquo mere subiectivo ponit, quod ab aliis aliter describitur (cf. n. 31):

a) Multi, secundum idealismum supponentes veritatem non esse conformitatem cognitionis cum re, criterium veritatis esse dicunt cognitionis congruentiam cum *legibus cogitandi* seu organisatione nostra intellectuali; vel, quod idem fere dicit, criterium dicunt convenientiam cognitionum inter se sive cum aliorum indiciis.

Resp. Cum homines obiecta et veritatem non producant, sed iis conformari debeant, cognitio non propterea vera et certa est, quia cum propria organisatione mentali vel cum aliis cognitionibus propriis sive aliorum concordat. Et si ultima ratio certitudinis tantum psychologica organisatio intellectus esset, motivum certitudinis tantum necessitas psychologica, non logica sive perspicientia veritatis esset; et fieri posset, ut entia aliter organisata res omnino aliter cognoscerent cum simili necessitate psychologica. Denique cognitiones inter se vel cum aliorum cognitionibus et opinionibus consonantes non necessario verae sunt, sed omnes simul falsae esse possunt; etiam horologia inter se concordantia simul a vero aberrare queunt.

b) Criterium mere subiectivum etiam illi iique multi admittunt, qui criterium in sensu quodam sive *motu subiectivo* reponunt, quem varie describunt.

Huc iam referendus est *Reid* († 1796), natione Scotus, qui, ut scepticismum Humii repelleret, docuit nos instinctu quodam a natura indito sine rationum perspicientia ad illa iudicia impelli, quae suprema principia cognitionis essent. In hunc modum etiam alii interdum loquuntur.

Alii affirmant ultimum motivum certitudinis esse sensum sive sentimentum evidentiae, quod experiamur et quo sentiamus nos aliud affirmare non posse.[27])

In subiectivismo etiam magis haerent irrationalismi sectatores, qui contendunt, ultimum motivum, quo ad certa iudicia de rebus valoribusque superempiricis permoveamur, esse motum quendam affectivum sive sensum emotionalem, quo illa obiecta tamquam admittenda et approbanda sentiamus.

Resp. (1) Talis sensus sive motus, si non formaliter ut manifestatio obiecti, sed mere subiectivus spectatur, non potest mihi certitudinem praebere me veritatem possidere; non enim necessarius nexus cum veritate in eo apparet. Id etiam magis affirmandum est, si ille motus dicitur sensus mere emotionalis sive instinctivus ideoque non intellectualis. (2) Eiusmodi criterium omnino vagum, abusui obnoxium est et relativismum parit. Si ulterius criterium non admittitur, non iam diiudicari potest, qualis ‚sensus' rectus et qualis fallax sit. (3) Etiam naturae rationali hominis repugnat, in qua interna persuasio esse nequit, nisi veritas obiecti perspiciatur.

2. A subiectivismo haud multum distant, qui ad mentem 126*
Cartesii criterium hoc esse dicunt, quod de aliquo *ideam claram* habeamus (n. 23). Hoc criterium saltem ambiguum est. Non propterea in aliqua re certitudinem habemus, quod cognitio nostra clara est, sed quod res clare manifestatur.

[27]) Evidenzgefühl, Evidenzerlebnis. Cf. e. g. haec: „Ultimo tantummodo provocare possumus ad necessitatem subiectivam, quam experimur, ad internum evidentiae sensum, qui partem cogitationum nostrarum comitatur... Fiducia in huius evidentiae legitimum ius et fidem est ultimum fundamentum omnis certitudinis." („Hier gibt es zuletzt keine andere Antwort als Berufung auf die subjektiv erfahrene Notwendigkeit, auf das innere Gefühl der Notwendigkeit der Evidenz, das einen Teil unseres Denkens begleitet... Der Glaube an das Recht dieses Gefühls und seine Zuverlässigkeit ist der letzte Ankergrund aller Gewißheit.") *Sigwart,* Logik^3 I 15. „Signa veritatis ultimo in hoc consistunt, quod veritas in unoquoque homine sanae mentis quoddam sentimentum omnino peculiare et indelebile excitat... sentimentum veritatis sive persuasionis." („Die Anzeichen der Wahrheit bestehen im letzten Grunde darin, in einem jeden geistig gesunden Menschen ein völlig eigenartiges Gefühl zu erregen. Dieses Gefühl von der Wahrheit oder das Überzeugungsgefühl...") *E. Richter,* Der Skeptizismus in der Philosophie I 153.

Huc etiam referendi sunt *phaenomenologi* recentes illi, qui sibi immediatam essentiarum intuitionem asserentes ex hac intuitione (magna ex parte subiectiva) omnes quaestiones se solvere posse contendunt.

3. Positivistae *experientiam* unicum criterium veritatis esse praedicant, falso supponentes hominem non posse alia nisi experimentalia cum certitudine cognoscere.

4. *Pragmatismus* criterium veritatis in eo situm esse contendit, quod sententia vel doctrina practicum emolumentum seu utilitatem afferat. Tale criterium non omni veritati competit et, quod abominabile est, veritatem in servitium utilitatis et cupiditatum humanarum redigit.

5. Alii *scientificam inquisitionem* tamquam criterium postulant. Quae sententia falso supponit solam cognitionem scientificam praebere certitudinem, certitudinem autem naturalem admittendam non esse. Confer n. 106 ss.

6. Alii *principium contradictionis* unicum criterium esse volunt. Sed etiam hoc principium criterium veritatis suae postulat, quia iterum interrogari potest, cur de ipso certi simus. Praeterea numquam ex hoc principio diiudicare possumus, num determinata enuntiatio vera sit, e. g. terram tantummodo unam lunam habere.

*127 7. *Traditionalistae,* quorum duces erant de Bonald († 1840), Bonnetty, Bautain, Ventura, nimiam rationis individualis fiduciam retundere cupientes, in hunc prolapsi sunt errorem, ut dicerent rationem humanam ex se vel nullam veritatem vel saltem non veritates sublimiores certo cognoscere posse, sed eas tantum ex *revelatione divina* haurire. Protoparentes ideas et cognitiones harum veritatum a Deo per revelationem accepisse easque traditione orali posteris et istos iterum generationibus sequentibus usque ad nos transmisisse.

Lamennais († 1854) simili modo docet rationem individualem ad nullam certitudinem pervenire posse, sed sequendum esse sensum communem generis humani, quod veritatem ex revelatione primis parentibus communicata hauserit.

Falsitas harum doctrinarum, quae ceteroquin iam antiquatae dicendae sunt, aperta est. (1) Intellectus individualis ad veritatem, etiam supersensibilem, certo cognoscendam aptus est. (2) Ut revelatio et traditio legitimum certitudinis motivum sit, requiritur, ut ratio protoparentum et posterorum cognoscat Deum locutum eumque veracem esse, et constare debet posteros revelationem recte tradidisse. Si igitur ratio nihil veri cognoscere potest, neque fides adesse potest. (3) Revera posteris de prima revelatione divina per traditionem oralem multorum saeculorum, quae valde incerta est, sufficienter constare nequit. (4) Consensus generis humani, quem Lamennais statuit, multarum quidem veritatum, ut exsistentiae Dei et immortalitatis, certitudinem afferre et roborare potest. Sed absonum est dicere omnes veritates ex hoc consensu hauriri posse.

Caput III

De via ad veritatem cognoscendam

Demonstravimus iam generatim, nos veritatem et quidem cum certitudine cognoscere posse. Inquirendum iam est, quonam modo sive via veritatem assequi valeamus. Hanc viam primum in genere describemus et contra opiniones erroneas hac in re frequentes et celebres defendemus, ut deinde per singula rerum genera videamus, quas veritatis cognitiones obtinere possimus.

Ad veritatem non alia via nisi per media cognoscitiva a natura nobis donata, nempe per facultates functionesque cognoscitivas, pervenimus. Ut primum earum indolem perspiciamus, iuvat breves de iis notitias psychologicas praemittere.

Facultates cognoscitivae sunt duplicis generis. Una est intellectus, aliae sunt sensus, qui intellectui in veritate asse- 128
quenda ministrant.

I. **Sensus** sunt facultates organicae, quae in organis corporalibus inhaerent. Organa sunt subiecta sensuum et per sensus tamquam potentias sensationes eliciunt.

Sensus tantum obiecta materialia et concreta referunt, videlicet singularia corpora externa eorumque proprietates et qualitates, quae in sensus agunt, praeterea corpus proprium eiusque affectiones, non vero obiecta spiritualia et abstracta. In psychologia hodierna sensus apte in perceptivos et reproductivos dividuntur. Sensus perceptivi obiecta percipiunt i. e. accepta ab iis determinatione ea tamquam praesentia exhibent, ut sensus externi. Sensus reproductivi perceptiones habitas reproducunt i. e. obiecta aliquando percepta, nulla nova determinatione ab iis accepta, iterum repraesentant, non tamen ut praesentia.

1. *Sensus perceptivi* soli, non vero reproductivi, experientiam suppeditant. Perceptiones oriuntur, quatenus obiecta

percipienda in sensus agunt eosque ita ad sensationem excitant. Deinde sequitur sensatio.

Sensus perceptivi sunt quinque sensus externi et praeterea aliqui sensus interiores. Quos ex ordine, quantum ad finem nostrum conducit, describemus.

Visus. Obiectum eius proprium sunt lux et colores; colores sunt lux varie modificata. Lux per pupillam in oculum intrat, frangitur et in retinam (Netzhaut) proicitur, in qua Nervus opticus tenuissimas fibrillas diffundit. In retina res colorata per processum chemicum sui imaginem opticam producit, qua sensus ad sentiendum excitatur. Diversae fibrillae nerveae diversis coloribus percipiendis inserviunt.

Auditus obiectum sunt soni. Vibrationes corporis sonantis per aerem vel aliud medium advenientes aurem mechanice percutiunt itaque facultatem determinant. Diversis sonis percipiendis pariter diversae fibrillae nerveae destinatae esse dicuntur.

Gustus obiectum sunt sapores. Eorum sensatio in ore excitatur, quatenus substantia gustanda nervos oris chemice afficit. Quattuor species saporum, nempe dulce, amarum, acidum, salsum, similiter diversis fibrillis nervorum gustatoriorum alligatae esse videntur, ut aliae alias species percipiant.

Olfactus. Obiectum sunt odores, qui in naribus percipiuntur, quatenus substantiae odoriferae in minimas particulas divisae in naribus cellas nerveas olfactorias excitant.

Tactus. Obiectum eius est pressio sive resistentia corporum. Hac ratione res duras vel molles, acutas vel hebetes percipimus. Tactus excitatur pressione extrinsecus facta in organum, nempe in certas terminationes nervorum in cute vel in internis corporis partibus sitas. A diversa earum frequentia diversa sensibilitas pendet, quae maxima est in lingua et in summis digitis.

Sensus temperaturae calorem et frigus percipit, postquam causae externae organum excitarunt. Organum sunt certae terminationes nervorum in cute (internae corporis partes fere hoc sensu carent). Physiologi nunc communiter affirmant has terminationes diversas esse ab illis, quae pressionem percipiunt; immo alia puncta nervea calori, alia frigori percipiendo inservire dicuntur.

Sensus kinaestheticus percipit motum situmque membrorum ac corporis, e. g. moveri pedes, manus, totum corpus, brachia hunc vel illum situm habere, musculos contrahi vel expandi. Excitatio fit in nervis membra et partes corporis penetrantibus.

Sensus organicus sive vitalis percipit gratas vel ingratas illas affectiones, ut famem, sitim, fatigationem, dolorem, quae ex convenienti vel inconvenienti dispositione corporis proveniunt et excitantur.

Conceptio vulgaris et antiqua psychologia sensum temperaturae, sensum kinaestheticum et organicum tactui adnumerat. Hodierna autem psychologia tactum strictius sumit eique tantum perceptionem pressionis seu resistentiae attribuit, alias autem aliis sensibus enumeratis assignat.

Sensus communis dicitur potentia sensitiva, qua perceptiones omnium sensuum perceptivorum ut proprias et simul omnia eorum obiecta sentimus. Scholastici sensum communem plerumque potentiam a reliquis sensibus distinctam habent. Attamen etiam probabile est eum non esse distinctum a reliquis sensibus perceptivis simul sumptis; nam sensationes omnium sensuum praeter obiectum etiam se ipsas percipiunt.

2. *Sensus reproductivi* sunt phantasia et memoria (sensitiva). Phantasia perceptiones habitas simpliciter reproducit, memoria eas praeterea ut aliquando habitas recognoscit.

Quia hi sensus solum reproducunt, non vero percipiunt, non suppeditant novam experientiam. Sed quia phantasmata perceptionibus se adiungunt et cum iis confluunt, eas recte et falso complere et modificare itaque etiam illusiones et errores producere possunt.

II. **Intellectus** sive ratio est facultas cognoscendi sublimior, 129
quae non tantum materialia et individualia, sed supersensibilia etiam et abstracta cognoscit, non solum apprehensiones, sed etiam iudicia et ratiocinia elicit, essentias rerum apprehendit, nova, remota et futura perspicit, scientias colit. Ex

quo sublimiore modo cognoscendi psychologia demonstrat, intellectum facultatem spiritualem a sensu essentialiter diversam esse.

Pro variis actibus, quos elicit, intellectus varia nomina gerit. Vocatur *conscientia,* quatenus actus subiecti proprii percipit, *memoria,* quatenus cognitiones habitas conservat et praeterita ut praeterita recognoscit, *facultas cogitandi* denique, quatenus ideas universales, iudicia, ratiocinationes elicit, quae functiones cogitativae vocantur. In hac facultate iterum distinctio saepe observatur inter *rationem* et *intellectum* presse sumptum; rationi ratiocinationes, intellectui vero apprehensiones et iudicia immediata attribuuntur.

Plerumque vero intellectus (et pariter ratio) late accipitur, ut omnes functiones enarratas comprehendat, tum cogitativas tum alias.

130 Hae functiones intellectus et sensuum tum in usu philosophico tum in vulgari ad duo genera reduci solent, quae fontes veritatis sive viae ad eam assequendam sunt, *experientiam* et *cogitationem.* (Fides, quae etiam multas veritates nobis suppeditat, ad experientiam et cogitationem revocari potest, quatenus, antequam rationabiliter credere possimus, de testimonii credibilitate per experientiam et cogitationem constare debet.)

De utraque ita agemus, ut primum de unius et alterius functionibus, deinde utriusque inter se relatione recta et varie vitiata tractemus.

Art. 1. De experientiae et cogitationis functionibus

§ 1. De experientia

131 *Experientia* (Erfahrung, expérience) intellegitur cognitio perceptiva sive talis, quae immediate rem ut exsistentem manifestat; quam igitur obiectum praesens in nobis determinat et qua se nobis manifestat. Duplex est, interna et externa.

Experientia interna est cognitio perceptiva actuum propriorum psychicorum eorumque subiecti. Fit per conscientiam.

1. *Conscientia* (Bewußtsein, conscience) primum et praecipue intellectualis est, complectens illas perceptiones, quibus intellectus actus internos cum subiecto percipit, spirituales et sensitivos. Praeterea conscientia etiam perceptiones sensus communis comprehendit, qui sensationes ut proprias percipit; quae conscientia sensitiva vocari potest. Etenim etiam animalia intellectu carentia animadvertunt, se videre et audire.

Praecipue autem conscientiam intellectualem prae oculis habemus. Obiectum eius sunt omnes actus psychici, cognoscitivi et appetitivi tum sensitivi tum intellectivi. Hos actus conscientia concrete percipit i. e. non actus abstracte, sed subiectum tamquam his actibus affectum. Alia psychica, quae actus non sunt, videlicet potentias et habitus, non immediate percipimus. Functiones vegetativae nobis consciae non sunt, nisi quando sensationes, e. g. dolorem excitant; quem sentimus. Sapienter provisum est, ut harum functionum conscientia careamus, ne infinita multitudine talium perceptionum nimis turbemur. Praeterea notandum est conscientiam intellectualem etiam clare subiectum, ego, ab actibus distinguere posse. Iudicamus enim distincte: ego tango, ego volo; id quod sensus non potest.

Conscientia actus psychicos imprimis apprehensione intuitiva percipit, quam postea eadem per iudicium immediatum enuntiare potest: „ego audio, ego desidero". Sed non iam ad conscientiam spectat iudicia mediata de natura actuum vel subiecti ratiocinando colligere, demonstrando e. g. spiritualitatem animae.

2. *Conscientia directa et reflexa.* Duplex in nobis conscientia distinguenda esse videtur, reflexa et directa. 132

Conscientia reflexa adest, quando intellectus in actus subiecti proprii per novum actum distinctum redit, qui re-

flexio[1]) dicitur. Dubium non est, quin vel sponte vel data opera plurimos actus tali conscientia cognoscamus, exsistentiam eorum percipientes vel eorum indolem, proprietates, relationes et influxum mutuum contemplantes.

Conscientia directa vocatur experientia imperfecta, qua omnis actus psychicus se ipsum imperfecto quodam modo experiri dicitur. Per hanc igitur conscientiam subiectum in omni actu psychico non solum aliquod obiectum attingit, sed simul etiam actum ipsum ut proprium imperfecte percipit, ut proinde actus eiusque conscientia directa realiter idem sint. Veteres, ut *Aristoteles*[2]) et *Thomas*[3]) talem conscientiam si non negant, saltem non attendunt; ad conscientiam actum distinctum postulare solent. Inter primos *Suarez* eam commemorat.[4]) Ex neoscholasticis multi eam admittunt. Psychologi autem moderni communiter omnibus actibus psychicis eam attribuere solent.

Conscientia directa *admittenda* esse videtur, praesertim propterea, quia sic melius explicari potest, quod continuo omnes actus psychicos saltem obscure experiri videmur, ut nullus actus penitus inconscius cum certitudine probari possit.

Sed etiamsi haec directa conscientia admittitur, omnes tamen concedunt perfectiorem rerum internarum cognitionem conscientia reflexa praeberi.[5])

133 Experientia externa est cognitio perceptiva rerum externarum, et fit per ministerium sensuum, externorum praesertim. Sensus intellectui perceptiones suas sistunt, quibus tamquam fundamento innixus ipse perspicit et iudicat, extra

---

1) Reflexio vocatur ontologica, si tantum obiectum actus, psychologica autem, si actum ipsum ut affectionem subiecti considerat. Hoc loco de reflexione psychologica sermo est.
2) Cf. e. g. De anima III 2 (425 b).
3) Cf. e. g. 1 q. 87 a. 3 ad 2.
4) De anima III 11 n. 1.
5) Nomina moderna conscientiam significantia (Bewußtsein, conscience, consciousness) non habent constantem significationem. Plerumque internam perceptionem proprii actus sive subiecti, sed saepe etiam complexum omnium actuum psychicorum designant.

nos res exsistere easque esse corpora certis qualitatibus instructa. Experientia igitur externa praeter sensuum perceptiones etiam cognitiones intellectuales includit, quare animalibus experientia tantum imperfecto modo ascribi potest.

Quid per utramque, internam et externam, experientiam et quomodo cognoscamus, infra distincte exponetur, ubi de generibus rerum, quae cognoscere valeamus, tractabitur.

§ 2. De cogitatione

Cogitatio (Denken, pensée, thougt) est operatio mentis, 134
qua experientiam functionibus ab ea diversis, nempe ideis universalibus, iudiciis, ratiocinationibus, amplificat.

1. De functionibus cogitativis

Ideae universales a rebus individualibus abstrahuntur ita- 135
que iam puram experientiam transgrediuntur. De quibus, in quantum specialibus controversiis obnoxiae sunt, mox separatim agetur.

Iudicia. Quid sint et qualia sub respectu logico genera 136
eorum et relationes observandae sint, in logica exponitur. Hoc loco tantum aliqua eorum divisio et illa iudicia generalia, quae principia dicuntur, commemoranda sunt.

Iudicia analytica et synthetica. Quae distinctio saepe adhibetur, at non sine aliqua dissensione.

Iudicia analytica ea sunt, in quibus identitas sive diversitas asserta ex sola analysi subiecti et praedicati cognoscitur; idque vel immediate, e. g. „pars minor est toto“, vel mediate, quatenus subiectum et praedicatum simul cum aliis conceptibus comparantur, e. g. „spiritus incorruptibilis est“ (quia simplex est et propterea in partes frangi nequit). Ideo iudicia analytica semper veritatem necessariam enuntiant, quia id affirmant, quod ad essentiam subiecti pertinet vel cum eo necessario connexum est.

Iudicia synthetica illa sunt, in quibus nexus assertus non ex analysi notionum, sed per experientiam (sive fidem) co-

gnoscitur. Obiectum eorum contingens vel saltem tale est, ut nos illud tamquam necessario cum essentiis rerum connexum non cognoscamus, e. g. „lux per prisma missa in septem colores dividitur" (vel „Deus in tribus personis subsistit").

Nihilominus etiam ad iudicia analytica demonstranda saepe experientia adhibetur, e. g. si in figura ostenditur, in circulo omnia puncta aequaliter a centro distare. Attamen non ita, ut ex allato exemplo veritas generalis demonstretur, sed ut in re concreta facilius notiones apprehendantur, quibus perspectis veritas perspicitur.

Secundum terminologiam a *Kant* adhibitam, quam extra philosophiam scholasticam fere communiter sequuntur, iudicia analytica definitionem paulo angustiorem habent. Dicuntur illa, in quibus praedicatum in subiecto includitur, ut ex eo erui possit. Alia omnia synthetica vocantur. Hac definitione supposita Kant multa iudicia universalia, quae secundum definitionem a nobis datam analytica sunt, pro syntheticis habere debet, e. g. iudicium asserens, lineam rectam esse brevissimam coniunctionem duorum punctorum. Hoc quidem ex se vituperandum non esset, nisi simul doceret, talia iudicia nec in analysi fundari neque etiam, utpote universalia, ex experientia hauriri, proinde ex formis a priori intellectui insitis oriunda et subiectiva esse.

Nonnulli commendant, ut etiam in usu philosophiae scholasticae haec definitio acceptetur et iudicium analyticum illud tantum dicatur, cuius praedicatum in subiecto includitur, alia vero, quae etiam e conceptuum analysi perspiciuntur, attamen non ita, ut praedicatum in subiecto insit, iudicia synthetica a priori appellentur. Ex se lis esset de verbo, nisi nominationi iudicii synthetici a priori error ille gravis kantianus adhaereret, qui eam non commendat.

Ceterum, ut anceps nominatio evitetur, in locum iudicii analytici et synthetici alia terminologia substitui possit, velut haec, ut iudicia, quae ex analysi derivantur, *iudicia notionalia* (Begriffsurteile), alia vero omnia *iudicia realia* (Wirklichkeitsurteile) vocentur. Priora ex notionibus derivantur, proinde solum de rerum essentiis agunt, posteriora vero aliquid de rebus exsistentibus asserunt et propterea, ultimo saltem, experientiae (vel fidei) innituntur.

137 De principiis. Inter iudicia sub respectu criteriologico illa generalia eminent, ex quibus plurima alia iudicia sive veritates deducuntur. Quae principia vocantur. Et quidem *principia logica,* nempe iudicia, a quibus aliae veritates in cogitando procedunt. Principium reale illud dicitur, a quo aliquid in ordine reali procedit; tale est artifex respectu operis sui.

Omnes scientiae sua principia particularia habent, quibus in inquirendis et demonstrandis veritatibus suis reguntur, mathematica sua, scientiae naturales et historiographia sua. Super his omnibus stant illa principia universalia, quae generalissimas rerum essentias et relationes enuntiant quaeque *leges cogitandi* nuncupantur, quia secundum eas intellectus de omnibus iudicare debet. Inter quae duo eminent, principium contradictionis et principium rationis sufficientis.

1. *De principio contradictionis*. 1. Principium contradic- 138
tionis enuntiari solet: quod est, non potest non esse, vel: idem non potest simul esse et non esse. (Simile est principium identitatis: quod est, est. Sed nihil dicit, quod non clarius et fortius principio contradictionis enuntietur.)

Principium contradictionis maximam habet universalitatem, utpote ex universalissima notione entis derivatum, et immediate evidens, immo vix non omnium evidentissimum est. Aristoteles ei primum locum tribuit: „hoc est omnium principium certissimum".[6]) Eadem est sententia communis scholasticorum.

2. Principium contradictionis *merito primum cognitionis principium dicitur,* non quod omnis veritas ex eo deduci possit, sed quia omnis certitudinis fundamentum est. Si ex principio contradictionis omnis veritas deduci posset, omnis veritas in eo contineretur, e. g. Londinum esse caput Angliae. Quod non est. Hoc principium enim tantum generalissimam veritatem de ente abstractissimo enuntiat, nihil vero de determinatis entibus dicit. Ad specialia entia applicatum sensum tantummodo hypotheticum habet: si quid est hoc, repugnat esse oppositum.

Sed fundamentum est omnis certitudinis, quia certitudine huius principii vacillante omne iudicium dubium fit. Si enim fieri posset, ut, quod est, posset etiam non esse, semper etiam oppositum eius, quod affirmatur, esse posset. „Super hoc principio omnia alia fundantur."[7])

[6]) Met. III 3 (1005 b 19).
[7]) 1, 2 q. 94 a. 2.

Principium contradictionis fundamentum *obiectivum* certitudinis est. Fundamentum enim certitudinis generatim omne dici potest, in quo certitudo nititur. Hoc aliquid obiectivum vel subiectivum esse potest. Fundamentum subiectivum est aptitudo intellectus ad verum cognoscendum, vel etiam exsistentia propria indicantis, quae si non adesset, nec certitudo adesset. Fundamentum obiectivum est aliqua veritas obiectiva.

139 II. *De principio rationis sufficientis.* Etiam hoc principium universalissima lex essendi ordinis metaphysici est. Sub hoc respectu in ontologia tractatur. Simul instrumentum praecipuum est ad novas veritates deducendas et sub hoc respectu in critica commemoratur.

1. Principium rationis sufficientis *enuntiatur:* nihil est sine ratione sufficienti. Ratio autem dicitur omne id, quo aliquid exsistit vel tale est vel quo tamquam verum cognoscitur. Duplex igitur ratio distinguenda est, realis et logica. Et de utraque principium loquitur.

a) *Ratio logica* est illud cognitum, quo aliquid cognoscitur verum, velut praemissae in ratiocinio. Manifestum est omne verum habere talem rationem logicam, quia aut per se ipsum immediate perspicitur aut ex praemissis sequitur.

b) *Ratio realis* est omne, quo aliquid exsistit sive fit vel quo tale est. Sic compositio hominis est ratio, cur mortalis sit, et causa est ratio, cur effectus fiat. Etiam manifestum est principium, quatenus de hac ratione reali enuntiatur. Nam res aut necessario aut contingenter exsistit sive talis est. Si necessario sive ex interna necessitate exsistit vel talis est, ratio est ipsa rei essentia. Ita immortalitas animae rationem habet in essentia spirituali animae, quae aliter neganda esset, et Deus rationem exsistendi pariter in essentia sua habet. Sin autem res contingenter exsistit (seu fit) vel contingenter talis est, e. g. si haec anima exsistere incipit vel docta fit, ratio externa requiritur, quae hoc efficiat, id quod principium causalitatis affirmat, de quo in Ontologia tractatur.

2. *Momentum* criteriologicum principii in eo situm est, quod inter omnia praecipuum instrumentum est ad novas veritates inferendas. Id maxime elucet in principio causalitatis, quod ex principio rationis sequitur; quo in scientiis et vita vulgari perpetuo utimur ad vires naturae rerumque causas

inveniendas et in quo maxime fundamenta ordinis moralis et religiosi nituntur, ut exsistentia animae ordinisque supermundani, imputabilitatis moralis, meritum et poena.

De ratiocinatione. Maxima veritatum copia nec soli experientiae nec immediatae conceptuum comparationi ortum debet, sed ex aliis iudiciis ratiocinatione infertur. Ratiocinatio sive argumentatio vel ex uno tantum ratiocinio seu syllogismo vel plerumque ex pluribus constat. Ex iis, quae in logica copiose de syllogismo, de praecipuis argumenti generibus, de deductione et inductione, de argumento analogiae, de hypothesi et aliis disseruntur, lucide colligitur, ratiocinationem uberem et legitimum fontem novae veritatum cognitionis sive certae sive saltem probabilis esse, ut ea denuo repetere non opus sit. 140

Tantum obiectio antiqua commemoranda videtur, quae iam apud veteres scepticos, velut Sextum Empiricum, invenitur et demonstrare conatur, ratiocinatione nihil effici. Haec est:

Qui ratiocinari incipit, conclusionem quaerit; atqui quod quaeritur, notum est; ergo conclusio ante ratiocinium nota est. — *Resp.* D. mai. quaerit conclusionem vel novo tantum argumento demonstrandam vel in se ipsa, attamen solummodo ut quaestionem solvendam C. quaerit eam in se et quidem ut veritatem iam cognitam N. Cd. min. quod quaeritur in se, sed tantum instar quaestionis N. quod quaeritur solum novo argumento demonstrandum Sd. ipsum in se est notum C. argumentum N. Saepe tantum inquiritur, utrum aliqua propositio nota ex certis praemissis legitime sequatur necne. Saepe etiam conclusio tantum ad modum quaestionis scitur i. e. inquiritur, quale praedicatum de aliquo subiecto inferendum sit (e. g. situe ortus hominis ex bruto possibilis an impossibilis).

2. De causis cogitationem afficientibus

Cogitandi functiones a reliqua vita psychica seiunctae non sunt, sed intra eam peraguntur eaque continuo afficiuntur. Praeterea ipsa vita psychica mundo externo circumdatur eiusque contactum et vim patitur; quae pariter in cogitationem redundat. Hinc influxus minus quidem animadvertitur, quando res concretae tractantur, magis autem et vehementer, quando mens in considerandis rebus religiosis, moralibus, metaphysicis occupatur. 141

Haec varia momenta cogitationem afficientia in recenti philosophia attente considerantur et copiose describuntur, sed interdum interpretationem minus rectam accipiunt, praesertim in hunc modum, ut intellectualis cognitio veritatis in periculum adducatur vel deleatur.

Non raro enim sublimiores ideae et persuasiones ita causis commemoratis adstringuntur iisque alligatae censentur, ut necessarii effectus indolis psychicae et condicionum externarum reputentur, e. g. characteris sive temperamenti vel, sicut recens doctrina tumultuosa docet, effectus rassae et sanguinis. Ulterius etiam irrationalismus progreditur, qui opiniones de rebus et valoribus metaphysicis cognitioni intellectuali omnino subtrahit et ex fundo „irrationali", emotionali sive affectivo, emanare docet. Quare haec, ubi de cogitatione agendum est, praetermittere non decet.

142 **Causae psychicae.** Singulis hominibus peculiaris inest innata indoles emotionalis et intellectualis, fundata in corporali-spirituali structura, quae in variis individuis vel nationibus vel rassis aliquatenus diversa esse solet. Ad eam postea novae qualitates psychicae characteris et ingenii accedunt. Quae omnia cogitationem afficiunt.

Ideae et opiniones proprio studio vel experientia acquisitae et per species memoriales in anima iacentes rebus novis iudicandis colorem suum aspergere et ad iudicia sibi conformia trahere conantur. Praeterea typus intellectualis, quem quis habet, sive ingenitus sive acquisitus est, ad certum modum cogitandi vel empiricum vel speculativum, concretum vel abstractum, practicum vel theoreticum inclinat.

Vim autem maximam, quando de rebus religiosis, moralibus, metaphysicis diiudicandis agitur, affectus exercent. Emotiones comitantur harum rerum apprehensiones, movent ad gratas considerandas et pro veris habendas, ad ingratas vero declinandas vel negandas.

Attamen hae causae non cum necessitate intellectus considerationem et iudicium determinant. Si historiographus potius ad historiam patriae, quam ad aliam scribendam et si

in ea potius ad gloriosa quam ad ingloria narranda propensus est, non propterea ad hanc electionem faciendam cogitur nec intellectus facultatem verum examinandi amittit.

Religio igitur sive mundi conceptio, quae dicitur (Weltanschauung), non est effectus necessarius characteris. Hoc iam ex eo elucet, quod homines eiusdem characteris saepe diversas sententias firmiter tenent, et vicissim Sancti christiani charactere personali, nationali sive rassali vehementer discrepantes omnes constanter eandem religionem vitaeque conceptionem professi sunt.

Multo minus typi cogitativi psychologici efficiunt, id quod interdum asseritur, ut eorum subiecta alias leges logicales sequantur. Si unus magis intuitive, alter magis discursive cogitat, nihilominus in principio contradictionis et aliis et in regulis elementaribus mathematicis omnino consentiunt.

Mundus externus similiter cogitationem movet. Ex parte 143
iam regio, caelum, modus nutriendi, habitandi, maxime vero commercium humanum. Educatio, scholae, libri, prelum, ideae aetatis et populi opiniones morales, religiosas, sociales, politicas mentibus inspirant. Sed nec istae causae intellectum ita ad certa iudicia determinant, ut eius lumen exstinguant eiusque propriam perspicientiam auferant.

Haec momenta autem intellectum afficientia vehementer monent, ut homo seria sui disciplina, sincero veritatis amore, cauta in iudicando circumspectione illa pericula erroris vitare studeat.

Art. 2. De ideis universalibus speciatim

Sensus, utpote facultas organis materialibus alligata, res 144
tantum materiales et quidem singulares repraesentat, quales nimirum exsistunt et sensum determinant. Intellectui autem, supra inertis materiae condicionem ad maiorem in cognoscendo agilitatem elevato, proprium est obiecta sua ideis universalibus exhibere, quae id exprimunt, quod multis rebus commune est. Hic modus repraesentandi licet hanc contineat

imperfectionem, quod non omnia, quae rebus singularibus insunt, repraesentantur, tamen *peculiarem mentis perfectionem* constituit. Hac enim ratione paucis ideis ea cognoscit, quae multis rebus insunt, et quidem plerumque constantes earum proprietates, essentias, relationes. Sic generalia principia statuere valet, quae rebus factisque singularibus applicare potest, et ulterius ad ratiocinia instituenda novasque notitias inveniendas habilis evadit et scientiarum systemata construere potest.

Quoniam igitur peculiaris cognitionis intellectualis excellentia ex ideis universalibus potissimum enascitur et insuper antiquo et recenti tempore vel ideae ipsae vel saltem valor obiectivus earum negata sunt, ostendendum est, 1° mentem reapse ideas universales habere, 2° eas valore obiectio praeditas esse; cum enim ideae abstractae rebus exsistentibus, quae semper individuales sunt, non omnino conformes sint, vanae fictiones videri possint.

§ 1. De statu et historia quaestionis

145 **Quid sit idea universalis.** 1. Extra mentem in ordine reali non exsistunt nisi individua, v. g. hic homo, Gaius, Antonius, haec et illa cypressus. Individua, quae communem naturam habent, inter se quidem similia sunt, attamen semper unumquodque eorum hanc naturam cum determinata individualitate possidet: Gaius et Antonius naturam humanam habent, attamen Gaius suo, Antonius alio modo; sunt enim duo diversi homines. Sed mens potest per abstractionem solum illam naturam seu id, quod multis commune est, concipere omittendo individualitates et discrimina, quibus individua differunt. Sic oritur idea abstracta sive universalis. Actus mentis naturam abstractam repraesentans est idea universalis subiectiva, obiectum vero abstractum est idea universalis obiectiva et simpliciter τὸ „universale" dicitur.

Itaque universale definitur: *aliquid, quod de multis praedicari potest idque univoce et divisim.* Quae definitio paucis exponenda est.

Universale habet aptitudinem, ut *de multis praedicari possit* individuis vel inferioribus seu ut sit „communicabile". Natura enim humana, si abstracte concipitur, certe in multis et omnibus individuis humanis inesse potest et reapse inest ideoque consequenter de multis praedicari potest. Naturae individuali Gaii id non competit; est enim in uno tantum, quia non natura humana abstracta et indeterminata, sed talis natura determinata est. Natura abstracta hanc praedicabilitatem habet, *quia abstracta est.* Propterea enim, quia in statu abstractionis omnibus differentiis individualibus caret, neque unius Gaii neque unius Antonii natura est, sed aeque de omnibus hominibus praedicari potest.

Dicitur universale *univoce et divisim* de multis praedicari. Univoce praedicari dicitur, ut excludantur notiones analogae, v. g. ens, quae, quia non eodem modo de inferioribus praedicantur (ut de ente in ontologia exponitur), universales dici non solent. Maioris momenti alterum est: divisim praedicari dicitur seu ita, ut multiplicetur. Sic essentia divina excluditur, quae tribus personis quidem inest, sed non ita, ut ipsa in iis multiplicetur sive „dividatur" (non sunt tres ‚Dii'). Universalis autem natura in multis individuis multiplicatur (sunt multi ‚homines'), quippe quae singula suam propriam naturam individualem habent.[8])

2. Porro in universali diligenter duo distinguenda sunt: 146
id, quod concipitur, e. g. homo sive natura humana, et *modus, quo* id concipitur, scilicet abstractio eius ab omni individualitate seu differentia inferiorum; illud positivum est, hoc quaedam carentia est. Natura, *quae* abstracte concipitur, non per se ipsam, quia talis natura est, universalitatem habet, sed propter modum, quo concipitur, seu quia abstracta est. ‚Homo' enim non propterea, quia *homo* est seu ex his notis constat, aptitudinem habet, ut de multis praedicetur; aliter haec universalitas omni competeret, quod has notas habet,

8) Universale modo descriptum, quippe quod in multis inesse de iisque praedicari potest, nonnumquam *universale in essendo et praedicando* dicitur, ut distinguatur ab aliis „universalibus", e. g. ab „universali in causando", qualis est Deus, omnium causa ultima, et ab „universali in significando" seu vocabulo universali.

ergo etiam Platoni, Augustino et omnibus individuis humanis. Sed hanc aptitudinem habet, quia *abstracte* concipitur. Ideo, si natura *ut universalis* accipitur, spectanda est ut abstracta.

Res exemplo illustretur. In homine *libero* (non ligato) distingui potest ipse homo et carentia vinculorum. Homo non se ipso, quia homo est, liber est; posset enim homo esse et non esse liber; si ut homo liber esset, etiam in vincula coniectus liber esset, quia maneret homo. Sed liber est, quia hic et nunc carentiam vinculorum habet. Similiter homo est universalis, non quia homo, sed quia abstractus est.

147 **Universale directum et reflexum.** Id, quod abstracte concipitur et quod universalitatem habet, saepe *universale directum* vocatur, idem autem ut abstractum seu ut universale spectatum universale *reflexum* dicitur.

Denominationes petitae sunt a duobus actibus, ab uno, qui naturam communem a differentiis abstrahit, sed nondum reflexe cognoscit se abstractionem fecisse, altero reflectente, qui cognoscit abstractionem factam esse. Ille directus, alter reflexus vocatur. Natura, *quae* universalis vel abstracta est, actu directo cognoscitur, sed, si quis eam *ut* universalem vel abstractam cognoscere velit, actus novus reflexus requiritur. E. g. si concipio ‚stella', hic primus seu directus actus abstractionem exercet, qua omnes differentias et individualitates stellarum omittit; sed nondum cognoscit se abstractionem exercere, ideoque obiectum huius actus est id, quod abstracte concipitur. In hunc actum novo actu reflectens cognoscere possum me antea abstractionem fecisse; obiectum huius actus reflexi est natura ut abstracta.

148 **Historia quaestionis.** De ideis universalibus, quippe quae una ex parte quasi nervus sunt et medulla cogitationis humanae, altera ex parte aliqua obscuritate non carent, a tempore antiquo usque adhuc vehementer disputatum est.

1. **Antiquo tempore** Plato, Socratem magistrum sequens, adversus sophistas firmiter asseruit, in quo Aristoteles ei consentit, esse veram rerum scientiam, cognitionem nempe intellectualem immutabili et aeterno valore praeditam; huius obiectum praecipuum esse similiter immutabile et aeternum, videlicet universales essentias, quas ideas appellat. Has essentias autem putat, utpote aeternas et immutabiles, exsistere separatas a rebus sensibilibus individualibus in ordine quodam superiore intelligibili, res vero sensibiles esse earum imitationes individuales; non acsi essentias universales in se recipiant, quae separatae maneant, sed quatenus sint earum multiplices imitationes ac participationes. Modum autem, quo hoc fiat, non clare explicat.

Aristoteles in hac re Platoni contradicit, negans essentias universales extra res individuales esse. Eas in rebus individualibus inexsistere et in iis multiplicari ac dividi docet.

Sed modum, quo hoc accidat, non satis perspicue exponit. Principium sive rationem huius multiplicationis essentiae universalis materiam esse ait; quatenus eadem essentia sive forma cum varia materia divisa sive cum materiae partibus uniatur, eam multiplicari ac dividi. „Manifestum" est", inquit, „non esse opus [ad mentem Platonis] ideam facere exemplar . . ., sed sufficere, ut generans efficiat et causet formam in materia. Totum autem, nempe talis forma in talibus carnibus et ossibus, est Kallias et Socrates, et diversum est per materiam . . ., idem vero secundum formam."[9]) Praeterea Aristoteles in hac re non semper clare loquitur, interdum ita, quasi forma, quamquam in diversis individuis est, tamen physice una et improducta et aeterna maneat.

2. **Controversiae medii aevi** originem petunt ex opere 149
Aristotelis „categoriae", de quo *Porphyrius* († 304) celebrem et in scholis aevi medii frequentissime adhibitum commentarium scripsit et pariter *Boethius* († ca. 524) commentarium edidit. Porphyrius inquirit, utrum genera et species (universalia) tantum in mente sint, an etiam et quomodo in rebus exsistant; similiter Boethius quaerit, sintne categoriae res an voces tantum seu nomina. Sic orta est ex s. 11 disputatio, sintne categoriae sive universalia in rebus necne. Qui illud defendebant, realistae, qui alterum asserebant, generatim nominalistae sive nominales vocabantur. In utraque autem parte iterum diversae formae inveniuntur, extremae et moderatae.

Nominalismus extremus asserit, nos omnino non habere conceptus universales, sed tantum voces ac nomina universalia, quae multis rebus similibus tribuantur. Hanc doctrinam protulit (testibus Abaelardo et Joanne de Salisbury) *Rosce-*

[9]) Met. VII 8 (1034 a). Cf. IX 7 (1049 a 23); X 9 (1058 b 8).

linus († ca. 1124). Similem sententiam *Abaelardus* († 1142) initio tenuisse videtur, sed eam postea mutavit.

Realismum extremum proposuit *Guil. de Champeaux* († 1121) docens (teste Abaelardo) universalia formaliter spectata in rebus esse. „Erat autem in ea sententia," inquit Abaelardus, „de communitate universalium, ut eandem essentialiter rem totam simul singulis suis inesse adstrueret individuis, quorum quidem nulla esset in essentia diversitas, sed sola multitudine accidentium varietas."[10])

Post medium saec. 12 *realismus moderatus,* quem s. Thomas docebat quemque thesis sequens defendit, communis effectus est et communis mansit.

Sed s. 14 iterum nominalismus revixit, non quidem extremus ille, sed quidam moderatior, qui *conceptualismus* dictus est. Qui concedit quidem nos habere ideas universales, sed valorem obiectivum iis denegat. Praecipuus eius defensor fuit *Guil. de Ockham* († circ. 1347), qui primus fere ex eo scepticas consecutiones inferre coepit. Post eum tales doctrinae nominalisticae latius propagatae sunt multorumque mentes infecerunt et in modernum empirismum et sensismum desierunt.

Sed realismus moderatus in scholis catholicis semper sententia multo communior fuit et ex longo tempore simpliciter communis est.

150 3. **In philosophia recenti** potissimum duplex sententia erronea invenitur, unus cum nominalismo extremo concordans, quem sensistae tenent, alter conceptualismo propinquus.

a) *Sensistae* inter actus intellectus et sensus tantum discrimen accidentale concedunt. Functiones intellectuales aiunt solum esse sensationes reproductas varieque associatas et accidentaliter transformatas, instar phantasmatum. Idcirco ideas universales negant.

b) *Kant* aliique discrimen inter intellectum et sensum agnoscentes concedunt, nos ideas universales habere, sed eas

10) Historia calamitatum 2.

repraesentationes mere subiectivas habent valore obiectivo destitutas.

c) Praeterea forma quaedam realismi extremi ad mentem Platonis observari potest. Phaenomenologi recentes, qui putant nos intuitivam essentiarum cognitionem habere, interdum essentias a rebus individualibus quasi solutas et in se subsistentes fingunt. Aliqui speciatim valores sive bonitates (Werte) ita accipiunt, quasi sint quaedam universalia ab ipsis rebus realiter distincta, quae a rebus ipsis aliquo modo (de quo obscure loquuntur) participentur.

Supponimus interim nos ideas universales habere, et exordium ducimus a valore obiectivo inquirendo.

§ 2. De exsistentia et valore obiectivo idearum universalium

Th. 18. **Ideae universales ita valorem obiectivum habent, ut id, quod concipitur, in ordine rerum sit, non autem modus, quo concipitur (1. p.). Ideo universale formaliter spectatum in mente est, attamen cum fundamento in re (2. p.).**

Declar. Iam demonstravimus ideas intellectuales generatim valorem obiectivum habere. Sed quia ideis universalibus proprium est, ut abstractae sint, et ex hoc earum valor impugnatur, obiectivitas earum specialiter exponenda et defendenda est. Itaque inquirimus, utrum obiecta idearum universalium independenter a mente repraesentante in ordine reali sint necne. 151

Thesis antiquam sententiam enuntiat, quae non omnibus quidem, attamen plerisque scholasticis semper communis fuit. Eam *s. Thomas* his verbis proponit: „Cum dicitur universale abstractum, duo intelleguntur, scilicet ipsa natura rei et abstractio seu universalitas. Ipsa igitur natura, cui accidit vel intellegi vel abstrahi vel intentio universalitatis, non est nisi in singularibus; sed hoc ipsum, quod est intellegi vel abstrahi vel intentio universalitatis, est in intellectu... Humanitas, quae intellegitur, non est nisi in hoc vel in illo homine; sed quod humanitas apprehendatur sine individualibus condicio-

nibus, quod est ipsum abstrahi, ad quod sequitur intentio universalitatis, accidit humanitati, secundum quod percipitur ab intellectu."[11])

Haec doctrina *realismus moderatus* nominatur, utpote medium tenens inter nominalismum (conceptualismum) et realismum immoderatum, quorum prior valorem obiectivum negat, posterior exaggerat. Ille parte priore thesis, hic altera parte refutatur. Realismus moderatus principium omnino verum profitetur, valorem obiectivum non postulare, ut etiam idem sit modus, quo res a parte rei et quo in intellectu est, sed sufficere, ut *id, quod* concipitur, reale sit.

152 **Demonst. 1. p.** A) *Id, quod* ideis universalibus concipitur, est natura aliqua in se spectata seu notae, quibus constituitur, e. g. ‚homo'. Atqui haec natura certe in ordine reali est. Nam cum veritate de individuis realibus praedicari potest; vere enim dicitur: Gaius est homo, Tiberius est homo, Antonius est homo. Ergo id, quod ideis universalibus concipitur, in ordine reali est. Hoc autem sufficit, ut valorem obiectum habeant, quia revera obiectum repraesentatum independenter a repraesentatione in ordine reali est. Aliis verbis: ideae universales ita valorem obiectivum habent, ut id, quod concipitur, in ordine rerum sit.

B) *Modus*, quo obiectum in idea universali concipitur, in eo consistit, quod obiectum ab omni individualitate abstractum est. Atqui abstractio obiecto in ordine reali non inest, quia ibi nulla res sine individualitate est, sed omnia sunt individua. Profecto res exsistens non potest (sicut natura in abstractione mentis exsistens) ita indeterminata esse, ut multis diversis (inferioribus) simul identica esse itaque multiplicari possit; alioquin in ordine reali unum multa, idem multipliciter diversum evadere posset, idem homo exsistens posset vere et realiter nunc Gaius, postea Tiberius, deinceps Gallus vel omnes simul esse. Id sane principio contradictionis re-

[11]) 1 q. 85 a. 2 ad 2 et alibi.

pugnat. Ergo modus, quo in idea universali obiectum concipitur, in ordine reali non est.

Id autem non obstat valori obiectivo. „Cum ergo dicitur", ait *s. Thomas,* „quod intellectus est falsus, qui intellegit rem aliter quam sit, verum est, si ly *aliter* referatur ad rem intellectam; tunc enim intellectus est falsus, quando intellegit rem esse aliter quam sit... Non est autem verum quod proponitur, si ly *aliter* accipiatur ex parte intellegentis; est enim absque falsitate, ut alius sit modus intellegentis in intellegendo quam modus rei in essendo."[12])

Aliter A) et B). Sicut imago, in qua tantum hominis caput et pectus depicta sunt, valorem obiectivum habet, quia ea, *quae* depicta sunt (caput, pectus), in ordine reali sunt, licet modus, *quo* sunt depicta (carentia reliqui corporis), non sit, ita idea universalis valorem obiectivum habet, quia id, quod exhibet, reale est (notae hominis), licet modus (carentia individualitatis) non sit in ordine rerum.

Demonst. 2. p. A) Universale formaliter spectatum est 153
natura apta, ut in multis insit et in iis multiplicetur; seu est natura spectata ut abstracta. Atqui natura spectata ut abstracta non est in ordine rerum, ut modo demonstratum est, quia ibi omnes res individua sunt. Sed statum abstractionis et universalitatis tantum ut obiectum mentis seu propterea habet, quia *concipitur* sine differentiis. Ergo universale formaliter spectatum in mente est.

B) Universale habet fundamentum in re, si ipsi aliquid reale respondet. Atqui respondet aliquid, illud scilicet, *quod* concipitur; id in omnibus individuis exsistit et ratione eius omnia individua inter se similia sunt et sub una notione mente comprehendi possunt. Ergo.

Nota. Ut indoles ideae universalis amplius declaretur, haec 154
animadvertenda sunt.

1. Universale de multis tantum *praedicatur secundum id, quod concipitur,* non secundum modum, quo concipitur. Abs-

[12]) 1 q. 85 a. 1 ad 1.

tractio tantum condicio est, ut natura apta sit, quae de multis praedicetur. Sicut ille, qui nulli vitae statui alligatus est, in quemlibet statum ingredi potest, sed statum non ingreditur ipsa ,non-alligatio', quippe quae tantum condicio est, ut homo illam aptitudinem habeat, ita in idea universali non abstractio, sed tantum id, quod abstrahitur, praedicatur.

2. Distinguendus igitur est in re praesenti ordo logicus et realis. Post abstractionem in ordine logico seu in mentis consideratione habetur *unum* abstractum (,homo'), in ordine vero reali *multa* individua (homines). Ex his multis mens per abstractionem individualitatum ad illud unum devenit et ex illo uno per additionem individualitatum (contractionem logicam) iterum ad multa logice descendere potest. Hac ratione uni in mente multa a parte rei et multis a parte rei unum in mente *correspondent*. Hoc sensu etiam dici solet: „multa a parte rei sunt unum in mente" et „unum in mente est multa a parte rei". Haec igitur simultanea multorum unitas vel identitas tantummodo *logica* est; significat multis respondere in mente unum conceptum per abstractionem a differentiis ortum.

Dicitur etiam: „a parte rei sunt multa actu et unum in potentia" et: „in mente est unum actu et multa in potentia". Vis huius distinctionis iterum haec est: multa individua a parte rei exsistentia, utpote similia, praebent possibilitatem abstractionis, qua facta deinde in mente unum adest; e contrario natura abstracta una per logicam individualitatem appositionem ad individua multa contrahi potest.

His expositis iam obiectiones, quae fieri possunt, earumque solutio intellegitur.

155 **Obiectiones.** 1. Idea, quae difformis est a rebus, valore obiectivo caret. Atqui idea universalis est difformis, quia res aliter exhibet ac sunt. — *Resp.* D. mai. si est difformis spectato eo, quod concipitur C. si tantum spectato modo difformis est N. Cd. min. et rat. add.

2. Quidquid reale est, individuum est; atqui universale non est individuum; ergo non est reale seu obiectivum. — *Resp.* C. mai. D. min. universale formaliter spectatum seu cum modo abstractionis C. secundum id, quod concipitur Sd. sicut est a parte rei, non est individuum N. sicut est in mente C.

3. Universale dicitur unum in multis; atqui repugnat unum in multis; ergo universale repugnat proinde neque in mente esse potest. — *Resp.* D. mai. est logice unum in multis seu unum in mente et multa a parte rei C. realiter unum et multa N. Cd. min.

4. Universale est obiectum cognitionis et scientiae; atqui obiectum est ante cognitionem in ordine rerum; ergo universale est ante cognitionem in ordine rerum. — *Resp.* D. mai. secundum id, quod concipitur C. secundum modum Sd. est obiectum cognitionis directae N. reflexae, i. e. si quis velit reflexionem instituere, poterit videre se abstractionem fecisse C. C. min. Pariter D. cons.

5. In multis individuis humanis eadem natura exsistit; ergo universale realiter exsistit. — *Resp.* D. ant. independenter seu antecedenter ad mentis abstractionem N. dependenter seu consequenter Sd. i. e. abstractione facta multis individuis realibus una natura abstracta in mente respondet C. realiter unum et multa sunt N. Seu *aliter:* D. ant. in multis individuis exsistit eadem natura actu N. in potentia, si mentis operatio accedit Sd. logice eadem C. realiter N.

6. Gaius et Tiberius non differunt a parte rei essentialiter; ergo realiter eandem naturam habent, quae proinde a parte rei universalis est. — *Resp.* D. ant. non differunt in essentia individuali N. non in specifica Sd. et haec „unitas specifica" est logica et post abstractionem habetur C. est realis, ab abstractione independens N.

7. A parte rei, independenter ab abstractione, homines sunt similes; atqui similia habent eandem naturam; ergo a parte rei, independenter ab abstractione, homines eandem naturam habent. — *Resp.* C. mai. D. min. similia habent eandem naturam realiter N. logice, supposita abstractione C. (seu: actu N. in potentia i. e. post abstractionem in mente C).

8. Universale potest praedicari de multis; atqui quod praedicari potest de multis, realiter inest in multis; ergo universale realiter inest in multis. — *Resp.* D. mai praedicatur secundum id, quod concipitur C. secundum modum i. e. praedicatur universale formale N. Tr. min. D. cons. inest secundum id, quod concipitur C. secundum modum seu inest universale formale N.

Th. 19. Contra nominalismum veterem et recentem sensismum tenendum est nos habere ideas universales ex vera abstractione ortas (1. p.), quae abstractio immerito reicitur (2. p.).

Declar. 1. Thesis opponitur defensoribus nominalismi extremi et sensismi, qui asserunt nos ideas universales non habere, sed sola nomina universalitate praedita esse, quatenus ad varia individua designanda adhibeantur. 156

Hi omnes, cum ideae universales facile reflexionem effugiant, fere sola phantasmata, utpote vividiora, in se attendere so-

lent, quae utique universalitate carent. Et plerumque, quia vident ideas per experientiam acquiri, impossibile esse affirmant, ut alias repraesentationes habeamus, quam quae et quales e sensibus relictae sunt, nempe individuales. Cum nihilominus negare nequeant nos vocabula et propositiones habere, quae de multis rebus sine discrimine enuntiemus, variis modis vitiosis hanc universalitatem explicare sive construere conantur.

157 a) Multi rem ita explicant. In *re singulari* aliquae determinationes prae aliis, qua tamen non penitus omittuntur, magis attenduntur et ita haec res singularis tanquam omnium similium vicaria consideratur. Huic se adiungit vox, quae hanc rem et alias similes significat; nunc res et vox coniunctae melius iam hoc vicario munere funguntur. Ita fere *Berkeley* docet, qui aliis in hac re viam ostendit: „Possum manum", inquit, „oculum, nasum, singula seorsum abstracte et separatim a reliquis partibus corporis considerare. Confiteor me posse abstrahere uno modo, e. g. quando aliquas particulares partes vel qualitates separatim ab aliis considero, quibuscum quidem in aliquo obiecto coniunctae sunt, sine quibus tamen realiter exsistere possunt. [Abstractio late dicta.] Attamen nego me posse illas qualitates ab invicem abstrahere seu separatim concipere, quae non ita separatae exsistere possunt, sive me posse notionem generalem formare." [Abstractio proprie dicta, de qua agimus.] „Puto nos agnoscere debere, ideam, quae in se spectata particularis sit, universalem eo fieri, quod adhibeatur ad omnes alias ideas particulares eodem modo repraesentandas."[13]) Eadem fere docent *Hume, J. St. Mill, Spencer.* Similiter *Wundt* loquitur: „Quando notio trianguli nobis repraesentanda est, imaginamur triangulum individuale simulque mente statuimus nos tantum tria latera tresque angulos respicere velle... Quia haec elementa praecipua maiore cum intensitate repraesentantur, reliquae partes repraesentatae in mente obscurantur [sed non omnino disparent]."[14])

[13]) „I can consider the hand, the eye, the nose, each by itself abstracted or separated from the rest of the body... I own myself able to abstract in one sense, as when I consider some particular parts or qualities separated from others, with which, though they are united in some object, yet it is possible they may really exist without them. But I deny that I can abstract from one another, or conceive separately, those qualities, which it is impossible should exist so separated; or that I can frame a general notion." „I believe we shall acknowledge that an idea, which, considered in itself, is particular becomes general by being made to represent or stand for all other particular ideas of the same sort." A Treatise concerning the Principles of Human Knowledge (1710). Introd. 10 12.

[14]) „Wenn wir uns den Begriff eines Dreieckes vergegenwärtigen sollen, stellen wir uns ein individuelles Dreieck vor, verbinden aber damit den Gedanken, daß wir nur auf die drei Seiten und die drei Winkel Rücksicht nehmen wollen... Da diese herrschenden Elemente

b) Alii ideam universalem concipiunt *collectionem repraesentationum individualium,* in qua repraesentationes singulae concursu et confluentia mutuas differentias suas obscurent. Hac ratione secundum *Herbartianos* idea universalis series repraesentationum rerum similium est, quatenus per mutuum concursum, „in quo notarum similitudo praevalet diversitati", „ad quoddam schema indeterminatum redacta est"; „notae diversae contrariando invicem obscurant, attamen non penitus a notis similibus separantur."[15]) „‚Stella', ‚canis', ‚homo'", aiunt *alii,* „sunt ideae, quibus nulla realitas respondet"; eo oriuntur, quod „imagines similes congrediuntur et confluunt suppressis iis imaginum differentiis, quae huic confluentiae obstant."[16])

2. *Abstractio,* quam in 2. p. defendimus, est operatio mentis, qua in aliqua re consideranda unum concipit sine altero, quocum illud identicum est, e. g. in Caesare militem sine scriptore, hominem sine individualitate. Quatenus sic natura communis ab individualitate abstrahitur, idea universalis efficitur. Tali igitur abstractione negata omnes ideae universales e medio tolluntur. 158

Veteres scholastici eam appellarunt praecisionem obiectivam et communiter admiserunt.[17]) Sed praeter veteres quosdam praesertim sensistae hodierni eam reiciunt.

Quod abstractionem naturae universalis ab individuis attinet, *s. Thomas* et schola thomistica docent, quando res individualis sensibus percipienda proponatur, intellectum statim notas communes abstrahere itaque ideam universalem formare (ens, rotundum), deinde individuum ut tale apprehendere (tale ens, hoc rotundum). *Suarez* cum aliis dicit intellectum prius individua apprehendere, deinde comparatione instituta id abstrahere, quod commune inveniat. Haec quaestio originem ideae universalis spectat et mere psychologica est, ideo hoc loco praetermittitur.[18])

mit größerer Intensität vorgestellt werden, muß die übrige Vorstellung in den dunklen Hintergrund des Bewußtseins treten." Logik[2] I 46 ss. Idem in Logik[3] I (1906) 45—51.

[15]) „Die Hemmung unter den verschiedenartigen Bestimmungen ist dann in Verdunkelung derselben, wie wohl nicht in gänzliche Abtrennung vom Gleichartigen übergegangen." Herbart (Psychol.).

[16]) *Vaihinger:* „Also ‚Stern', ‚Hund', ‚Mensch' sind Vorstellungen, denen keine Wirklichkeit entspricht." „Ähnliche Bilder verflechten sich und verschmelzen durch Unterdrückung derjenigen besonderen Elemente der Bilder, welche dieser Verschmelzung entgegenstehen." Philosophie des Als-ob[10] (1927) 401 400.

[17]) Tantum aliqui s. 17 et 18 eam impugnarunt solum „praecisionem formalem" admittentes, qua mens unum concipit aliud non simpliciter omittendo, sed solum minus clare apprehendendo. Attamen haec non est vera abstractio. Cf. Ontol.[9] n. 190.

[18]) Cf. Psych.[8] n. 245.

159 **Demonst. 1. p.** 1. Habemus ideas, quarum obiecta de multis inferioribus cum veritate praedicari possunt. Ergo habemus ideas universales vera abstractione a differentiis inferiorum ortas. Si enim idearum obiecta non ita a differentiis abstracta essent, sed vel unam vel omnes includerent, de multis identice praedicari non possent. — Dicimus ideas universales „ex vera abstractione ortas", quia non sumus contenti notiones universales illas simulatas defendere, de quibus supra n. 155 sermo factus est.

Antecedens a) *vocabula communia* ostendunt. Ipsis enim adversariis concedentibus adhibemus idem vocabulum ad individua varia designanda idque ita, ut nobis conscii simus nos vocabulum eadem significatione de unoquoque individuo adhibere. Eodem sensu vocamus Caesarem et Pompeium hominem, Rhenum et Danubium flumen. Vocabulum igitur significat aliquid, quod idem de multis cum veritate praedicari potest.

Alio modo. Termini communes vel aliquod individuum vel individuorum collectionem vel aliquod abstractum significant. Atqui non primum, quia non possent de alio individuo praedicari; non alterum, quia de individuo singulari praedicari non possent. Ergo tertium.

b) Statuuntur *definitiones et principia generalia*, quae eodem sensu de multis rebus enuntiantur et verificantur, e. g. homo liber est, filius oboedire debet parentibus. Ergo concipimus obiecta (homo, liber, filius, parentes), quae de multis cum veritate praedicantur.

2. *Adversarii* locutionibus suis ostendunt etiam sibi ipsis continuo obiecta abstracta obversari, etsi ea negent. Loquuntur enim de „elementis praecipuis", „quae sola considerentur", dum „alia obscurentur"; dicunt res esse „similes", „eiusdem generis", unam esse „vicariam aliarum similium". Haec dici non possunt, nisi in concipienda re unam notam ab aliis distinguam, proinde sine illis concipiam, ergo abstractionem exerceam.

Demonst. 2. p. Abstractio notionis universalis a differentiis nullam continet repugnantiam. Ergo immerito a multis reicitur. Repugnantia aut repetenda esset ex parte obiecti aut ex parte intellectus. Sed ex neutra parte repugnantia adest. 160

a) *Non ex parti obiecti* repugnantia adest. Notio communis et differentiae non sunt intrinsecus sive comprehensione identicae, e. g. animal et rationale, ut non possint separatim apprehendi; varias enim eiusdem rei perfectiones exhibent. Neque obstat, quod realiter identicae sunt; non enim asseritur notiones per mentis abstractionem distinctas etiam in ordine reali distinctas esse.

b) Neque *ex parte intellectus* repugnantia abstractionis ostendi potest. Si intellectus ideas per sensus acquirit, non sequitur ideas tantummodo reproductiones sensationum esse et obiecta aeque ut singularia exhibere sicut sensationes. Immerito enim supponitur intellectum eiusdem naturae esse sicut sensum neque in repraesentando sensum superare posse.

c) Abstractio, quam defendimus, est abstractio proprie dicta. Praeter eam est alia, improprie dicta, quae non est abstractio unius notae ab alia ei realiter identica, sed separatio formae a subiecto sive partis a toto, quam abstractionem etiam sensus exercet, e. g. percipiens faciem sine corpore vel colorem sine sono.

Art. 3. De relatione inter experientiam et cogitationem

Experientia et cogitatio, noster duplex veritatis fons, non seiunctae, sed arcte copulatae, sicut utriusque naturae congruit, agere debent. Duabus propositionibus haec utriusque relatio comprehendi potest: experientia est fundamentum cogitationis, sed cogitatio eam usque ad supersensibilia cognoscenda transgredi potest.

§ 1. De dependentia cogitationis ab experientia

Th. 20. Intellectus in cogitando ab experientia pendet

161 **Declar.** Quod asseritur, *rationalismus* et generatim *immoderatus intellectualismus* praetermittit, qui vel secundum ideas formasque cogitandi innatas cuncta diiudicari posse putat vel generatim experientiam neglegit. In quo peccarunt Plato, Descartes, Spinoza et aetas rationalistica, Hegel, phaenomenologi recentes, aliquoties etiam speculatio nimis apriorica tum antiqui tum medii aevi.

162 **Demonst.** 1. Tum omnes ideae intellectus ab experientia sumuntur tum eius iudicia ultimo in experientia nituntur. Ergo intellectus in cogitando ab experientia pendet.

a) Quia intellectus ideis innatis caret, *omnes ideas,* sicut psychologia uberius declarat, ex experientia haurit, proprias directe, analogas indirecte. Qui caecus natus est, nullas ideas colorum possidet, quia eas visu acquirere nequit.

b) Primum omnia *iudicia realia,* quae nimirum aliquid de rebus exsistentibus enuntiant, ex notitiis experientia comparatis egredi debent: leges et qualitates generales naturae per inductionem, eventus historici ex testimoniis, causae ex effectibus, rerum essentiae ex qualitatibus observatis cognoscuntur. Etiam rerum superempiricarum exsistentia et qualitates tantum eo cogitando demonstrari possunt, quod certa facta declaranda ea postulant.

Habemus quidem etiam *iudicia notionalia* sive analytica, quorum veritas e sola conceptuum analysi perspicitur, nempe principia ontologica et mathematica. Haec primum catenus in experientia fundantur, ut notiones ex ea sumptae sint. Praeterea vero tale „cogitare purum" semper quiddam incompletum est, quatenus ex se ad ulteriorem finem dirigitur, ut de rebus exsistentibus aliquid cognoscatur. Calculationes mathematicas non propter se exercemus, sed ut per eas problemata realia solvamus. Hoc autem requirit, ut res exsistentes directe vel saltem indirecte se nobis manifestent, videlicet per experientiam.

Brevius. Intellectus nullas rerum cognitiones sibi ingenitas gestat. Ergo eas sic solum acquirere potest, ut res directe vel indirecte se ei manifestent eumque contingant, nempe per experientiam.

2. Idem confirmatur *erroribus* multis antiquis et recentibus ideo commissis, quod experientia non satis consulebatur. Id ostendunt erroneae sententiae antiquorum physicales et astronomicae et multi errores philosophiae veteris et recentis temporis e nimio apriorismo enati.

§ 2. De cognitione supersensibilium

Veritates supersensibiles res terrenas transcendentes, quae saeculis christianis sine dubitatione admittebantur vitamque regebant, nunc plurimis dubiae factae sunt, et philosophia positivismo et irrationalismo infecta eas revera dubias esse docet. Quare munus scientiae criticae esse debet, ut huic quaestioni specialem attentionem tribuat.

Th. 21. Intellectus ultra experientiam progrediens etiam supersensibilia certe cognoscere valet.

Declar. Intellectus iam in omni actu, quo singularia 163
transcendit, ergo in omni iudicio universali, maxime in principiis generalissimis immediatam experientiam egreditur. Id etiam magis, quando ad causas et essentias rerum pertingit. Experientia quidem calorem solis et calorem lapidis illustrati percipimus, non vero hunc illo causari. Percipimus rei figuram, colorem, odorem, non autem internam rei essentiam. Ad causas pertingimus secundum legem causalitatis concludendo, quod fiat, causam habere effectui proportionatam, ad essentiam vero ex rei effectibus et qualitatibus, quibus eius interna natura manifestatur. Quae infra, de cognitione rerum internarum et externarum tractantes, distinctius exponemus. Nunc supersensibilia stricte dicta spectamus.

Supersensibilia (superempirica) illa dicuntur, quae obiectum experientiae esse nequeunt, ergo immaterialia. Atomi,

quae ex se perceptibilitatem non excludunt, non dicuntur superempiricae. Ad supersensibilia igitur primum pertinent positive immaterialia, quae materialitatem excludunt, velut spiritus, peccatum, ius, divina, dein etiam praecisive immaterialia, quae ab omni materialitate abstracta sunt, ut ens, substantia, causa, suprema principia.

164 **Demonst. 1.** *Ex instructione intellectus.* Ratio humana mediis cognoscitivis instructa est, quibus tum existentiam tum qualitatem supersensibilium sufficienter cognoscere valet. Ergo.

1. *Qualitatem superempiricorum* cognoscere possumus. Hoc enim primum est, quod obicitur, nos conceptibus nostris, qui e rebus empiricis materialibus, finitis, contingentibus sumpti sint, nullo modo repraesentare nobis posse, quales sint illae res penitus diversae, quas supersensibiles dicimus.

Verum quidem est, omnes conceptus, indirecte saltem, e rebus empiricis haustos esse. Attamen

a) Habemus notiones ab omni materialitate et finitate *abstractas*, quales sunt ens, causa, actio, possibilitas, iustitia, cogitare, velle. Quae igitur etiam de supersensibilibus praedicari possunt, quia nihil iam continent, quod eas ad ordinem empiricum coarctet.

b) Habemus notiones *analogas*, quibus supersensibilia per respectum ad materialia et finita nobis explicare possumus.

165 Notum est, conceptus proprios illos dici, qui res exhibent, sicut in se sunt; quales sunt conceptus rubri, rotundi, magni. Analogos vero illos nominamus, qui rem exhibent per respectum ad aliam rem, quae illius perfectionem non adaequat.

Conceptus eiusmodi multos de supersensibilibus habemus. Tales sunt, qui *negando* imperfectionem ordinis inferioris perfectionem oppositam superiorem exprimunt, ut incorporeum, immortale, increatum. Alii materialia per *similitudinem* aliquam cum rebus sensibilibus exprimunt, e. g. si substantia immaterialis „spiritus“ vel „πνεῦμα“, si actus spirituales „apprehensio, conclusio, iudicium, motus“ dicuntur, vel si de „Verbo“ divino loquimur. Etiam de corporalibus tales

notiones formamus, si de acerbo dolore, de odore pungente, de saturitate coloris loquimur. Alios denique per respectum *causalitatis* formamus. Si tantum effectus externos respiciunt, e. g. si vis electrica causa fulminis vel Deus creator mundi dicitur, insufficientem rei notitiam praebent, quia tantum externam et imperfectam eius manifestationem enuntiant. Aliud dicendum est, si effectus interni sunt, videlicet actus vitales, e. g. cogitare, velle, sentire. Hi simul sunt qualitates agentis, quibus directe suam naturam manifestat et exprimit. Si igitur homines tamquam substantias cogitandi et volendi, animalia tamquam sentiendi capaces apprehendimus, tales conceptus multo perfectiores sunt et iam proprii appellari possint.

Conceptus analogi *imperfecti* quidem et obscuri sunt. Sed notiones quoque rerum corporalium earumque virium et qualitatum, ut primum profundius inspiciuntur, densas saepe obscuritates praebent, e. g. extensio corporum eiusque infinita divisibilitas, atomi, quanta physicalia, aether, gravitas. Postulari nequit, ut mens in rebus a sensibus valde remotis eandem claritatem aspectabilem acquirat, quam observationes, experimenta, calculationes mathematicae praebent; quasi nulla sit vera certitudo, ubi non adsit empirica claritas.

Scientia naturalis aliquas notiones habet, quae a conceptibus analogis rerum supersensibilium parum vel nihil differunt, non tamen propterea reiciuntur. Gravitatem, qua corpora inter se attrahunt, tantum scimus esse omnino diversam ab omni alia vi sive eventu naturae, quid autem in se sit, nemo scit; nemo tamen de realitate eius dubitat. De aethere non habemus nisi similem conceptum analogum. Et si celebres mathematici et physici corpora composita esse existimant ex partibus inextensis sive indivisibilibus punctis, non iam apparet, quomodo talis notio analoga a conceptu rei supersensibilis differat.

2. *Exsistentiam supersensibilium* potissimum principio causalitatis, quod ex notionibus universalissimis deducitur ideoque de omni ordine rerum valet, demonstramus, quatenus ostendimus, res quasdam observatas non aliter nisi admissa 166

causa superempirica declarari posse. Ita ex ordine mundi vel ex miraculis Deum, ex actibus cogitandi et volendi principium immateriale animae concludendo inferimus.

167 2. *Ex propensione et dignitate naturae.* a) Homines *propensione* indelebili naturae rationalis impelluntur et semper impulsi sunt ad supersensibilia et idealia cognoscenda, quae sit rerum nos circumstantium et hominum ipsorum natura et destinatio, sintne Deus et vita futura admittendi, utrum homo legibus moralibus subiectus sit necne. Conscientia propria et historia omnium populorum et temporum id testantur. Item homines semper inclinatione indelebili eiusdem naturae bona idealia desiderarunt, beatitudinem, praemium virtutis in vita futura, religionem, virtutem. *Atqui* hae inclinationes humanae naturae in vanum sive in obiectum fictum tendere nequeunt (tenderent autem, si haec obiecta ab homine cognosci non possent). Alioquin natura humana essentialiter inordinata et mendax esset, quod absurdum est dicere. Nam haec propensio tantum ex eo declarari potest, quod homines semper in se hanc vim intellectualem experti sunt, quae recte adhibita certam de supersensibilibus cognitionem acquirere valeat. Praeterea videmus omnia alia, etiam homine inferioria, ita ordinata esse, ut eorum indigentiis naturalibus plene satisfactum sit. Ergo homo supersensibilia cognoscere potest.

b) Quod *dignitati naturae* humanae graviter repugnat, admitti nequit, quia contradicit propriae naturae indoli et exigentiae. Atqui naturae graviter repugnat affirmare hominem supersensibilia cognoscere non posse. Nam α) sic praecipuum discrimen hominis a bestia tolleretur. Homo a bestiis eo differre conspicitur, quod intellectum et voluntatem habet, quibus ea, quae bestiae sensibus non iam attingunt, ipse attingere potest. Atqui hoc discrimen auferretur, si ea, quae sensus transcendunt, homini intellegenda et appetenda auferrentur vel somnia esse dicerentur. Sic fieret, ut homo eo fere a brutis differret, quod ista veriore et ieiuniore cognoscendi et appetendi ratione fruerentur quam ipse. β) Notiones et veritates fundamentales religionis et moralitatis tollerentur eaque tantum homini cogitanda et appetenda relinquerentur, quae sensibus attrectantur. Ergo admittendum non est, hominem supersensibilia cognoscere non posse.

Obiectiones. 1. Nihil possumus cognoscere nisi per sensus secundum notum illud: nihil est in intellectu, quod non prius fuerit in sensu. — *Resp.* D. i. e. origo idearum intellectus supponit, saltem quod attinet ideas rerum externarum, cooperationem sensuum C. i. e. ideae intellectus non differunt a sensatione, sublimius obiectum non attingentes N. 168

2. Ex rebus empiricis ad supersensibiles potissimum ope principii causalitatis concluditur; atqui principium causalitatis tantum intra ambitum experientiae certitudinem habet, id quod *Hume* et *Kant* ostenderunt. — *Resp.* C. mai. N. min.

3. De metaphysicis magna est opinionum dissensio; quod ostendit ea valde dubia esse. — *Resp.* D. est dissensio de rebus doctrinalibus, quae solum in scientiis tractantur Tr. de veritatibus principalibus vitae et religionis Sd. apud homines vulgares, qui naturali certitudine ducuntur N. apud doctos Sd. semper fuit N. nunc est, saltem apud multos Sd. ex defectu veritatis obiectivae eiusque cognoscibilitatis N. ex defectibus subiectivis, velut ex falsis ideis philosophicis, praeiudiciis, mala voluntate C.

4. Scientia moderna postulat, ut res empiricae sive naturales ex causis pariter naturalibus declarentur seu ut servetur „principium causalitatis naturalis clausae", quod vocant. Ergo scientiam modernam offendit, qui ad supersensibilia transitum facit. — *Resp.* D. ant. id postulant multi scientiam colentes et quidem propterea, quia agnosticismo addicti supponunt hominem supersensibilia non certo cognoscere C. postulat scientia ipsa Sd. hypothetice, si et quantum fieri potest C. absolute N.

Art. 4. De positivismo sive agnosticismo

Explicatur doctrina. 1. Positivismus seu empirismus, qui etiam agnosticismus vocatur, docet, ea solum, quae *experientiae* ambitu contineantur, sive facta „positiva", quae appellat, ab homine cognosci posse, alia vero, quae experientiam transcendant, a nobis ignorari. 169

Notandum est, eundem, in quantum philosophice proponitur, ulterius asserere, per experientiam ipsam tantum rerum *phaenomena* nobis afferri i. e. modos, quibus res nos afficiant, non vero res, quales in se ipsis sint. Itaque non veritates solum metaphysicas supersensibiles, sed res quaslibet, spectatas sicut in se sunt, menti humanae inaccessibiles esse.

Haec posse esse obiecta imaginationis, fictionis, affectionis, „fidei", sed ab intellectu esse remota. Proinde positivismus philosophicus simul phaenomenalismus est. Phaenomenalismus enim simili modo docet, nos non res, sicut in se sunt, sed tantum earum phaenomena seu modos, quibus nos afficiant, cognoscere posse.

Agnosticismus, qui dicitur, a positivismo vix differt. Negat enim pariter, nos metaphysica, immo res quaslibet, sicut in se sunt, cognoscere posse. „Vi huius [agnosticismi] humana ratio phaenomenis omnino includitur, rebus videlicet, quae apparent, eaque specie, qua apparent; earundem praetergredi terminos nec ius nec potestatem habet."[19])

Positivismus simul *sensismus* est, si data opera, id quod saepe accidit, discrimen essentiale inter intellectum et sensum negat et operationes intellectus pro meris transformationibus sensationum habet. Sed necessarium id non est. Potest enim concedere nos tales rerum metaphysicarum apprehensiones habere, sed valorem obiectivum et veritatem iis denegare. A *materialismo* autem per se eo differt, quod hic quidem omnia ex materia eiusque viribus declarat, positivismus autem de rerum essentiis nihil sciri profitetur.

170 2. Itaque positivismus, ut eius naturam paulo distinctius explicemus,

a) negat nos *veritates supersensibiles* sive metaphysicas cum certitudine cognoscere posse. Cum nihilominus homo ab his veritatibus considerandis et sublimioribus idealibus appetendis abstinere nequeat, positivistae haec penitus tollere nolunt, sed ab intellegentia removent et plerumque affectui, imaginationi, perceptioni „irrationali", „fidei" apprehendenda committunt, plena in his rebus opinandi libertate concessa.

b) Ulterius autem positivismus, si modo philosophico proponitur, asserit nos per experientiam *tantum facta et rerum phaenomena* cognoscere, non vero res in se ipsis, non substantias, vires, fines vel similia. Facta autem, quae a nobis cognosci

[19]) Ita agnosticismum recte Encycl. „Pascendi" (1907) describit.

dicuntur, tantum interna facta conscientiae sunt, quae nempe res in nobis tanquam phaenomena sua excitent. Haec sola a nobis certo apprehendi.

Positivistae igitur etiam *conceptibus universalibus* valorem obiectivum denegant, quia experientiam egrediuntur. Similiter *principia metaphysica* vel plane non vel solum ut postulata sive producta mentis admittunt, quae ex mente necessario nascantur, sed certa veritate careant. Medium, quo ad leges universales inveniendas progredi possimus, *inductio* esse dicitur, quam insuper vitiose explicant: non ope principii metaphysici ex particularibus eventibus ad legem universalem concludi, sed tantum ex quadam cogitandi consuetudine sive ex associatione admitti, futura fore similia praeteritis.[20])

Nemo positivistarum principiis suis constat. Tamen pro maiore minoreve inconstantia apte *consequentes* et *inconsequentes* positivistas distinguere licet.

Doctrinae diffusio. Empirismi et agnosticismi initia apud veteres iam inveniuntur. Fortius mentibus dominari coepit, ex quo tempore studium renascens rerum antiquarum, defectio ab Ecclesia catholica et religione generatim mentes hominum magis magisque ad res sensibiles converterunt. 171

Primus empirismi auctor *Baco Verul.* († 1626) habetur, qui in opere „Restauratio magna" principium profitetur: „Ea vera est philosophia, quae mundi ipsius veritates fidelissime reddit et veluti dictante mundo conscripta est . . . neque addit quidquam de proprio, sed tantum iterat et resonat." Quam doctrinam *Locke* († 1704) fere ad sensismum perduxit, quem deinde Condillac, Gallus († 1780) ad extremas consecutiones evolvit. *Hume* († 1776) a principiis empirismi usque ad scepticismum profectus est. Accessit deinde philosophia *Kantii*, quae empirismum continet. In Gallia et Anglia *A. Comte* († 1857) praecipuus promotor empirismi factus est, cui ipse primus nomen „positivismi" dedit.

[20]) Cf. Logicam[9] n. 299.

Kant putat, rationem (theoreticam) „numquam ultra fines experientiae possibilis pertingere posse, id quod principalis intentio istius scientiae [metaphysicae] est".[21]) *A. Comte* haec docet: „In stadio positivo [Comte in generis humani progressu tria stadia distinguit: religiosum antiquissimum, metaphysicum medium, positivum recens] mens humana, notiones absolutas obtineri non posse cognoscens, origini ac destinationi mundi investigandis et causis intimis phaenomenorum noscendis renuntiat, id unice spectans, ut eorum leges reales i. e. invariabiles relationes successionis et similitudinis detegat."[22])

In *Gallia* praeterea positivismo addicti sive propinqui sunt inter alios *Littré* († 1881), qui tamen postmodum ad religionem catholicam se convertit, *H. Taine* († 1893), *A. Binet, Th. Ribot, J. Delboeuf, Janet,* denique *J. M. Guyau* († 1888), qui ethicam et philosophiam religionis positivistico-evolutionisticam, Nietzscheanae affinem, construere studuit.

In *Anglia* positivismus etiam permultos asseclas obtinuit. Inter quos primum nominandus est *J. St. Mill* († 1873), qui fere extremum empirismum excoluit tum in ethica et religione tum maxime in doctrina de cognitione, secundum quam omnis cognitio scientifica ultimo tantum in inductione eaque fere associativa nititur. *J. Bentham* († 1832) ethicam utilitaristicam docet. Inter alios *H. Spencer* († 1903) praecipuum nomen adeptus est. Hic religionem et scientiam per distinctionem inter „incognoscibile" et „cognoscibile" reconciliare conatur; hoc tribuit scientiae, illud religioni. Incognoscibile est „realitas certissima ac summa"; sed religio ab eo accuratius definiendo abstinere soloque affectu contenta esse debet. Quod obiectum scientiae attinet, animam in complexum affectionum dissolvit, quae secundum leges associationis congrediantur, opiniones vero religiosas, morales, iuridicas, matrimonium, auctoritatem et humana omnia docet paulatim per evolutionem e statu brutorum orta esse et somniis, assuetis imaginationibus, instinctu et similibus originem debere. Inter positivistas praeterea nominandi sunt *J. Tyndall, Al. Bain, G. H. Lewes, H. Sidgwick, E. Westermarck.*

In *Germania* eminent *Avenarius* († 1896), cuius „empirio-criticismus" systema purae experientiae a rationis activitate et ideis metaphysicis independentis construere conatur, *E. Laas, E. Mach, Vaihinger, J. Petzoldt,* alii non pauci.

Positivismo etiam *materialistas* addictos esse, velut *Haeckel, C. Marx, G. Ostwald, Cabanis, Huxley* liquet. Pariter agnosticismi asseclis *modernistae* adnumerandi sunt.

---

21) „Es ergibt sich aus dieser Deduktion unseres Vermögens..., daß wir mit ihm nie über die Grenze möglicher Erfahrung hinauskommen können, welches doch gerade die wesentliche Angelegenheit dieser Wissenschaft ist." Kritik der r. V. 2. Vorrede.

22) „Dans l'etat positif l'esprit humain, reconnaissant l'imposibilité d'obtenir des notions absolues, renonce à chercher l'origine et la destination de l'univers et à connaître les causes intimes des phénomènes, pour s'attacher uniquement à découvrir... leurs lois effectives, c'est-à-dire leurs relations invariables de succession et de similitude." „Nous voyons, par ce qui précède, que le caractère fondamental de la philosophie positive est de regarder tous les phénomènes comme assujettis à des *lois* naturelles invariables, dont la découverte précise et la réduction au moindre nombre possible sont le but de tous nos efforts, en considérant comme absolument inaccessible et vide de sens pour nous la recherche de ce qu'on appelle les *causes,* soit premières, soit finales." Cours de philosophie positive[3] I (1869) 9. 16.

Agnosticismus potenter nunc theoreticam cogitandi et 17[illegible]
practicam vivendi rationem regit.

Quod *religionem* attinet, manifestat se in prava opinione res religiosas non ad intellectum, sed ad affectum sive imaginationem pertinere. Ideo magna in his viget libertas opinandi ac indifferentia.

Ex philosophia theoretica eicitur *metaphysica,* qua exulante omnis genuina philosophia perit.

In *ethica* remotis „suppositionibus transcendentibus", veluti Deo fine ultimo et legislatore, vita futura immortali, immutabilitate legum moralium, separatur moralitas a religione et relativismus moralis inducitur. In *scientia iuris* saepe negato iure naturae omne ius ab auctoritate humana, consuetudine, evolutione historica repetitur.

In *paedagogica* frequenter momentum religionis revelatae spernunt puramque humanitatem excolendam esse praedicant. In *aesthetica* et in artibus colendis non raro realismus et naturalismus praevalent, qui ideali operum indole neglecta externam potissimum formam curant et sensualia sectantur. In scientiis *historicis* „ars critica" ita exercetur, ut facta supernaturalia impossibilia esse ab initio supponatur. Item in rebus *naturae* explicandis omnem actionem causae supermundanae recusare vel certe ignorare solent.

Homo denique ipse et humana omnia, opiniones religiosae et morales, familia et res publica, immo leges cogitandi *producta evolutionis* habentur, in aetates mutabilia. Idcirco inquisitiones historicae et comparativae praevalent; non, quid *debeat* esse secundum principia immutabilia, sed quid sit et fuerit, inquiritur. E. g. scientia religionis comparativa omnes religiones, christiana non excepta, tantum pro diversis momentis naturalis evolutionis humanae habet, omni utique revelatione exclusa, easque describit.

Quod denique practicam *vivendi rationem* attinet, maximi aestimantur scientiae naturales, artes technicae, commercium, res ad externam culturam spectantes, idealia autem sublimiora, aeterna praesertim in parvo pretio habentur.

Th. 22. **Positivismus sive agnosticismus certis veritatibus de cognitione adversatur (1. p.), naturae humanae iniuriosus est (2. p.), et, si sibi constare vult, omnem scientiam delet (3. p.).**

173 **Demonst. 1. p.** 1. Positivismus a) negat nos ratiocinando supersensibilia cognoscere posse; quam mentis facultatem multis demonstravimus (n. 161). b) Asserit nos generatim tantum rerum phaenomena sive modos, quibus afficimur, et facta (interna) cognoscere, non vero res, ut in se sunt. c) Proinde etiam negat seu negare debet ideas universales valorem obiectivum habere, pariter principia universalia certitudine destituit. Atqui ita veritatibus de cognitione humana, quas certissimas esse demonstravimus, contradicit. Ergo.

2. Positivistas certis veritatibus de cognitione adversari etiam ex eo apparet, quod suam doctrinam numquam constanter tenere possunt, sed continuo *sibi contradicere* coguntur. a) Quatenus dicunt nos tantum conscientiae facta cognoscere, omnibus contradictionibus idealistarum se implicant. Nam ita se gerunt, sicut qui firmissime sibi persuasum habent se ipsos et mundum externum esse; pariter theoretice doctrinam suam affirmantes et demonstrantes multa praeter actus suos pro certis habent. b) Conceptibus universalibus et principiis metaphysicis valorem negant, nihilominus, cum libros scribunt, scientias colunt, constanter iis utuntur; in omni enim iudicio et argumentatione variae notiones communes et principia generalia adhibentur, ipsa copula „est" conceptus valde abstractus est. c) Denique nemo a speculationibus metaphysicis abstinet.

Praeterea constans methodus scientiarum naturalium, quam etiam empiristae sine dubitatione observant, principiis eorum adversatur. Cultores earum perpetuo per principia universalia ex factis empiricis talia, quae experientiam fugiunt, concludunt. Calculo mathematico computant, qualis futura sit capacitas laborandi machinae construendae, medicus ex phaenomenis externis morbum internum eiusque naturam interpretatur. Ex casu lapidis et motu stellarum gravitatem colligunt, quam nemo percipit nec satis comprehendere potest; ex factis physicis et chemicis inferunt atomos, electra, aetherem, quae nemo umquam videbit; ex proprietatibus elementorum notorum conclusionem fecerunt ad exsistentiam aliorum ignotorum, quae revera postea inventa sunt; Leverrier ex eventibus in Urano observatis intulit exsistentiam et locum Neptuni illo tempore ignoti, qui brevi post revera detectus est; idem accidit in novissima inventione Plutonis planetae.

Demonst. 2. p. Positivismus naturae humanae iniuriosus 174
est, si a) indelebiles eius inclinationes inanes reddit, b) hominem fere ad brutorum condicionem deprimit, a) ad vitam homine indignam deducit. Atqui haec ita se habent.

Demonst. min. a) Homo inclinatione indelebili ad rerum, quae eum circumdant, suique ipsius naturam et remotiores causas et fines intellegendos vehementer impellitur. Item bona idealia, veluti beatitudinem, immortalitatem, religionem desiderio prosequitur. Iam vero has inclinationes positivismus inanes declarat, cum obiecta earum vana sint.

Positivismus hac ratione aenigma sibi insolubile creat: unde igitur in humana natura invenitur ille conatus cognitionis humanae ad attingenda supersensibilia, illa tendentia voluntatis supra materialia, illa desideria rerum altiorum, concupiscentiae abnegatio et similia, si haec omnia nihil sunt nisi illusiones.

b) Homo a brutis eo maxima differre conspicitur, quod, quae bruta sensibus non iam attingunt, ipse attingere potest. Atqui positivismus hoc discrimen aufert, cum ea, quae sensus transcendunt, homini intellegenda et appetenda auferat.

c) Positivismum ad vitam homine indignam deducere manifestum est, quia notiones et veritates fundamentales re-

ligionis et moralitatis tollit et hominem sola sensibilia attendere et appetere docet.

Quare pars sanior generis humani quolibet tempore talem doctrinam aversata est eamque contra pessimus quisque amplexus est. Positivismus seu agnosticismus philosophia quadrupedum est.

175 **Demonst. 3. p.** Positivistae, si sibi constant, conceptibus universalibus et principiis metaphysicis valorem universalem denegantes nullas iam demonstrationes instituere, nullas leges generales statuere, numquam legitime ex effectibus ad causas et fines concludere, nihil de futuris inferre possunt. Sed tantum factorum singularium acervum colligere in iisque sistere debent. Immo quatenus facta conscientiae tantum admittunt, nihil iam nisi facta interna interrupta habent, quorum obiecta, sive exhibentur ut praesentia sive ut futura sive ut praeterita, sive repraesentantur ut mundus externus sive ut substantia propria, tamdiu solum exstant, quamdiu repraesentantur. Atqui hac ratione omnis scientia, immo omnis genuina cognitio misere deletur.

*Art. 5. De rationalismo

*176 Rationalismus, positivismo contrarius, cogitationem rationis fere unicum veritatis fontem constituit. Plus minusve clare supponere solet, rationi natura sua fundamentales conceptus legesque cogitandi inesse, quae, utpote maxima universalitate et necessitate praeditae, non ab experientia haustae, sed rationi ab initio insitae sint. Secundum eas rationem omnes quaestiones de veritate, saltem sublimiore, neglecta experientia dirimere.

Rationalismus invenitur in doctrina ideologica Platonis, cuius exemplum aetate posteriore identidem ad cogitationem ab experientia separandam contulit. Idem floruit saec. 17 et 18 in philosophia (Descartes, Spinoza, Leibniz, Wolff) et extra eam. Magna ex parte idealismum kantianum et neo-

kantianum inspirat. Idealismus obiectivus (n. 64), praesertim hegelianus, clare faciem rationalisticam prae se fert.

Laudandum quidem est, quod rationalismus adversus positivismum, irrationalismum, relativismum absolutum valorem cogitationis servare studet.

Generatim autem *reprobandus* est. Nam quatenus mentis cogitationem ab experientia et proinde a realitate mundi seiungit et huic non se conformare, sed ei potius formam et legem dare praesumit, non solum philosophandi audaciam fovet, sed necessario saepissime a vero aberrat et in idealismum sive subiectivismum incidit. Quatenus ideas innatas statuit, etiam certae doctrinae psychologicae adversatur.

Phaenomenologismus, recentior quaedam et aliquamdiu celebrata 177*
doctrina, non simpliciter quidem rationalismus vocari potest, attamen ei affinis est.

Phaenomenologismum primus *E. Husserl* inauguravit.[23]) Qui est discipulus *F. Brentano* († 1917), philosophiae Aristotelis addicti, et simul a *Bolzano* († 1848) inspiratus est; per quos aliqua ex philosophia peripatetica in phaenomenologismum ingressa sunt.

1. *Descriptionem doctrinae* eam spectamus, quam Husserl ipse praebet.

Auctor phaenomenologismi sibi persuasit, prout olim Cartesius, usque adhuc philosophiam nondum esse scientiam hoc nomine dignam. Sicut Cartesius initium fecit ab ideis claris, affirmans ea tamquam certa admittenda esse, quae clare apprehenderentur, sic ille putat initium philosophandi debere esse simplicem intuitionem veritatis, sicut se cognitioni nostrae sistat, attamen non tam intuitionem rerum individualium, quae universalitate ideoque momento philosophico carent, sed intuitionem essentiarum universalium.

Itaque initium sic faciendum esse, ut res sive obiecta inspiciantur abstractione facta ab omni scientifica interpretatione hactenus prolata, sicut in se ipsis se sistant sive appareant. Obiecta sic sumpta vocantur *phaenomena.* Inde phaenomenologia nomen habet, scientia de phaenomenis.[24]) Ex phaenomenis multa sunt empirica, videlicet res exsistentes et individualitate indutae, e. g. hoc rubrum. Sed in omnibus inest essentia universalis, e. g. rubrum, triangulum, in actibus internis

[23]) Praecipue in his operibus: Logische Untersuchungen, 2 Bde (1900); Ideen zu einer reinen Phaenomenologie und phaenomenologischen Philosophie (1913); Philosophie als strenge Wissenschaft. Logos I (1910) 289 ff. Cf. de phaenomenologismo inter alia *Geyser,* Neue und alte Wege der Philosophie (1916).

[24]) Itaque phaenomenon in hac doctrina designat obiectum, sicut intuitioni se videndum praebet, ut non propterea realitas negetur. Ergo aliud significat quam in phaenomenismo (kantiano), ubi rei in se opponitur.

e. g. cognitio, iudicium, sensatio. Quia igitur phaenomenologia quaerit, *quid* phaenomena sint, sponte evadit scientia de universalibus essentiis (Wesenswissenschaft).

Essentiae (Wesen, eidos) „esse ideale" ab exsistentia diversum habere dicuntur („ideale Bedeutungseinheiten"). Quamquam Husserl explicite opinionem platonicam reicit, quae essentias in ordine quodam separato ponit, tamen eas simul ita a rebus exsistentibus separat et independentes et quasi in se subsistentes facit, ut videatur fere in platonismum recidere.

Essentias *cognitione intuitiva* apprehendi dicuntur, intuitione nempe intellectuali („eidetische" oder „Wesensschauung"). Quae sic fieri dicitur, ut in re concreta sensibiliter percepta vel imaginatione repraesentata tamquam in exemplo, e. g. in hoc rubro, pure essentiam universalem intueamur.

Tali intuitione omnes essentiae cognosci dicuntur, illae quoque, quarum cognitio secundum communem opinionem tantum multiplici comparatione vel ratiocinatione acquiritur, ut essentia Dei, boni et mali, pulchri, essentiarum specificarum animalium. Phaenomenologis valde propria, sed etiam in se fatalis est insignis fiducia, qua arbitrantur se omnium phaenomenorum essentias cum certitudine perspicere posse.

Husserl initio saepe asseruit, essentias et generatim obiecta habere esse a cogitatione independens. Postmodum vero expresse affirmat, esse obiectorum tantum in hoc consistere, quod cogitentur, obiecta per cogitationem constitui et a cognitione pendere (vom reinen Bewußtsein). Sic in *idealismum incidit.*[25]). Alii phaemonologi realismum tenere student.

Schola phaenomenologorum hanc philosophandi rationem quaestionibus logicis, psychologicis, aestheticis, iuridicis, quaestionibus philosophiae religionis et aliis applicat, attamen non sine notabili differentia. Inter alios eminet *M. Scheler.*

Doctrinam aliquatenus similem *A. Meinong* († 1921), etiam ipse discipulus F. Brentano, profert, quam vocat „theoriam obiectorum" (Gegenstandstheorie).

*178 2. *Iudicium de doctrina.* a) *Approbandum* est, quod phaenomenologismus, si eius principalis intentio et finis spectatur (cui tamen non constanter inhaeret), contra sensismum et empirismum tenet, nos universales ac necessarias rerum essentias cognoscere; quod operam dandam esse, dicit, ut haec obiecta et maxime essentias simpliciter, sicut se nobis manifestant, apprehendamus; quod contra scepticismum et relativismum magnam fiduciam in mentis aptitudinem ad veritatem cognoscendam profitetur.

b) Sed in his potissimum *a genuina cognitionis interpretatione deflectit:*

---

25) „Das Sein... ist nicht in sich etwas Absolutes..., es hat die Wesenheit von etwas, das prinzipiell nur Intentionales, nur Bewußtes, bewußtseinsmäßig Vorstelliges, Erscheinendes ist... Es ist ein Sein, das das Bewußtsein setzt." Ideen 93 f.

α) Falso asseritur omnium essentiarum *immediata intuitio.* Complures essentias quidem aliquatenus immediate apprehendimus, e. g. quid sit rubrum, desiderium, dulcedo. Ut autem cognoscamus, quid sit illa communis notio et essentia, quam vocabulis boni, mali, pulchri, iuris, animae significamus, attenta et ampla comparatio, deliberatio, ratiocinatio necessaria est. Quae quidem operatio discursiva et comparativa interdum distinctam conscientiam fugit, ut species immediatae cognitionis oriatur; sed vere immediata minime est. Multo minus semper cognitio intuitiva est. Nam multas essentias tantum conceptu analogo et valde obscuro apprehendimus; interdum nullam certitudinem acquirere possumus, sed multae controversiae sunt. Si ad cognoscendas essentias simplex aspectio sufficeret, non tam difficiles et disputatae essent quaestiones illae de Deo, religione, moralitate, obligatione, iure, de libertate voluntatis, de discrimine sentimentorum et multis aliis.

β) Peculiare periculum in phaenomenologismo est, quod *audaciam* in philosophando inducit. Cui persuasum est omnium essentias intuitive apprehendi, dummodo quis attentionem adhibere velit, intuitionem autem errare non posse, facile sibi facultatem tribuit ad omnium rerum intimas rationes perspiciendas omnesque quaestiones infallibiliter solvendas. Quo fiet, ut meras conceptiones pro veritatibus proponat, solutiones potius decernat, quam probet, ut unus rem sic, alius aliter intueatur, nec hic nec ille refutari possit, cum quisque respondeat id evidens esse et dubitanti forte dicat, eum ingenio philosophico ad res recte intuendas carere. Revera observamus phaenomenologos ita agere.

Periculum, ne philosophia in speculationem effrenatam abeat, ex eo augetur, quod intuitio phaenomenologica, quam eius auctor intellectualem describit, apud alios in intuitionem affectivam, „vitalem", „irrationalem" (Fühlen, Erleben) convertitur.

γ) Denique phaenomenologismus, quatenus essentias universales a rebus exsistentibus separatas et quasi subsistentes facit, magis etiam, si in idealismum desinit, a vero longe deflectit.

Art. 6. De criticismo Kantiano

Immanuel Kant 1724 Regiomonti (Königsberg) in Po- 179
russia natus est et in eadem continuo urbe vitam hominis studiis dediti egit usque ad obitum 1804. Nullus alius philosophus saeculo elapso aeque celebratus est neque alius aetate recentissima aeque a plurimis celebratur sicut Kant. Nec mirum. Magna enim inter ideas modernas et praecipua philosophiae kantianae capita conspiratio exsistit.

Kant magnus est critico ingenii acumine, insolita vi et constantia in cogitando, quae quaestiones usque ad finem

persequitur, magnus facultate constructiva, magnus denique praesertim influxu latissimo, quem in aetatem coaevam et posteram exercuit. Sed non magnus est veritate. Summa enim eius philosophiae perniciosa est, fortasse contra eius voluntatem, reapse tamen. Ad magnum autem philosophum imprimis postulatur, ut magna praestet ad veritatem amplificandam, non vero ad destruendam. Neque ille princeps nomen magni meretur, qui ingenio quidem et industria excellit, attamen rem publicam potius destruit quam auget.

Celebritatem maxime adepta est eius doctrina de cognitione et philosophia morali. Doctrinam de cognitione in duobus libris proponit. Praecipuum opus est „Critica rationis purae"[26]) Huius operis quaedam synopsis est liber alius „Prolegomena").[27] Licet „Critica rationis purae" dictione vix non intolerabili conscripta sit et claritate praeter solitum careat, ut de mente auctoris perpetuo litigetur, tamen primus philosophiae modernae liber habetur.

180 **Systematis expositio.** Kant ex rationalismo venerat, quem in schola Ch. Wolff receperat. Sed lectione D. Hume empiristae et sceptici in gravia dubia coniectus, praeterea magnas in metaphysica dissensiones animadvertens inquirere statuit, quales rerum scientias per formas a priori menti insitas obtinere possimus, speciatim num metaphysica possibilis sit. Ad mentem enim rationalismi persuasum habuit, rationi certas apprehendendi et cogitandi formas a priori i. e. ante omnem experientiam inesse, per quas de rebus experientia oblatis cogitemus. Investigat igitur, quales scientias per rationem, quatenus his solis formis instructa spectatur, sive per „rationem puram" legitime tractare valeamus.

181 **1. Primum inquirit, quales formae a priori nobis insint.** Criterium hoc esse putat: quidquid in cognitionibus nostris universale et necessarium est, non ab experientia acceptum est, quippe quae tantum individualia, contingentia, mutabilia

26) Kritik der reinen Vernunft 1781, ²1787.
27) Prolegomena zu jeder künftigen Metaphysik 1783.

praebet, sed ex formis a priori innatis ortum ducit. Quae formae propterea, utpote a nobis ipsis provenientes, tantum indolem subiectivam habent; non exhibent res, ut in se sunt, sed obiectis repraesentatis certam formam imprimunt.

Attamen haec subiectivitas secundum Kant non est pure personalis, ex individuali indole mutabili enascens; sed universalis et in omnibus aequalis est, oriunda videlicet ex „subiecto transcendentali" sive „mente universali" („Bewußtsein überhaupt"), quae formarum subiectum sit; quo nomine Kant naturam rationalem designat.

Secundum hoc criterium nunc in singulas facultates investigat. Distinguit autem triplicem: sensibilitatem (Sinnlichkeit), quae rebus afficiatur et intuitiones producat (Anschauungen), unam internam, quae obiecta nobis interna, alteram externam, quae externa percipiat; deinde intellectum (Verstand), qui de intuitionibus sensu oblatis cogitet easque per conceptus suos in ordinem redigat; denique rationem (Vernunft), quae ultra intuitiones ad superempirica sive metaphysica pertingere conetur.[28])

In singulis facultatibus inquirit, quale sit elementum aprioristicum sive *formale*, formans materiam oblatam, et quale sit *materiale*. Elementum materiale facultati forinsecus advenit, formale est modus ex forma a priori proveniens, qua materia oblata a facultate concipitur seu formatur.

1. *Sensibilitas.* Elementum materiale cognitionis sensibilis 182
est perceptio (Empfindung), quae rebus externis (quas Kant simpliciter supponit) in sensibilitate excitatur, et consistit in qualitatibus sensibilibus, colore, sono, duritie aliisque, quae affectiones subiectivae esse dicuntur. Elementum formale sensibilitatis externae est *spatium* sive extensio, internae vero elementum formale est *tempus* sive duratio. Nam spatium et tempus in omnibus intuitionibus sensibilibus universaliter et necessario inveniuntur, ut intuitiones aliter possibiles non

28) In hac divisione ratio strictius sumitur quam in titulo libri, ubi ratio ea quoque comprehendit, quae sensibilitati et intellectui tribuuntur. Kant generatim significationes terminorum continuo mutat.

sint. Formae spatii et temporis in se solis spectatae a materia empirica vacuae sunt ideoque purae vocantur (reine Anschauungsformen); sed perceptionibus applicatae efficiunt ex iis intuitiones empiricas. Ex eo concluditur spatium et tempus non esse quidquam reale, sed solum modos subiectivos intuitionis.

Quae igitur intuitionibus exhibentur, tantum „phaenomena", non res in se (Dinge an sich) sunt, sed solum sicut nobis apparent.

„Spatium non est ulla qualitas rerum in se ipsis... i. e. non est proprietas, quae rebus ipsis inhaereret." — „Tempus igitur extra subiectum nihil est." Immo non solum spatium et tempus, sed etiam elementum materiale, quod res primum nobis obicere dicuntur, scilicet qualitates sensibiles, producta subiectiva sunt: „Colores merito non tamquam qualitates corporum, sed tantum modificationes subiecti concipiuntur."[29])

183 2. *Intellectus.* Elementum materiale cognitionis intellectualis intuitiones sunt, quae a sensibilitate intellectui offeruntur. Formale autem elementum praesertim in 12 supremis conceptibus universalibus a priori intellectui insitis consistit, quae *categoriae* appellantur (reine Verstandesbegriffe, Stammbegriffe). Quae tamen non tantopere ut conceptus quam potius ut regulae concipiuntur, quibus intellectus in iudiciis formandis regi dicitur. Categoriae ex intuitionibus sensibilibus formant cognitiones intellectuales, quibus iam obiecta tamquam res, substantiae, causae etc. cogitantur.

Categorias Kant ex varietate iudiciorum deducit. Omne iudicium quantitatem, qualitatem, relationem, modalitatem habere dicitur. Ita, dispositione artificiose excogitata, quatuor ternarios categoriarum invenit, quae singulae singula iudicia regant. Categoriae hae enumerantur: (Quantitas:) unitas, multitudo, universitas; (Qualitas:) realitas, negatio, limitatio; (Relatio:) substantia et accidens, causa et effectus, influxus mutuus; (Modalitas:) possibilitas et impossibilitas, esse et non esse, necessitas et contingentia. His primitivis alias ideas derivatas

---

[29]) „Der Raum stellt gar keine Eigenschaft irgend einiger Dinge an sich oder sie in ihrem Verhältnis aufeinander vor d. i. keine Bestimmung derselben, die an den Gegenständen selbst haftete" (l. c. § 3). — „Die Zeit ist also außer dem Subjekte nichts" (§ 6). „Meine Vorstellungen folgen einander; aber das heißt nur, wir sind uns ihrer als in einer Zeitfolge d. i. nach Form des innern Sinnes bewußt" (§ 7). „Die Farben werden mit Recht nicht als Beschaffenheiten der Dinge, sondern bloß als Veränderungen unseres Subjekts betrachtet" (§ 3).

(abgeleitete Begriffe) addit, e. g. actionem, passionem, potentiam, quas e categoria causalitatis deducit.

Categoriae purae formae cogitandi sunt, in se spectatae ab omni obiecto vacuae: „Per categorias nullum obiectum designatur, sed tantum exprimitur obiecti secundum diversos modos cogitatio."[30])

In systemate hoc loco quaestio nascitur, quomodo intellectus inducatur ad hos potius quam alios conceptus intuitionibus applicandos, cur necessario ita et non aliter intuitiones in generalia illa iudicia synthetica colligat. *Facultas imaginationis* inter intuitiones et categorias mediatricem agit, quatenus ex intuitionibus imagines quasdam communes efficit (sinnliche Allgemeinanschauung, Schemata) cum categoriis quodammodo concordantes et sic intellectum ad certas categorias applicandas inducit. E. g. quando imaginatio permanentiam phaenomenorum exhibet sensu apprehensam, intellectus categoriam substantiae applicat, quando vero successionem diversorum, causalitatem.

3. *Rationis* denique materia sunt iudicia intellectu formata, 184
formae vero tres *ideae.* „Ideae" autem dicuntur directiones quaedam rationi a priori innatae, quae eius ratiocinationes dirigunt, nempe idea psychologica „ego", idea cosmologica „mundus", idea theologica „Deus". Ratio videlicet omnia phaenomena interna ultimo loco ad ego seu animam ut subiectum cogitans referre conatur, ea vero, quae ad naturam pertinent, ad totalitatem mundi, universa denique ad Deum ut causam intellegentem refert. Ita metaphysica ortum nanciscitur.

2. Quid per formas a priori cognoscamus. 1. Respondetur: 185
tantum res sensibiles et quidem sola earum *phaenomena*, non vero res, sicut in se sunt sive noumena cognoscendo attingere valemus. „Noumenon" Kant illud vocat, quod sensu attingi nequit. Eiusmodi sunt res ipsae in se spectatae, quia intuitione sensitiva apprehendi non possunt, quae tantum phaenomena attingit.

Quidquid igitur cognoscimus, secundum hanc doctrinam subiectivum est, obiectum immanens a nobis productum, *nihil vero reale*, transcendens. Phaenomena enim sunt subiectiva, formae, quibus cogitantur, pariter.

---

[30]) „Durch eine reine Kategorie wird kein Objekt bestimmt, sondern nur das Denken eines Objektes nach verschiedenen Modis ausgedrückt." Transz. Logik 2, 3.

Nihilominus Kant, quod mirum esse videtur, *cognitionibus intellectus valorem obiectivum ascribit.* Quem videlicet in eo reponit, quod intellectus obiectis empiricis per conceptus et leges suas ordinem et structuram logicam tribuat itaque ea ex massa chaotica obiecta proprie dictae cognitionis faciat, qualis omnibus entibus rationalibus uniformi modo communis sit (Allgemeingültigkeit). Materiam empiricam, sicut sensu offeratur, tantum singularia et mutabilia continere atque ordine, lege, universalitate carere. Hic valor igitur non in eo consistit, quod cognitio res ipsas exhibet iisque conformatur, sed in hoc, quod obiecta repraesentata formet et constituat modo omnibus cogitantibus communi. Haec est illa *falsificatio cognitionis,* qua Kant insignis dux subiectivismi factus est: cognitio non imitatio, sed formatio et productio obiectorum est.

Ipse scribit: „Quamvis igitur exaggeratum, quamvis absurdum videatur dicere: intellectus ipse est fons legum naturae, tamen vera est ista affirmatio." „Usque adhuc supposuerunt omnes cognitiones nostras debere esse obiectis conformes. Faciamus experimentum, successumne feliciorem in quaestionibus metaphysicis nanciscamur, si supponamus obiecta debere esse conformia cognitionibus nostris."[31])

Rationi ne hic quidem valor tribuitur. Ratio enim ultra experientiam progrediens res ipsas, sicut in se sunt, earum naturas et relationes, scrutari conatur; quae a nobis minime attingi possunt. Proinde *metaphysica impossibilis* est.

Nihilominus ideae invicibili inclinatione hominem ad has quaestiones metaphysicas scrutandas impellunt, acsi reapse attingi possent („transzendentaler Schein"), et sic eum in continuas sophisticationes et illusiones inducunt. Philosophiae munus est has sophisticationes aperire.

Kant tandem aliquando has sophisticationes, quas ratio in metaphysica tractanda committit, clare demonstrare vult. Atque haec se invenisse affirmat: in psychologia ratio probando animae substantiali-

[31]) „So übertrieben, so widersinnig es also auch lautet zu sagen: der Verstand ist selbst der Quell der Gesetze der Natur, so richtig und dem Gegenstande, nämlich der Erfahrung, angemessen ist gleichwohl eine solche Behauptung." L. c. II 3. „Bisher nahm man an, alle unsere Erkenntnis müsse sich nach den Gegenständen richten... Man versuche es daher einmal, ob wir nicht in den Aufgaben der Metaphysik damit besser fortkommen, daß wir annehmen, die Gegenstände müssen sich nach unserer Erkenntnis richten." Vorrede.

tatem, spiritualitatem, unitatem perpetuis paralogismis (Fehlschlüsse) se implicat; in cosmologia variae theses de mundi initio, contingentia et aliis ostendi, sed aeque stricte oppositae „antitheses" demonstrari possunt („Die Antinomien der reinen Vernunft"); in theologia vero Kant forti manu argumenta omnia, quae ad exsistentiam Dei demonstrandam afferri solent, convellere aggreditur.

2. *„Iudicia synthetica a priori."* Kant quaestionem, quam 136
in „Critica" sua aggreditur, ab initio ita enuntiat: quomodo iudicia synthetica a priori possibilia sint.

Iudicia analytica vocat ea, quorum praedicatum in subiecto continetur, synthetica illa, in quibus praedicatum extra notionem subiecti est et ad eam accedit, velut hoc: in omnibus mundi corporei mutationibus quantitas materiae immutata manet. Iudicia analytica momento scientifico carere dicit, quod tantum declarationes subiecti sint nihilque novi dicant. Tantum iudiciis syntheticis et quidem universalibus id concedit; particularia enim solum notitias singulares praebere ideoque parvi pretii esse. Quoniam vero omnis cognitio universalis a priori sit, idem de his iudiciis syntheticis dicendum esse.

Ergo generatim hanc quaestionem solvendam esse putat, quomodo seu ubi haec iudicia possibilia sint. Invenit autem, ea in ordine phaenomenorum fieri posse, non vero ultra; seu ea possibilia esse in mathematica et scientia naturali (si videlicet phaenomenis tractantis contentae sunt); non vero in metaphysica.

Revera autem haec iudicia synthetica a priori simpliciter reicienda sunt, cum nullum valorem habere possint. Etenim quia neque in analysi notionum neque in experientia inniti dicuntur, omni veritatis fundamento carent.

Th. 23. **In systemate critico Kantii multa sine ratione sufficienti statuuntur et graves contradictiones continentur (1. p.). Idem systema non solum omnem genuinam metaphysicam destruit, sed etiam ad plenum scepticismum ducit (2. p.) atque germina gravium aetatis notsrae errorum continet (3. p.).**

Systema kantianum sine dubio ingenii acrimoniam, tena- 137
citatem in persequendis problematibus, vim constructivam manifestat et ad varias quaestiones criteriologicas attentius

tractandas incitavit. Laudandum quoque est, quod immutabilitatem legum rationis tenet et ab omni relativismo alienum est. Attamen aeque certum est, veritati perniciosa damna inferri.

188 **Demonst. 1. p.** Ex multis tantum praecipua quaedam commemoramus.

1. Sine ratione sufficienti asseritur, *quidquid universale et necessarium sit, non ab experientia hauriri*, sed ex formis a priori venire et proinde subiectivum esse.

Sed res corporales propterea semper et necessario extensas et in tempore exsistentes percipimus, quia constanter tales sunt; et multa vel omnia tamquam entia, substantias, causas etc. apprehendere oportet, quia revera talia sunt. Universalia vero secundum id, quod continent, realiter in ordine empirico sunt. Universalitatem suam per abstractionem accipiunt, quae eorum valorem non aufert. Hanc abstractionem autem, qualem philosophia peripatetica semper docuit, Kant ignorat, sicut generatim accuratiore notitia philosophiae graecae et scholasticae caret. Novit tantum abstractionem improprie dictam partis a toto, quam etiam sensus exercet; quae certe universalitatem non affert.

2. Kant serio dubitat, num res in se cognoscere possimus, et postea explicite id negat. Nihilominus *rationem, ut in se est*, investigare aggreditur eamque accurate se perspexisse postea enuntiat, quas nempe formas habeat, quid valeat quidque non. In quo aperta contradictio continetur.

3. Affirmat *res externas exsistere* easque causas impressionum sensibilitatis esse. Tamen continuo demonstrat nos id minime scire posse. Conceptus enim et principium causalitatis ex mente eius subiectiva sunt, rebus in se spectatis nullo pacto applicabilia; item notiones „exsistens", „possibile" omnesque aliae, quibus res illae concipiendae essent, subiectivae sunt.

4. Aliis denique contradictionibus idealistarum et positivistarum se implicat.

Demonst. 2. p. A) *Systema omnem genuinam metaphysicam destruere*, tum auctor eius explicite asserit tum totum systema ostendit, praesertim id, quod de ratione et ideis affirmat. 189

Quatenus simul asserit, rationi indelebilem nisum inesse ad veritates metaphysicas attingendas, in naturam humanam insolubilem discordiam inducit inter naturalem inclinationem et impletionem eius.

Kant impossibilitatem metaphysicae manifesto ex eo sequi putat, quod illa tantum cognoscibilia sint, quae experientia attingantur. Quod verum non est. Ad res metaphysicas quidem e rebus empiricis pervenire oportet. Sed non ipsae debent obiecta experientiae esse. Caecus natus colores experientia sua non attingit, tamen ope conceptuum abstractorum et analogorum aliquam eorum notitiam haurit.

De postulatis rationis practicae. Kant veritates sublimiores, 190
sine quibus vita humana esse nequit, non penitus auferre vult. Idcirco alio modo eas salvare instituit. Cum ratio theoretica eas sustinere et demonstrare nequeat, ad rationem practicam confugit. „Rationem practicam" illam facultatem vocat, quae vitam moraliter bonam postulet et leges recte vivendi praescribat; i. e. voluntatem. Ratio igitur practica[32]) postulat, ut vita moraliter bona agatur. Sed haec impossibilis est, nisi quaedam veritates metaphysicae firmiter teneantur. Propterea eadem ratio eas postulat. Demonstrari quidem minime possunt, attamen sunt „postulata rationis practicae", propter exigentiam vitae moralis. Non igitur assensu intellectuali, rationibus innixa, tenentur, sed persuasione quadam morali, „fide", postulatione.

Tales veritates potissimum hae sunt: (1) ***libertas voluntatis***, quam Kant in eo reponit, quod voluntas a dominio sensibilitatis independens est. Talem libertatem (quae tamen non est perfecta libertas electionis) ratio practica postulat, quia aliter voluntas heteronomiae subiecta esset, quae moralitatem

32) Haec exponit in Grundlegung zur Metaphysik d. Sitten (1785) et Kritik d. praktischen Vernunft (1788).

impediret. (2) *Immortalitas animae.* Lex enim moralis postulat, ut summum bonum omnis voluntatis, sanctitas et beatitudo, obtineatur. Sanctitas autem propter impedimentum sensibilitatis in hac vita obtineri nequit ideoque in futura „per progressum infinitum“ magis magisque perficienda est. (3) *Exsistentia Dei.* Nam lex postulat, ut aliquando debita harmonia inter virtutem et beatitudinem constituatur, quae per Deum obtinenda est.

At veritates tamquam certas tenere et persuasionem habere ad intellectum spectat, non vero ad voluntatem, et persuasio tantum adesse potest, si rationes cognoscuntur, non autem caeco impetu produci potest intellectu dubitante. Kant quidem gloriatur, se hac ratione veritates nobilissimas, eas intellectui subtrahendo, ab impugnationibus intellectus in tuto collocasse itaque firmiter stabilivisse. Quae tamen egregia deceptio est.

Verum quidem est, tres veritates supra allatas necessarias esse ad vitam moralem, et fortasse etiam hac ratione argumentatione intellectuali demonstrari possunt (quamquam non ita sicut Kant loquitur). Attamen haec demonstratio non est unica; et sic veritates non iam postulata rationis practicae essent, sed cognitiones intellectuales demonstratione comparatae.

De postulatis Kant scribit: „In ratione practica exigentia, in obligatione fundata, inest, ut aliquid (summum bonum) mihi obiectum voluntatis faciam viribusque omnibus promoveam; in qua tamen re eius possibilitatem ideoque etiam condiciones ad id necessarias, scilicet Deum, libertatem, immortalitatem supponere debeo, quia ratione speculativa ea demonstrare nequeo, sed neque etiam refutare valeo.“[33])

Num haec persuasio postulata, e. g. de exsistentia Dei, in Kant seria fuerit, non diiudicamus. In scriptis posthumis, quae post eius mortem edita sunt, in multis locis formulis expressis variis scribit, „Deum non

[33]) „Dagegen ist ein Bedürfnis der reinen praktischen Vernunft auf einer Pflicht gegründet, etwas (das höchste Gut) zum Gegenstande meines Willens zu machen, um es nach allen meinen Kräften zu befördern; wobei ich aber die Möglichkeit desselben, mithin auch die Bedingungen dazu, nämlich Gott, Freiheit und Unsterblichkeit voraussetzen muß, weil ich diese durch meine spekulative Vernunft nicht beweisen, obgleich auch nicht widerlegen kann.“ Kritik der prakt. Vernunft, 1. Teil, 2. Buch, 2. H. VIII.

esse extra me, sed tantum ideam in me“.[34]) Neque aetate superiore vitae suae ullum signum religiositatis manifestavit, sed e contrario omne religionis exercitium abominatus est.[35])

B) *Systema ad plenum scepticismum ducit.* Etenim super- 191
sensibilia penitus ignoramus. Rerum autem sensibilium tantum phaenomena subiectiva percipimus, ex quibus ad res externas legitime concludi non potest. Itaque omnes cognitiones humanae nihil sunt nisi fictiones sive somnia a subiecto producta: mundus phaenomenon est, de quo somniamur, ego somnians pariter non res realis, sed phaenomenon est, neque ipse actus, quo somniamur, res in se, sed iterum phaenomenon est, quia conceptus „res“ tantum categoria subiectiva est.[36])

Demonst. 3. p. *Systema germina gravium aetatis nostrae* 192
errorum continet.

1. Efficaciter promovet *positivismum* et *agnosticismum* atque profanum cogitandi vivendique modum, qui ex eo resultat. Kant enim ubique tamquam metaphysicae destructor celebratur isque vere est.

2. Per postulata rationis practicae inducit perniciosum illum *irrationalismum* fideisticum, qui religionem omnesque

[34]) Kants ges. Schriften. Akad.-Ausg., Bd. 21. 22. Cf. *Vaihinger*, Philosophie des Als-Ob[10] (1927) 724 ss.

[35]) Quae fuerit huius viri religiositas, collige ex iis, quae scribit in: Religion innerhalb d. Grenzen der bloßen Vernunft, 3. Stück I 7; 4. Stück II 2. 3.

[36]) Summam Criticae concinne *Ed. v. Hartmann* ita complectitur: „Nun besteht der Traum ohne Träumer nicht mehr wirklich, nun träumt er bloß noch sein eigenes Dasein, nun wird es zum Traum, daß ein Traum sich fortspinne. Der Schein scheint nicht mehr in Wahrheit, er scheint bloß noch zu scheinen ... Der Wahnsinn des eine Welt scheinenden Nichts gähnt uns an.“ Kritische Grundlegung des transz. Realismus[3] (1885) 47 s.

Ex his concludere licet, quam immerito Kant ita de systemate suo praesumpserit: „Kein Wechsel der Meinungen, keine Nachbesserungen oder ein anders geformtes Lehrgebäude kann ihr [der kritischen Philosophie] bevorstehen. Ihr System ruht auf völlig gesicherter Grundlage, ist auf immer befestigt und auch für alle zukünftigen Zeitalter zu den höchsten Zwecken der Menschheit unentbehrlich.“ (Jenaer Lit.-Zeitg. 1799 n. 199.) „Es klingt arrogant“, scribit anno 1797, „selbstsüchtig und für die, welche ihrem alten System noch nicht entsagt haben, verkleinerlich zu behaupten, daß vor dem Entstehen der kritischen Philosophie es noch keine gegeben habe.“

sublimiores veritates ab intellegentia separat et appetitioni et affectui tradit.

3. Kant praecipuus promotor *subiectivismi* moderni factus est, quia, natura cognitionis mutata, leges et indolem subiecti normam cogitandi facit. Sic *autonomiam* in cogitando inducit, quam plurimi homines moderni, iugi veritatis et dogmatum impatientes, sibi vindicant, ut libertate cogitandi utentes opiniones et doctrinas sibi forment, quae placent.

Autonomiam in cogitando Kant in ethica sua per autonomiam moralem complet. Homo, dicit, moraliter bene agit tantum, si non ex oboedientia erga legem externam, quamquam divinam, sed ex reverentia erga suam propriam legem agit, quam ratio practica per imperativum categoricum praescribit. „Autonomia igitur ratio dignitatis humanae omnisque rationalis naturae est.“[37])

Itaque philosophia kantiana, si non operantis, sed operis finis spectatur, est scientifica expressio et glorificatio illius autonomi individui humani, quod instar entis absoluti in se stantis sui solius legibus obstrictum est, mutans gloriam incorruptibilis Dei in similitudinem corruptibilis hominis.

Art. 7. De irrationalismo

193 Ex longo tempore scientiae et praecipue philosophiae obicitur, quod sterilem et impotentem se exhibuit in idealibus mentis indigentiis explendis. Etenim de supremis quaestionibus vel tantum silentium vel nihil praeter dubia et dissonas opiniones praebet et expresse, se nihil de his scire, confitetur. Praeterea accusatur, quod nimis problemata pure theoretica persequitur, cum e contrario bona vitae indaganda primum locum obtinere debeant. Immo generatim rationem incapacem esse, ut per conceptus suos abstractos, ieiunos, limitatos et immutabiles mundi vitaeque concretae plenitudinem et perpetuum fluxum attingere valeat. Res igitur superempiricas,

[37]) „Autonomie ist also der Grund der Würde der menschlichen und jeder vernünftigen Natur.“ Grundl. d. Metaphysik d. Sitten. 2. Abschn.

ideales vitae valores et fines non scientia et ratione, sed alio modo, nempe irrationali, inveniendos esse. Haec sententia irrationalismus vocatur.

§ 1. De notione et campo irrationalismi

1. **De eius notione.** Irrationalismus nunc opinio vocatur, 194
quae tenet, obiecta ordinis superempirici et idealis non perspicientia rationis cognosci posse, sed modo a cognitione rationali diverso, videlicet irrationali, apprehendi. Non igitur res empiricas respicit, sed veritates et valores (bona) ordinis religiosi, ethici, idealis.

„Irrationale“ vero describi solet apprehensio quaedam emotionalis sive adhaesio affectiva, motus appetitivus, quo animus „veritatem“ affective amplectitur, postulat, ponit. Hic motus provenire concipitur ex interna hominis indigentia, quae modo obscuro et quasi inconscio, attamen efficaci in felicitatem, in activitatem, in se explicandum et perficiendum, in moralitatem vel in divina et aeterna feratur et deinde sententias consentaneas progerminet. Intellectus tantum id agit, ut haec desideria et imperativa in respondentes formulas sive sententias redigat, eas non demonstrando, sed solum effingendo.[38])

Saepissime talium sententiarum persuasionem „fidem“ appellant. Quae tamen fides non est assensus intellectus in veritatem ob testimonium alterius (Dei); neque generatim activitas intellectus est.

Apprehensio irrationalis, quam descripsimus, frequenter „intuitio“ nominatur. Sed significatione impropria. Non enim intuitio vera, quippe quae semper cognitio intellectualis est,

[38]) Irrationalistis familiare est asserere, varias doctrinas de mundo vitaque humana et religionum dogmata formulis intellectualibus composita non exprimere propria significatione illud ineffabile et profundum, quod immediatus sensus internus experiatur, sed esse tantum *symbola*, quibus diversae aetates sive homines illud ideale et arcanum, quod iis summum appareat, conceptibus intellectualibus numquam exhauribile, intellectu sibi repraesentare soleant.

sed potius intuitio quaedam cordis sive emotionalis obiecti attrectatio intellegitur.

195 Secundum irrationalismum igitur sententiae metaphysicae, cum ad intellectum non pertineant, nec verae nec falsae demonstrari possunt. Immo generatim non ita quaerendum esse aiunt, utrum tales opiniones verae an falsae sint, quam potius utrum cum subiecti indigentiis conveniant eiusque genuinae expressiones sint necne. Proinde etiam in variis nationibus et temporibus atque etiam individuis diversas esse posse, cum semper apprehensioni hominum accommodatae sint.

Hac ratione efficitur separatio inter mundum empiricum et idealem, inter ea, quae ferme ad scientias naturales et historicas, et alia, quae ad metaphysicam et religionem spectant. Illa tribuuntur intellegentiae sive „scientiae", alia vero „fidei". Neque iam inter ordinem utrumque pugna oriri potest. Persuasio enim religiosa nullis argumentis intellegentiae falsa demonstrari potest, cum non sit theoretica, sed penitus alia, nimirum „moralis", „irrationalis". Sequitur etiam plena libertas construendae philosophiae et religionis cuiuslibet, tolerantia absoluta omnis religionis et „persuasionis", reiectio metaphysicae et omnium dogmatum immutabilium. In horum locum succedit praecipuus cultus psychologiae, historiae philosophiae et culturae, historiae religionum; non enim investigandum iam est, quaenam religiones vel sententiae philosophicae verae et tenendae sint, sed historice narrandum est, quaenam per aetates producantur. Error expositus etiam hoc commodum praestat, ut una ex parte dignitatem naturae humanae servare videatur, cum adversus materialismum mundum idealem et religionem tueatur, immo eam omnibus scientiae impugnationibus inaccessibilem reddat, alia autem ex parte talem idealismum statuat, qui nemini molestus esse potest. — Sed non omnes irrationalismo addicti has conclusiones, quae per se inferendae sunt, reapse inferunt.

Itaque non immerito irrationalismus etiam *immanentismus* vocatur, quatenus docet persuasionem de rebus metaphysicis non per rationes obiectivas externas determinari, sed ex subiecto, praecipue ex eius indole et indigentiis promanare. Simul perspicitur, id quod ex infra dicendis clarius apparebit, hodiernum irrationalismum arcte cum *subiectivismo* cohaerere.

Kant, qui magna ex parte modernae aetati ideas inspiravit, etiam irrationalismo moderno facem praetulit. Docet enim intellectum seu rationem theoreticam tantum sensibilia cognoscere. Nihilominus etiam de veritatibus supersensibilibus, velut de lege morali, de exsistentia Dei, libertate, immortalitate firmam persuasionem tenendam esse vult, attamen non intellectu, sed „ratione practica" vel voluntate, quae has veritates, „postulet", ponat, „fide" teneat. Demonstrari eas non posse, sed neque refutari, cum ad ordinem pertineant, ad quem intellectus accedere nequeat. „Debui scientiam tollere", inquit, „ut fides locum capere posset".[39]) Fides igitur kantiana ex motu appetitivo et quidem volitivo promanat.

Terminus „irrationale" hucusque ratione carens sive rationi contrarium significavit. Nunc novam accepit significationem et quidem, quia simul admodum frequens effectus est, non semper eandem. 196

1. Frequenter *irrationale ontologicum* designatur i. e. gradus realitatis infrarationalis. Tale est illud irrationale cosmicum absolutum a Schopenhauer aliisque confictum, quod totum mundum constituat. Etiam pars psychica non rationalis in homine, sensitivum, instinctivum, emotionale, dicitur irrationale; hoc permultum modum cogitandi afficit, tamen in se spectatum ontologicum manet.

2. Ad rem praesentem pertinet *irrationale logicum* sive in cogitando. Significat generatim reductionem cognitionis rationalis sive partialem sive totalem. Hac ratione interdum irrationale appellatur, quod intellectum nostrum penitus transcendit, aliquoties illud etiam, quod intelligentiae nostrae obscuritatem et difficultatem parat, cuiusmodi est copia magna malorum, quae hominem premunt. Specifico autem modo illud irrationale nominatur, quod irrationalismo proprium est.

Non raro omne genus cognoscendi irrationale appellatur, quod non est formaliter discursivum sive quod structura logica caret („alogicum"), etiam intuitio. Sed intuitio vera, ubicumque adest sive admittitur, semper cognitio intellectualis est ideoque tantum per abusum irrationalis dici potest.

2. **Campus irrationalismi,** in quo vigere invenitur, potissimum triplicem partem complectitur; quae tamen partes saepenumero tantum diverso respectu differunt. 197

---

[39]) „Ich mußte das Wissen aufheben, um zum Glauben Platz zu bekommen." Kritik d. r. V. Vorrede.

1. *Philosophia religionis* hodierna passim obiecta religiosa irrationali apprehensioni sive experientiae e profundo animi provenienti committit.

Schleiermacher († 1834), qui praecipuus irrationalismi religiosi auctor est, religionem ait non ex intellegentia, sed tantummodo ex sentimento emanare, quo homo se et omne finitum tamquam unum cum infinito et ab eo dependens sentiat.[40]) Ideo propositiones theologicas tantum obiectum „fidei" esse nec discrimen exsistere religionis verae et falsae. Eius ideas substantiales recens theologia protestantica adoptavit. Protestantismus, qui ab initio criterium veritatis religiosae in interna subiecti experientia situm esse docuit, natura sua cum irrationalismo conspirat.

Qui irrationalismo religioso addicti sunt, ita fere loquuntur: „Numen non apprehenditur nec etiam apprehendi potest praedicatis rationalibus, sed alio modo apprehendi debet." „Quid autem est et quomodo est illud numinosum [divinum] obiectivum, quod extra me sentio? Cum ipsum sit irrationale i. e. conceptibus inexplicabile, tantum specifica sua reactione affectiva describi poterit." „Id pure sentimentis experimur."[41])

198 2. *„Philosophia vitae"*[42]). Eius sectatoribus primum et maximum vita est. Vitam autem, eius plenitudinem, finem, indigentias ac bona non percipi theoretica ratione, sed immediata quadam experientia vitali sive sensu emotionali. Hanc aiunt vivendo sive ex plenitudine vitae hauriri; ea nos immediate valores vitae experiri i. e. omnia, qua vitae conservandae, perficiendae, eius viribus exercendis, eius finibus conveniant; etiam valores vitae ideales.

---

[40]) „Religion ist das ‚Gefühl der Einheit mit dem Unendlichen'", „Gefühl schlechthinniger Abhängigkeit vom Unendlichen". „Auf jeden Beweis für die Wahrheit oder Notwendigkeit des Christentums verzichten wir gänzlich." Der christliche Glaube § 11 n. 5.

[41]) *R. Otto:* Die Gottheit ist „in ihnen [in rationalen Prädikaten] noch nicht aufgefaßt, kann auch nicht in ihnen aufgefaßt werden, sondern muß auf eine eigene andere Weise aufgefaßt werden." „Was aber und wie ist nun dieses objektive, außer mir gefühlte Numinose selbst? Angebbar wird es nur sein, da es selbst ja irrational, das heißt in Begriffen nicht explizibel ist, durch seine besondere Gefühls-Reaktion im Gemüte." „Sein [des religiösen Mysteriums] Positives wird erlebt rein in Gefühlen." Das Heilige[14] (1926) 2. 13. 14.

[42]) „Lebensphilosophie."

In Germania praeprimis *Nietzsche* apostolus „vitae", sed utique fanaticus exstitit. Vita ei summum videtur et quidem vita ad altiores usque gradus evehenda („Wille zum Leben", „Wille zur Macht") usque ad „hominem superiorem" („Übermensch", „der Sinn der Erde"). Quod huic fini non inserviat, reicit, etiam misericordiam aliasque virtutes christianas („Sklavenmoral"); in doctrinis diiudicandis non ita quaerendum esse, utrum verae an falsae sint, sed utrum ad vitam provehendam conducant necne.

In Gallia et alibi *H. Bergson* eandem, licet non aeque extremam philosophiam vitae excoluit et propagavit. Docet, intellectum (intelligence), qui scientiam creat, tantum rigidas et uniformes leges in mundo detegere. Proinde scientiam ad internam mundi naturam, quae omnino alia sit, penetrare et metaphysicam procreare non posse; eius doctrinas tantum symbola esse verae naturae mundi. Mundi rerumque naturam sola intuitione interna percipi. Hac intuitione asserit obscure quidem, attamen immediate percipi, nos ipsos esse in continua vita positos atque eandem esse naturam totius mundi; itaque nos et mundum non esse quoddam esse quiescens, substantiam, sed continuum motum, actionem („action") et evolutionem, quae usque novas formas ex se progerminet („élan de la vie; évolution créatrice: non „fait", sed semper „se faisant"). Haec vita mundi et evolutio creatrix usque ulterius se explicans et progrediens ipse Deus[43]) dicitur.

Bergson ducem hac in re *W. James* sequitur ad pragmatismum usque progrediens, qui revera huic „philosophiae vitae" propinqua cognatione coniunctus est.

3. A philosophia vitae haud multum distat illa *„philosophia valorum"* (Wertphilosophie) in Germania et alibi culta, quae de valoribus agit, sed ita, ut affirmet valores non intellectu, sed appetitione aestimari sive etiam constitui. Valores intelleguntur bona, nempe logica (i. e. veritas, si tamquam conveniens placet), moralia, religiosa, aesthetica, vitalia (vita, 199

---

[43]) „Dieu, ainsi défini, n'a rien de tout fait; il est vie incessante, action, liberté." Évol. créatr.

sanitas), oeconomica, socialia. Asserunt igitur, valores non esse obiecta cognitionis demonstrationisque intellectualis, sed obiecta appetitionis, emotionis, voluntatis sive experientiae cuiusdam vitalis, qua sentitur, quid sit homini eiusque vitae conveniens. Hac appetitiva aestimatione valores apprehendi sive etiam constitui.[44])

200 Superioribus decenniis etiam inter *apologetas* erant, qui „novam apologeticam" condere cupientes minus recte putarent, nostra aetate, antiquis motivis credibilitatis neglectis, imprimis convenientiam religionis cum interna animi humani indole, indigentiis, desideriis ostendendam esse. Huius sententiae fuit *Balfour*, Anglus, qui philosophiam kantianam sequens docet, persuasiones religiosas non argumentis theoreticis, quippe quae invalida sint, stabiliendas, sed propter indigentias morales et aestheticas „fide" tenendas esse. Eum sequitur *Brunetière*, qui fuit editor celeberrimus actorum periodicorum Revue des Deux Mondes. Inter alios eminet *Blondel*. Cum Kant et Bergson mundum externum sensatione et intellectu theoretico cognosci posse negat; hinc „novam philosophiam" condere vult docens, nihil in hominem intrare, quod non ex eo proveniat seu quod non per „actionem" ponatur; actionem autem intellegit appetitionem, qua homo propriam perfectionem et omnia, quae ad eam necessaria sunt, appetat.

Etiam inter *catholicos nunc* irrationalismus ex castris philosophiae modernae adveniens interdum hominum cultorum atque etiam theologorum rationem cogitandi vitiat. Inde nempe inter alia illa nimia „intellectualismi scholastici" in theologia et ascesi accusatio, despectio argumentorum theisticorum, despectio rationis meditandi „intellectualisticae" et nimia contemplationis mysticae appetitio ac similia.

§ 2. Iudicium de irrationalismo

Th. 24. **Irrationalismo hoc verum inest, quod veritates et valores superempiricos cognitione quidem intellectuali, attamen plerumque emotionibus circumdata et indistincta apprehendimus (1. p.), quae speciem apprehensionis appetitivae sive sensus induit; quam irrationalistae perperam interpretantur (2. p.).**

201 **Demonst. 1. p.** Cognitio veritatum et valorum superempiricorum plerumque has qualitates habet:

1. *Haec cognitio emotionibus circumdata* esse solet, quae obvia reflexione vix a cognitione ipsa discerni possunt et cum ea confluere videntur. Res enim et veritates, ad quas irrationalismus refertur, appetitionem movere solent.

[44]) Cf. infra, De cognitione valorum.

a) *Emotiones comitantur* eam. Homines a natura ad vitam religiosam et moralem ordinantur; et ab initio vitae et per educationem cum obiectis moralibus et religiosis emotiones coalescunt. Sic efficitur, ut fere semper has apprehensiones lenia sentimenta comitentur, velut desiderium divini ac aeterni, fiducia in divinam bonitatem, desiderium futurae felicitatis, reverentia legis conscientiae, displicentia inhonesti, denique gratum vegetumque sentimentum ex ipsa veritatis perceptione ortum. Tales emotiones persuasionem veritatis ex arida et frigida vegetam et fervidam reddunt, ut non iam solum intellectu, sed toto animo teneatur.

b) *Emotiones excitant et firmant persuasionem*, velut desiderium immortalitatis, indigentia auxilii divini. Ad obiecta consideranda excitant, ex qua consideratione persuasio consequitur, et postea ad factam persuasionem firmiter tenendam impellunt. Idcirco saepe, qui tenerioris indolis emotionalis sunt, ut feminae, vel quorum vita emotionalis pravis passionibus depravata non est, firmius religionem tenent. Et Spiritus S. ipse fidem supernaturalem firmam reddit, quatenus „dat omnibus suavitatem in consentiendo et credendo veritati".[45])

2. *Cognitio indistincta* esse solet, quamquam vere intellectualis est. Si spectamus, quomodo nos aliique cognoscamus, 202
esse numen, iustitiam divinam, vitam futuram, exsistere legem moralem naturalem, has res esse pulchras, alias vero non esse, certas veritates divinitus credendas esse, plerumque invenimus, hanc cognitionem a) *indistinctam* esse, sine expositione conceptuum ac rationum, quam in cognitione scientifica reperimus. Plerique homines etiam incapaces sunt conceptibus et rationibus ita explicandis. Attamen haec cognitio b) vere *intellectualis* est. Nam obiecta metaphysica intellectu apprehenduntur, qui solus supersensibilia attingere valet. Et intellectus etiam rationes percipit. Homines vulgares, si iuvantur, rationes sufficienter exprimere possunt et nos ipsi, si reflexionem instituimus, in nobis motiva detegi-

[45]) Conc. Araus. II.

mus, quae nos ad talem persuasionem moverunt.[46]) Itaque talis cognitio semper per se ad scientificam evehi potest, si conveniens ingenii cultus adest. Conceptus enim et rationes apprehensae reflexione detegi et in formulas scientificas redigi possunt, id quod continuo in philosophicis inquisitionibus fieri videmus.

Itaque cognitio exposita est cognitio vere discursiva, utpote ex rationibus perspectis comparata, attamen non formaliter, verum virtualiter discursiva, in qua rationum perspicientia in unum fere actum contrahitur.

203 **Demonst. 2. p.** Cognitio rerum superempiricarum *speciem apprehensionis appetitivae* induit. Nam plerumque emotionibus circumdata et praeterea obscura est, denique tam sponte, facile, sine attenta rerum consideratione et studio oritur, ut mirum non sit, quod multis irrationalistis videatur non esse operatio intellectualis, sed motus appetitivus erga obiectum. — Sed minime formaliter motus affectivus est. Stipata est emotionibus, sed non ipsa est emotio, verum actus intellectus.

Speciem sensus induit. Quia explicita illa compositione conceptuum et rationum caret, quae in discursu formali invenitur, et quia ita vis cognitionis non in longum distracta, sed quasi in simplicem apprehensionem contracta est, quia denique sponte et facile oritur, formam cuiusdam sensus sive sentimenti prae se fert atque ita saepe appellatur (Gefühl). Attamen est sensus intellectualis, obscura videlicet perceptio rationis, non vero sensus emotionalis, uti saepe irrationalistae interpretantur.

204 **De experientia vitali** (Erleben). Irrationalistae apprehensionem suam emotionalem sive fidem saepe experientiam vitalem appellant. Et id quidem non sine veritate, sed pariter non sine veritatis obscuratione. Idem verbum generatim hodie latissimum usum adeptum est. Quare accuratius explicandum esse videtur.

Experientia vitalis dicitur *experientia,* utique interna, immediata igitur perceptio conscientiae; et dicitur *vitalis,* quam vivendo, proinde per actus vitae internae obtineamus. Eiusmodi experientia ita admittenda esse videtur.

[46]) Confer, quae de certitudine naturali exposita sunt n. 106 ss.

1. Propriissime tantum *facta interna propria* sic vitaliter experimur, nempe cognitiones, emotiones, volitiones, subiectum nostrum. Haec enim eaque sola immediate experimur et ad hanc perceptionem ipsis actibus vitalibus determinamur.

2. Etiam *vim rerum externarum* in nostram vitam psychicam dici possumus vitaliter experiri, attamen paulo minus proprie. Dicere solemus nos talia vitaliter experiri, e. g. quanta sit inconstantia fortunae, quanta sit delectatio, quam amor maternus, quam pulchritudo artis nobis afferant, quantus sit fructus salutaris sacramentorum. In his et similibus immediate experimur facta interna tranquillitatis, felicitatis, amaritudinis, puritatis animi. Simulque percipimus ea produci per influxum rerum externarum. Attamen hoc ipsum non immediata conscientia experimur; tantum mediate percipimus, iucundas emotiones sive tranquillitatem ab amore matris, a virtute sacramentorum, amaritudinem a rerum inconstantia venire.[47])

3. Denique saepe nos *veritatem aliquam vitaliter experiri* dicimus, 205
velut esse providentiam et iustitiam divinam, esse summum bonum, religionem catholicam veram esse. Hoc paulo attentius considerandum est, quia propius quaestionem praesentem attingit.

a) Saepe aliquid verum esse eatenus vitaliter experiri dicimus, quatenus hoc obiectum sive eius apprehensio in nobis certas *affectiones producit,* e. g. Deus et futura retributio tranquillitatem, desiderium quietem, e contrario apprehensio perpetuae annihilationis inquietudinem. Facile perspicitur, nos non immediate ipsam veritatem obiecti experiri, sed solum effectum iucundum sive iniucundum in nobis productum, ex quo effectu ad veritatem concludimus: quod nobis talem tranquillitatem, complacentiam, animi quietudinem afferat, non posse esse falsum vel inhonestum. Latet igitur discursus (virtualis), attamen tantopere coalescens cum experientia emotionum, ut ad experientiam pertinere videatur. Sed experientia ut talis solum ad affectiones, non ad veritatem ipsam refertur.

Simul elucet eiusmodi conclusiones ex affectionibus internis ad veritatem facile fallere. Etiam errores et abiectio veritatis molestae, velut liberatio a fide catholica, ad aliquod tempus iucundas emotiones producere possunt.

b) Saepe autem propterea veritatem vitaliter experiri videmur, quia non tantum affectiones, quas diximus, sed insuper *evidentiam veritatis cognitae experimur,* i. e. tum ipsam vividam cognitionem certam (evidentiam subiectivam) tum adiunctam emotionem evidentialem, sentimentum videlicet satisfactionis, delectationis de veritate possessa; quod saepe valde vividum est. Sic magis proprie dicere possumus nos veritatem vitaliter experiri, nempe actibus vitalibus intellectus et ap-

[47]) Magis proprie vel simpliciter proprie talia immediate experimur: quae sit pax conscientiae, quam virtus, quae sit felicitas, quam religio afferat. Nam exercitium virtutis et religionis potissimum res internae sunt. — Dicimus etiam: „In vita mea multa dura, mortem carorum, infidelitatem amicorum, calamitates negotiorum expertus sum" (erlebt). Sed de hac experientia pure externa non loquimur.

petitus; at neque ita vere proprie, quia cognitio evidens veritatis idealis tantum mediata est, quamquam ita mediata, ut vix conscientiam discursus habeamus.

Sed etiam in hac „experientia vitali veritatis" facillime illusio contingit, si nobis videtur genuina evidentia esse, quae tantum apparens est, et satisfactio emotionalis non ex genuina evidentia, sed aliunde provenit.

Th. 25. Irrationalismus verae naturae et dignitati mentis humanae adversatur (1. p.) et genuino idealismo valde damnosus est (2. p.).

206 **Demonst. 1. p.** Irrationalismus duas partes continet, unam negativam, alteram affirmativam: 1. denegat intellectui facultatem veritates ideales cognoscendi, 2. affirmat, has apprehensione appetitiva apprehendi. Iam vero tum pars negativa tum affirmativa verae naturae atque etiam dignitati mentis humanae adversatur. Ergo.

Demonst. min. 1. Intellectus habet facultatem cogitatione discursiva supersensibilia et quidem cum certitudine cognoscendi; quae operatio plerumque tantum virtualiter discursiva est, sed per se in formaliter discursivam converti potest.

207 2. Apprehensio appetitiva, qualis statuitur, pariter naturae et dignitati mentis humanae contraria est. Describitur tamquam motus appetitivus, simul autem persuasio sive actus, quo aliquid ut verum teneatur. Iam vero

a) *Persuasio* de aliqua re, qua igitur aliquid verum tenetur, certe actus intellectus est, cuius solius est aliquid ut verum tenere sive affirmare. Appetitus vel emotio tantum velle et affectare potest, ut aliquid verum sit, sed persuasionem de veritate habere non potest; id aeque impossibile est sicut aure videre vel oculo audire.

b) Apprehensio illa dicitur persuasio sive certitudo talis, quam intellectus approbare sive *demonstrare nequeat.* Iam vero repugnat naturae rationali, qualis per clarissimam experientiam manifesta est, ut nobis serio de aliquo persuasum sit, quod intellectus verum cognoscere nequeat, sed dubium habere debeat. Aliter: apprehensio irrationalis est caecus impulsus et fictio. Repugnat autem persuasio caeca et fictitia.

c) Irrationalismus plus minusve provenit sive saltem historice ortum ducit ex *erronea conceptione hominis.* Scilicet ex opinione, quae hominem natura sua ens autonomum et quasi absolutum interpretatur, quod ipsum sibi ultima lex et finis sit, pro quo nihil valorem, nihil rationem normae, postulati, legis habeat, quod non ab ipso proveniat, derivetur, statuatur. Haec conceptio recenti aetate paulatim orta est et nucleus est illius humanismi autonomi, qui variis formis tamquam liberalismus et postulatio omnis generis libertatis, tamquam subiectivismus, rationalismus, autonomismus ethicus se manifestat.

Demonst. 2. p. Idealismus (metaphysicus) est idealis mundi vitaeque conceptio[48]), ad eamque maxime genuina religio et doctrina moralis pertinet et utriusque exercitium. Iam vero huic idealismo irrationalismus admodum damnosus est. Nam ita 208

1. *Idealismus subiectivus redditur,* i. e. non iam est expressio ordinis obiectivi et absoluti, sed dependens redditur a subiecto. Fides enim emotionalis, sicut proponi solet, emanare dicitur e psychica eius indole, eius vita vitaeque nisu; his conformis et congenialis est iisque determinatur. Nemini igitur iam demonstrari poterit suam rerum conceptionem religiosam, moralem, aestheticam esse vitiosam; semper enim respondere potest, se eam sic sentire, has esse indigentias suas.

a) Sic idealismus *norma obiectiva caret* legisque expers redditur. Nam apprehensio affectiva iudex supremus constituitur; sitne recta necne, non iam ex norma superiore iudicari potest. Eadem ex „vita" promanat eiusque exercitio et evolutioni accommodatur; qualis autem haec vita eiusque directio et finis esse debeant, non iam dicitur nec superiore norma diiudicari potest.

b) Sic *omnia admittenda* sunt, aeque religio Christi ac Muhamedi, sapientia Epicuri et Sanctorum, subiectio sub fide et

[48]) Welt- und Lebensanschauung.

libertas a fide, quando subiectum ea affectu suo autonomo tenenda esse apprehendit. Id reapse evenire cernimus. Plerisque persuasum est de sanctitate amoris et misericordiae, Nietzsche autem eiusque asseclae experiuntur misericordiam erga miseros damnandam esse. Boni christiani obligationem credendi et Deum personalem profitentur; irrationalistae autem multi experiuntur, libertatem cogitandi et pantheismum tenenda esse.

209 2. *Idealismus in relativismum abit.* Si enim ex indole subiecti prodit, cum variabilibus temporum, classium, individuorum inclinationibus vitaeque formis variatur. Et *scepticismo* absumitur, quia a veritate obiectiva dissolvitur.

3. *Irrationalismus speciatim auctoritati fidei* et Ecclesiae infensus est. Experientiam suam autonomam primum fontem religionis ducens dogmatibus se subicere renuit, quod extrinsecus proponantur et omnibus communia esse velint, attamen religionem aliquid personale esse. Irrationalismus enuntiationes fidei plerumque affirmat tantum symbola esse, quibus ratio exponere conetur, quod experientia interna sentiat; proinde ea tamdiu retinenda esse, quamdiu internam religiositatem foveant, non autem ut expressiones veritatis absolutae credenda esse.

4. Itaque periculum est, ne irrationalismus plenum *pseudoidealismum* gignat, ne

idealismum *confusum* et vagum creet, qui tantum quoddam „sanctum", „supremos valores", „vitae indigentias" veneratur, quas singuli ad arbitrium interpretantur; ne

idealismum *effrenatum* gignat a lege veritatis obiectivae liberum et inclinationibus naturae commodum; ne

illusorium creet, qui veritates ideales suggestiones subiectivas efficit.

Neque casu tantum accidit, ut irrationalismus saepe in *pantheismum* desinat. Idcirco enim homo in se ipso fontem divini et revelationem numinis experiri existimat, quod divinum et absolutum in se vivere putat.

De intellectualismo. Nunc frequenter, ab irrationalistis pri- 210
mum, sed ab aliis quoque, „intellectualismus" impugnatur tamquam vitiosa inquirendi et iudicandi ratio, intellectui primatum et dominatum tribuens, qui ei minime debeatur.

Haec vox variam significationem admittit, quae non semper distinguitur. Est intellectualismus vituperandus et est alius rectus et tenendus.

1. Diu in cultura fovenda, in educatione imprimis et in scholis, maximum momentum eruditioni et scientiae augendae tribuebatur, parvum vero voluntati, vitae affectivae, moribus rite excolendis. Hic immoderatus intellectualismus iure vituperatur.

2. Merito etiam reprehenditur, quod in scientia ipsa, praesertim in philosophia, saepe magno studio quaestiones pure theoreticae, parvo vero res animi vitaeque indigentias spectantes tractantur. Etiam contra talem agendi modum iure quidam antiintellectualismus laudandus est.

3. In hoc etiam vitiosus intellectualismus esset, si quis putaret, omnia esse cognoscenda et explicanda modo formaliter discursivo per distinctas notiones et ratiocinationes, directa et naturali cognitione quasi intuitiva contempta; vel si quis partes nesciret, quae in cogitando characteri et vitae emotionali tribuendae sunt.

4. Attamen omnino tenendum est, iudicium de veritate, sive de empiricis sive de rebus idealibus agitur, penes cognitionem intellectualem esse, quae emotionibus quidem stipata esse potest, attamen praeter eas adest et primum est; quae etiam quasi intuitiva esse potest, attamen per se semper in formaliter discursivam explicari potest. Antiintellectualismus, qui hoc impugnat, sane erroneus est.

Obiectiones. 1. Mundus et vita in perpetuo fluxu sunt, conceptus 211
autem rationis constantes et inflexibiles sunt. Ergo mundus per eos comprehendi nequit. — *Resp.* D. ant. res mundi tantum mutantur, non autem simul constanter substantiae, causae, animalia, ferrum etc. sunt, qualia per notiones rationis exprimuntur N. simul subiecta mutationum sunt Sd. et hae ipsae maxima ex parte legibus constantibus physicalibus, psychologicis et aliis reguntur et exprimuntur C. chaoticae sunt N.

2. Conceptus limitati sunt, ut illimitatam plenitudinem mundi vitaeque comprehendere nequeant. — *Resp.* D. hanc plenitudinem non possunt singuli seorsum sumpti comprehendere C. non coniuncti Sd. non saltem magna ex parte N. non perfecta comprehensione, cuius generatim homo incapax est C.

3. Qualis est indoles hominum, talis est modus, quo in religione et tota vita apprehendunt et agunt. Atqui duplex est indoles, aliorum intellectualis, aliorum potius emotionalis. Ergo etiam duplex est modus apprehendendi, apud alios intellectualis, apud alios autem emotionalis ad modum irrationalismi. — *Resp.* D. mai. ita ut tamen natura cognitionis intellectualis semper essentialiter eadem maneat et tantum accidentaliter varietur claritate, facilitate, adiunctis emotionibus C. ut essentialiter in aliam mutetur N. Cd. min. quae differentia est essentialis N. accidentalis C.

4. Cognitiones religiosae, morales et similes magno vigore, vi et evidentia praeditae sunt, cognitiones autem rationis discursivae, velut mathematicae, philosophicae ea carent. Ergo illae non sunt cognitiones rationis discursivae. — *Resp.* D. mai. et haec vis ac evidentia saepe tantum affectiva est et falsa, quando scilicet cognitiones falsae sunt C. saepissime genuina est Sd. et tali vi carent cognitiones naturales virtualiter discursivae N. carent discursivae scientificae Sd. carent evidentia N. carent illa spontanea vi vivida et affectiva cognitioni naturali plerumque propria C.

§ 3. De intuitionismo

212 Intuitio nunc vox frequens et apud multos magno in honore est. Qui non notionalem, pallidam, laboriosam cogitationem rationis, sed spontaneam, immediatam, vividam intuitionem praecipuam sive unicam viam ad veritatem esse volunt. Saepe etiam irrationalismus intuitionismum se appellat. Sed absque iure.

Quid sit intuitio. Intuitio, nempe mentalis, de qua nunc loquimur, est cognitio mentalis immediata et clara. Talis est conscientia eventuum internorum et immediata cognitio supremorum principiorum.

Etiam cognitio illa virtualiter discursiva, quae certitudini naturali propria est, saepe intuitio vocatur. Nec prorsus immerito. Sed est intuitio latius dicta sive quasiintuitio.

Praeterea vero frequenter ille irrationalis sensus emotionalis veritatum et valorum, quem descripsimus, hoc nomine

honestatur. Qui tamen falso ita appellatur. Intuitio enim essentialiter cognitio mentalis est. Quod igitur cognitio non est, sed solum adhaesio nonrationalis, nullo pacto vera intuitio est.

Intuitionismus vocatur doctrina, quae mentis cognitionem maxima ex parte in intuitione consistere affirmat. Non enim omnis doctrina aliquam intuitionem admittens propterea intuitionismus dici potest. Historia philosophiae varias formas intuitionismi proponit. 213

Huc primo loco referendus est *Plato*. Docet enim, animas in mundo illo, in quo ante unionem cum corpore degebant, intuitione intellectuali ideas sive essentias aeternas et immutabiles atque etiam supremam ideam, bonum (quod videtur Deus esse), aspexisse, nunc vero corporibus inclusas illas intuitiones reproducere, quando res concretas sensibus percipiant. Hunc intuitionismum *Neoplatonici* et eorum dux *Plotinus* ampliarunt, insuper docentes, mentem humanam, si interna collectione ab externis se recipiat, mystica quadam ekstasi Deum apprehendere, quatenus unum cum eo fiat.

Neoplatonismus influxum exercuit in speculationem *s. Augustini;* quae hac in re paulisper obscura est. Augustinus saepissime docet, in omni veritate ideali, quam cognoscamus, Deum inveniri. Cum enim veritas idealis, a quibuscumque aspiciatur, semper eadem atque immutabilis et aeterna sit, eam non a nobis esse concludit, sed eius rationem ac sedem esse Deum aeternum et immutabilem, ex quo omnis veritas aliqua pars et radius sit, quo mens humana illustretur. Augustinus duo dicere videtur, a) Deum esse ultimam rationem omnium cognoscibilium veritatum, quae a Deo sicut radii a sole egrediantur mentemque creatam ingrediantur, et sic hominem illas veritates cognoscendo aliquid Dei videre, et b) Deum etiam luminis cognoscitivi creati ultimum fontem esse.[49]) Videtur certum esse, Augustinum non admisisse in

---

[49]) *Bonaventura* quoque, doctrinae Augustini valde studiosus, similiter loquitur: „Omnes autem hae scientiae habent regulas certas et infallibiles tamquam lumina et radios descendentes a lege aeterna in mentem nostram.“ Itiner. ad Deum 3, 7.

hac vita immediatam intuitionem Dei. Perpetuo docet, nos Deum ex Scriptura et natura et ex anima nostra quaerendo, meditando, deliberando, proinde mediate cognoscere.[50]) Sed non clare loquitur, ut propterea variae interpretationes inveniantur et veteres ontologi multique recentes intuitionistae doctrinam eius immediatam Dei intuitionem, quamquam certe immerito, interpretentur.

Ontologismus opinatur, nos in hac vita iam immediate Deum et in Deo (potissimum saltem) omnia alia intueri. Hanc doctrinam *Malebranche* proposuit († 1715) et postea inter alios *Gioberti* († 1852).

A. Gratry († 1872) etiam immediatam quandam Dei perceptionem docet, quae iam in naturali ratione exsistat fidemque divinam praecedat et qua anima humana Deum sentiat per immediatam elevationem (élan; obscure loquitur) ex rebus creatis ad Deum ascendendo Deumque attingendo (toucher divin). Hanc perceptionem vocat sensum divinum (sens divin) et fidem (foi naturelle).[51])

Saec. 18 in Anglia aliquem intuitionismum docuerunt *Shaftesbury* († 1713), *Butler, Hutcheson* († 1747) asserentes indicia de moralitate actionum (et rerum pulchritudine) non ex reflexione intellectus, sed ex sensu spirituali interno prodire (moral sense), quo intuitive qualitatem moralem actionum apprehendamus. Similiter schola *Scotica* (Th. Reid † 1796) affirmavit nos instinctu aliquo a natura indito (common sense, sensu communi naturae) sine rationum perspicientia supremas veritates percipere.

Etiam *Schelling* putat, nos ens absolutum intueri tamquam identitatem inter esse et cogitare, naturam et spiritum, *Schopenhauer* e contrario, nos immediate percipere, „volitionem vitae" („Wille zum Leben") esse nucleum metaphysicum internamque naturam nostri ipsorum et totius mundi.[52]) Schopenhauer intuitionem bergsonianam inspirasse videtur.

Phaenomenologismus quoque Platonem sequens intuitionem intellectualem statuit eamque praecipuum sive unicum fontem cognitionis metaphysicae et religiosae constituit (n. 175).

---

[50]) Cf. Card. *Franzelin,* De Deo uno 134—148; *Kleutgen,* Philosophie d. Vorzeit I[2] n. 471; *Grabmann,* Der göttliche Grund menschlicher Wahrheitserkenntnis nach Augustinus u. Thomas v. A. (1924) 18 ss.

[51]) De la connaissance de Dieu 1852. Eiusmodi ideas a Gratry propositas *M. Scheler* adoptavit et transformavit in opere suo: Vom Ewigen im Menschen I (1923). Cf. *Geyser,* Augustin u. d. phaenomenologische Religionsphilosophie d. Gegenwart (1923) 76 ss.

[52]) Als den „eigentlichen Kern, als das allein Metaphysische und Unzerstörbare im Menschen". Die Welt als Wille u. Vorstellung II.

Intuitionismus theosophicus denique intuitionem spiritualem pseudomysticam admittit, cuius in omnibus hominibus dispositio lateat, sed in illis solum in actum transeat, qui secundum instructiones theosophicas apte praeparati sint. Hac intuitione sicut fere oculis corporis immediate percipi mundos superiores eorumque arcana, aetates praehistoricas, terrae et astrorum et antiquissimae sapientiae theosophicae mysteria, res videlicet phantastice confictas.

1. *Non omnis intuitio recusanda est.* Perceptio conscientiae 214
genuina intuitio est, saltem si clara est. Cognitio immediata principiorum pariter intuitio nominanda est. Etiam ille directus perspiciendi modus, quo sine formali discursu veritas percipitur, intuitio, latiore saltem significatione, vocari potest. Denique intuitio mystica, qua modo supernaturali Deus et divina, quae naturaliter tantum repraesentari, credi sive cogitando derivari possunt, immediate percipiuntur, intuitio dicenda est.

2. *Intuitionismus vero,* qualis saepe defenditur, admitti nequit, quia intuitionem ultra debitum extendit.

a) Non habemus intuitionem, quam Plato vel phaenomenologi defendunt. Nec illa nobis veritatum cognitio praesto est, quam ontologi praedicant. Nec cognitio virtualiter discursiva, quam saepe habemus, proprie dicta intuitio est. Multo magis „intuitio" irrationalis recusanda est, quae omnino extra cognitionem intellectualem stare dicitur.

b) Intuitionismus periculum subiectivismi includit et ad veritatem leviter tractandam inducit. Si quis enim scit, se immediate veritatem intueri, accuratam eius investigationem et demonstrationem parum curabit et indocilis redditur. Unus ita, alius aliter res intuebitur, neuter refutari poterit.

*§ 4. De modernismo

In modum appendicis ad irrationalismum mentio facienda videtur modernismi doctrinae, quae proxime quidem theologiam respicit et in ea adhuc discussioni subicitur, spectatis autem fundamentis prorsus philosophica et docilis discipula hodiernae philosophiae est, quatenus irrationalismum profitetur.

*215 **Modernismi descriptio.** Ex fine saeculi praeteriti in regionibus catholicis Americae, Galliae, Angliae, Italiae et etiam Germaniae novae quaedam ideae et studia observari poterant. Huc spectabant americanismus reprobatus a Leone XIII in Litt. „Testem benevolentiae“ (1899), qui maiorem libertatem maioremque aestimationem virtutum activarum prae passivis (oboedientia et humilitate) postulabat, spectabat liberior s. Scripturae interpretatio, vilipensio theologiae et philosophiae scholasticae, „nova apologia“ in Gallia et alia. His omnibus commune erat, ut maior accommodatio ad „modernam mentem et culturam“ postularetur. Istae ideae ab aliquibus auctoribus et foliis periodicis invicem copulabantur et scientifice explicabantur, ut iam in systema coalescerent. Ita in systema redacta et explicata proponuntur in Encyclica „Pascendi“ (1907) et nomine modernismi designantur. In ea modernismus, quatenus eius fundamenta philosophica spectantur, *ita describitur:*

*216 „Philosophiae religiosae fundamentum in doctrina illa modernistae ponunt, quam vulgo agnosticismum vocant. Vi huius humana ratio phaenomenis omnino includitur, rebus videlicet, quae apparent, eaque specie, qua apparent, earundem praetergredi terminos nec ius nec potestatem habet... His autem positis quid de naturali theologia, quid de motivis credibilitatis, quid de externa revelatione fiat, facile quisque perspiciet. Ea nempe modernistae penitus e medio tollunt et ad intellectualismum amandant; ridendum, inquiunt, systema ac iam diu emortuum.“

„Hic tamen agnosticismus in disciplina modernistarum nonnisi ut pars negans habenda est: positiva, ut aiunt, in immanentia vitali constituitur. Harum nempe ad aliam ex altera sic procedunt... Cum religionis obiectum sit Deus, concludendum omnino est, fidem, quae initium est ac fundamentum cuiusvis religionis, in sensu quodam intimo collocari debere, qui ex indigentia divini oriatur. Haec porro divini indigentia, quia nonnisi certis aptisque in complexibus sentitur, pertinere ad conscientiae ambitum ex se non potest; latet autem primo infra conscientiam seu, ut mutuato vocabulo a moderna philosophia loquuntur, in subconscientia, ubi etiam illius radix occulta manet.“ „Indigentia divini in animo ad religionem prono, nullo, secundum fideismi scita, praevertente mentis iudicio, peculiarem commovet sensum: hic vero divinam ipsam realitatem tum tamquam obiectum tum tamquam sui causam intimam in se implicatam habet atque hominem quodammodo cum Deo coniungit. Est porro hic sensus, quem modernistae fidei nomine appellant, estque illis religionis initium.“ „In eiusmodi sensu modernistae non fidem tantum reperiunt, sed cum fide inque ipsa fide, prout illam intellegunt, revelationi locum esse affirmant... An non revelationem dicemus aut saltem revelationis exordium sensum illum religiosum in conscientia apparentem?“

„Rudis quidem initio ac fere informis eiusmodi sensus paulatim atque influxu arcani illius principii, unde ortum habuit, adolevit una cum progressu humanae vitae, cuius, ut diximus, quaedam est forma.“ „Mens, illi sensui adveniens, in eundem se inflectit inque eo elaborat pictoris instar, qui obsoletam tabulae cuiusdam diagraphen collustret, ut nitidius efferat. In eiusmodi autem negotio mens dupliciter operatur: primum naturali actu et spontaneo redditque rem sententia quadam simplici ac vulgari, secundo vero reflexe ac penitius... eloquiturque cogitata secundariis sententiis, derivatis quidem a prima illa simplici, limitioribus tamen ac distinctioribus. Quae secundariae sententiae, si demum a supremo Ecclesiae magisterio sancitae fuerint, constituent dogma.“ „Philosopho certum est, [has] repraesentationes obiecti fidei esse tantum symbolicas.“ „Addunt praeterea, formulas eiusmodi esse a credente adhibendas, quatenus ipsum iuverint.“

„Fides id unice spectat, quod scientia incognoscibile sibi esse profitetur. Hinc diversum utrique pensum: scientia versatur in phaenomenis, ubi nullus fidei locus; fides e contra versatur in divinis, quae scientia penitus ignorat. Unde demum conficitur, inter fidem et scientiam numquam esse posse discidium.“

Haec sunt fundamenta philosophica modernismi. Inde ulterius progrediens docet, dogmata catholica, quippe quae tantum formulae sint, quibus sensus religiosi exprimantur, tantum symbola esse divinitatis incognoscibilis et originis esse humanae, immo mutabilia pro indole et cultura intellectuali aetatum. Generatim non exsistit, aiunt, religio absolute vera, sed mutabilis tantum. Neque religio christiana initio quidquam aliud fuit quam experientia religiosa Christi, qui sicut alii purus homo fuit; per aetates mutata est et varia dogmata producit. Pariter sacra Scriptura tantum expressio experientiae religiosae auctorum suorum est, sacramenta sunt symbola, quae sensus religiosos excitant. Ecclesia non a Deo condita est, sed hunc tantum finem habet, ut evolutionem religionis christianae moderetur easque experientias religiosas confirmet, quas cultura progrediens mentis humanae singulis aetatibus producit.

Iudicium. 1. Modernismus spectatis fundamentis suis philosophicis est moderni *agnosticismi et irrationalismi* copulatio. 217*

Modernismus agnosticismum continet, quatenus docet, hominem tantum phaenomena, non autem ordinem realem, qualis in se est, multo minus supersensibilia et religiosa cognoscere posse. Irrationalismum continet, quatenus docet ex indigentia divini in subconscientia latente sensum quendam sive fidem prodire, quo homo immediate Deum apprehendat quoque Deus se homini revelet; hunc sensum ex se indeterminatum intellectu cooperante formulas quasdam effingere, quae repraesentationes symbolicae sint illius obiecti fidei, quod singulis summum et divinum esse videatur. Hac ratione naturae cognitionis, religiosae praesertim, graviter adversatur.

2. Modernismus *religioni perniciem* infert, quia docet, veritates religiosas non posse certo cognosci, sed esse fictiones subiectivas. Etiam propterea religioni perniciosus est, quia ad pantheismum et autonomismum ducit. Ideo enim homo in se ipso divinitatem apprehendere et fontem veritatis invenire existimat, quia divinum in se vivere persuasum habet. Revera non raro pantheismus in scriptis modernistarum se prodit.

Itaque modernismus omnem religionem pessumdat, etiam naturalem. Multo magis supernaturalem religionem christianam perdit, quia omnem

supernaturalitatem aufert; pro revelatione enim supernaturali Dei per legatos loquentis substituit revelationem naturalem sensus interni et pro fide supernaturali ob auctoritatem Dei loquentis ponit suam „fidem“ irrationalem.

*Art. 8. De pragmatismo

*218 *Pragmatismus* est doctrina philosophica recens, quae docet, cognitiones sive sententias ex hoc ultimo valorem et veritatem accipere, quod practicis finibus sive utilitatibus vitae inserviant sive quod sint apta instrumenta ad mundum realem finibus vitae nostrae subiciendum (power to work). Itaque utilitatem esse criterium veritatis, immo esse ipsam veritatem. Res enim, quales in se sint, cognosci non posse; cognitionem activitati et vitae inservire debere. E. g. materialismum reiciendum et theismum tenendum esse non propter argumenta metaphysica, sed quod theismus laetam activitatem promoveat, materialismus autem ad languorem et desperationem inducendam conferat; quae nullam utilitatem afferant, velut quaestiones metaphysicas de attributis Dei, nullam continere veritatem et relinquenda esse.

Pragmatismus una ex parte ex conatu in se legitimo ortus est, ut contra immoderatum intellectualismum inculcet etiam scientiam finibus practicis inservire debere. Altera autem ex parte et praecipue originem petit ex idealistica ignoratione veritatis tamquam conformitatis cognitionis cum re. Cognitiones enim pro meris affectionibus subiecti habet, valore obiectivo fere ignorato. Sicut igitur aliae affectiones et actiones subiecti, ut ambulare, equitare, comedere, subiecto prodesse debent, ita etiam postulat, ut cognitiones utilitati inserviant. Sed sicut subiectivismus etiam pragmatismus fere tantum cognitiones *supersensilibes* respicit; postulat, ut maxime in his utilitatis criterium adhibeatur.

Itaque pragmatismus admodum propinquus est irrationalismo et experientiae illi vitali, quae apprehensionem rerum metaphysicarum hauriri seu hauriendam esse dicit ex sensu indigentiarum vitae.

Pragmatismus praeparatus quidem est doctrinis dudum in philosophia grassantibus. Sed explicite efformatus est recenti tempore in America. Eius praecipui auctores sunt *Ch. Peirce*, *F. C. Schiller*, qui pragmatismum suum humanismum appellat, *J. Dewey*, maxime vero *W. James* († 1910). Ex America in alias regiones divulgatus est.

W. James haec docet: „Verum est species boni (truth is one species of good), non autem, sicut communiter admittitur, categoria alia, bono coordinata. Vera est omnis persuasio intellectualis, quae ex certis rationibus bona cernitur.“ „Si ideae theologicae aliquid ad vitam realem conferunt, secundum pragmatismum hoc sensu verae sunt, quod illud ipsum bonum in se habent.“ „Veritas alicuius apprehensionis non est proprietas immobilis ei inhaerens ... apprehensio fit vera, eventibus efficitur vera.“[53]) „Veritas et error“, inquit E. Mach, „ex iisdem fontibus psychicis fluunt; tantum effectus eos discernere potest.“[54]) „Veritas secundum F. C. Schiller est „utilitas“, „id quod conducit ad fines nostros [„usefulness“, „conduciveness to our ends“[55])]. „Conformitas cum realitate“, scribit Vaihinger, „tandem relinquenda est ... Error et veritas in eo generice conveniunt, quod sunt medium ad dimetiendas rationes practicas externas; medium ineptum est error, aptum vocatur veritas.“[56])

***Th. 26. Pragmatismus, licet aliqua sana veritatis semina contineat (1. p.), tamen sine dubio naturae veritatis graviter adversatur (2. p.) et dignitatem veritatis religiosae ac moralis pessumdat (3. p.).**

Demonst. 1. p. In pragmatismo verum est et cum eo contra intellectualismum immoderatum inculcandum est, scientiam humanam non propter se solam tractandam esse, sed finibus vitae religiosis, moralibus, materialibus inservire debere. 219*

Etiam concedendum est, verum plerumque sub aliquo respectu bonum sive vitae praesenti futuraeve conveniens esse, e contrario autem falsum plerumque sub aliquo respectu no-

---

[53]) Pragmatism, a New Name for some Old Ways of Thinking (1907) II VI Vers. germ. a Jerusalem² (1927) 48. 46. 126.

[54]) „Erkenntnis und Irrtum fließen aus denselben psychischen Quellen; nur der Erfolg vermag beide zu scheiden.“ Erkenntnis und Irrtum⁴ (1920) 116.

[55]) Humanism (1903); Studies in Humanism (1907).

[56]) „Die sogenannte Übereinstimmung mit der Wirklichkeit ist doch endlich als Kriterium aufzugeben ... Irrtum und Wahrheit fallen unter den gemeinsamen Oberbegriff des Mittels zur Berechnung der Außenwelt; das unzweckmäßige Mittel ist der Irrtum, das zweckmäßige heißt man Wahrheit.“ Philosophie des Als-Ob[10] (1927) 193.

cumentum afferre, itaque aliqua ratione ex bonitate ad veritatem concludi posse. Ita ex fructibus salutaribus religionis christianae ad eius veritatem, ex pessimis autem sequelis atheismi ad falsitatem eius concluditur. (Sed non ex omni bonitate ad veritatem neque ex omni nocumento ad falsitatem conclusio fieri potest, multo minus veritas et utilitas idem sunt.)

*220 **Demonst. 2. p.** Pragmatismus graves errores contra naturam veritatis continet. Ergo naturae veritatis graviter adversatur. Antecedens per partes probatur.

1. Pragmatismus docet *veritatem esse utilitatem* ad agendum et vivendum. Atqui hic est gravis error contra naturam veritatis. Nam

a) Veritas ab omnibus intellegitur *conformitas* cognitionis cum re, non vero utilitas; verum et utile sive bonum diversae habentur notiones et ordines. Homines non propterea religionem christianam veram, atheismum autem vel systema ptolemaeum falsum habent, quod religio christiana utilitatem, atheismus autem et systema ptolemaeum nocumentum afferant. Neque ea, quae vera esse dicunt, utilitate, sed argumentis demonstrare conantur.

b) *Multae veritates non sunt utiles*, sed respectu vitae temporalis ingratae sunt et agendi fervorem minuunt, e. g. quod aegrotus dolores patitur, quod homo moritur, quod mundus finem habebit. In aliis veritatibus saltem vix quisquam de utilitate cogitat, v. g. in veritatibus mathematicis, astronomicis vel in hac veritate, quod Demosthenes et Aristoteles coaevi fuerunt. E contrario *falsa saepe nullum nocumentum* afferunt, e. g. iudicium, quod non Alexandrum, sed Philippum victorem Darii esse dicit. Errores etiam utilitatem conferunt; iudicium falsum, quod mendacium licitum esse dicit, ex angustiis liberare et negatio immortalitatis fervorem in augendis bonis huius vitae promovere potest.

2. Pragmatismus docet vel certe ex principiis suis concludere debet, veritatem esse *relativam et mutabilem*. Nam veritas tamquam utilitas hominum indigentias respicit; indigentiae autem variae et mutabiles sunt. Uni potest theismus melior esse, quatenus ei solatium et spem praebet, alteri autem vitiis obstricto atheismus utilior videri potest, quia libertati favet; uni nationi hoc, alteri contrarium, uni aetati pro suo statu intellectuali, sociali, religioso hoc utile et verum esse potest, alii contrarium. (Neve dicatur, non quaecumque, sed vera hominis bona et utilitates veritatis criterium esse. Ita enim ad discernenda vera a falsis bonis iam aliud praeter utilitatem criterium requiritur et pragmatismus relinquitur.) Atqui gravis error est dicere veritatem esse relativam et mutabilem et opposita simul vera esse posse. Ergo.

Demonst. 3. p. Pragmatismus *indigentias huius vitae ultimum criterium veritatis* esse statuit. Atqui sic dignitatem veritatis religiosae et moralis in grave periculum inducit ac penitus destruit. Nam cognitio et veritas debent quidem, sicut alia in homine, finibus huius vitae inservire, sed finibus veris et recto ordine, imprimis igitur fini ultimo, deinde in recta subordinatione sub hoc fine aliis bonis, quae et quatenus ad finem ultimum conferunt. Sic autem supponitur vera cognitio et distinctio finium, quales sint recti et quales pravi. Pragmatismus autem hanc cognitionem praebere non potest, quia criterium ultimum indigentias experientia percipiendas statuit, ulterius autem criterium, secundum quod de iis iudicandum sit, non agnoscit. Ita vero omnes indigentiae aequo iure fruuntur, et quodlibet verum efficitur, quod quibuslibet indigentiis sive ordinatis sive inordinatis congruit, ideoque veritas omnibus placitis hominis famulari debet. Homo veritates sanctissimas tamquam sibi parum convenientes, inutiles, nocivas reicere, quoslibet errores ut sibi convenientes amplecti potest, ἄνθρωπος μέτρον πάντων efficitur.[57]) Perveniendum 221*

[57]) Hoc verbum etiam *F. C. Schiller* adoptat tamquam formulam pragmatismi sui, quem humanismum appellat. Docet, „that the philosophic problem concerns humans beings striving to comprehend a world of human experience by the resources of human mind." Stud. in Human. (1907) 12.

est ad illud: „Falsitas iudicii nobis nondum exceptio contra iudicium est. Sed quaeritur, quantopere vitae promovendae et conservandae utile sit.“[58])

Art. 9. De relativismo

222 1. *Relativismus* est sententia docens, hominem non cognoscere veritates absolutas et immutabiles, sed tantum relativas et mutabiles, i. e. de iisdem rebus varia aetate, in diversis hominum classibus atque etiam individuis aeque diversa et opposita iudicia et sententias admittenda esse, quae ex diversa eorum indole et condicione oriantur. Id maxime in rebus metaphysicis locum habere. Ad res enim supersensibiles assertio allata fere restringi solet, quia in rebus experimentalibus evidentiae nimis contradiceret. Nullam igitur philosophiam et religionem perennem neque ulla dogmata perpetuo vera admittenda esse.

Veritatis relativae defensores plerumque sic loquuntur, quasi tantum asserere velint, cognitiones nostras non absolutum veritatis gradum attingere, sed semper ulterius perfici posse, atque etiam erroribus infici, qui corrigi debeant. Attamen revera oppositis sententiis de iisdem obiectis locum concedunt, quod ex eorum verbis et maxime ex rationibus elucet, quibus doctrinam suam demonstrant.[59])

223 2. Ergo relativismus non tantopere nova doctrina praeter alias, sed potius aliarum consectarium est.

Praecipua eius *radix* est *subiectivismus* idealisticus cum *positivismo* sociatus, secundum quem homines ordinem obiectivum, ut in se est, praesertim quod metaphysica attinet, cognoscere nequeunt, proinde tantum diversas de iis apprehensiones sibi efformare possunt secundum modum, quo singulis apparent; qui modus a diversa hominum indole et condicione pendet. Haec cognitionis conceptio magna cum claritate apparet in *irrationalismo*.

Subiectivismo admodum affinis est *psychologismus*, qui dicitur. Qui existimat, cognitiones et leges cogitandi pure psychologicas esse, quae nullam veritatem absolutam exhibeant, sed tantum structura psychologica determinentur. Sunt, qui expresse affirmant, regulas logicas, quibus nos in cogitando regimur, tantum leges humanas esse, alia entia rationalia forte alias a nostris diversas in se gestare; atque etiam intra genus humanum diversos exstare typos cogitandi in structura individuali, nationali, rassali fundatos, qui cum psychologica necessitate discrepantes conceptiones religiosas et metaphysicas gignant.

Accedunt denique *evolutionismi* moderni principia, secundum quae sicut omnia ita etiam natura vitaque interna hominis in varias aetates mutatur itaque etiam varias persuasiones et sensa producit: illae persuasiones rectae esse dicuntur, quae singulis evolutionis epochis accommodatae sint. Quid vero cuique aetati conveniat, „duces spiritus“, philosophi scilicet sive homines docti, enuntiant.

3. Relativismus praecipue *metaphysicam* et *religionem* inficit, in qua omni aetati, immo etiam individuo sua philosophia et religio propria conceditur, et ethicam, in qua absolutae et universales leges morales negantur. Atque etiam repudiationem veritatis christianae excusare debet: „ecclesiasticum systema doctrinale“, aiunt, „non possumus simpliciter et sine mutatione iterum recipere, nisi ex praesenti in tempus praeteritum fugiamus.“ Nonnumquam etiam a scriptoribus catholicis in institutionibus et vita interna Ecclesiae iusto plura „relativa“ inveniuntur, ut appareat sub termino vitiato ideas haud illaesas mansisse.

Th. 27. Absonum est dicere, non exsistere veritatem absolutam et immutabilem, sed tantum relativam et mutabilem.

Declar. Ut clarius appareat, quo modo veritas relativa reiciatur, haec praenotanda sunt. 224

[58]) *Nietzsche:* „Die Falschheit eines Urteils ist uns noch kein Einwand gegen ein Urteil. Die Frage ist, wie weit es lebenfördernd, lebenerhaltend ist.“ Jenseits von Gut und Böse. I 4.

[59]) Relativismus, cui etiam recens modernismus adhaeret, ab Ecclesia damnatus est. In decreto „Lamentabili sane exitu“ (3. Iulii 1907) damnata est prop. 58: „Veritas non est immutabilis plus quam ipse homo, quippe quae cum ipso, in ipso et per ipsum evolvitur.“

1. *Concedenda* est in cognitionibus et sententiis humanis aliqua relativitas et mutabilitas, et quidem duplex potissimum:

a) *Cognitio veritatis* mutari potest, quatenus, quae prius non adaequate vel minus distincte vel tantum probabiliter cognita vel forte ad modum hypothesium proposita erant, postea plenius, distinctius, certius cognoscuntur et quod errores corriguntur. Ita ipsa cognitio veritatum fidei in annos perfici et in plenius evolvi potest; quod antea indistincte et solum implicite cognitum est, postea distincte et explicite apprehenditur. Attamen ita non ipsa veritas, sed veritatis cognitio mutatur.

b) *Res cognoscendae* mutari possunt, ut de iis diversis temporibus et in diversis condicionibus diversa et opposita vera esse queant. Servitus imperfecta in diversis temporum adiunctis antea tolerabilis, postea intolerabilis, monarchia hic conveniens, alibi inconveniens, idem scholarum typus olim conveniens, postmodum antiquatus, acceptio foenoris antiquitus illicita, nunc licita dici poterit. Sed in his exemplis non de eadem re, sed de diversis rebus diversa vera sunt.

2. Sed *neganda* est veritas relativa ita intellecta, ut dicantur de iisdem obiectis diversa et opposita vera esse posse. Talem veritatem relativam in thesi reicimus.

225 **Demonst.** 1. *Veritas* est conformitas cognitionis cum re, cum ordine obiectivo a cognitione independenti, sive consistit in eo, quod assertio iudicio expressa conformis est cum re, de qua asseritur. Atqui haec conformitas est absoluta et immutabilis, non vero relativa et mutabilis. Nam cum res, de qua assertio fit, non possit simul esse talis et non talis, ipsa et non ipsa, assertio rei conformis semper est conformis et vera, difformis vero semper difformis et falsa est ac manet.

Aliter. Absonum est dicere, posse assertionem Dei personalis hac aetate veram esse, alia falsam, potuisse antiquitus verum esse, Christum esse Deum, nunc autem non amplius.

Nec admittendum est, quod relativistae respondent, rectitudinem sententiarum diiudicandam non esse ex eo, utrum ordini obiectivo immutabili conformes sint necne (quippe quem nesciamus), sed ex hoc, utrum congruant cum respondenti statu intellectuali sive cum indigentiis cuiusque aetatis vel hominis necne. Nam a) falso supponitur nos non posse cognoscere res, ut in se sunt, ideo in cognitione non veritatem absolutam, sed tantum convenientiam cum mutabilibus subiectis quaerendam esse. b) Licet cognitiones saepe vel plerumque emolumenta conferant et indigentiis satisfaciant, tamen ex omnium persuasione rectitudo cognitionum ut talium formaliter in conformitate cum rebus consistit, proinde hoc primario in iis spectandum est.

2. Relativismus ipse *aut verus est aut non.* Si verus est, exsistit aliqua veritas absoluta et immutabilis; sin minus, iam non est admittenda veritas relativa, sed absoluta.

3. Relativismus in *chaos culturale* inducit. Si omnia vera et falsa fieri possunt, omnis religio, philosophia, leges moralitatis et iustitiae firmitatem et valorem amittunt. Unusquisque suas vivendi sententias eligere et contrarias hoc titulo recusare poterit, quod sibi vel aetati non iam congruant.

Argumenta pro relativismo varia afferri solent, e quibus 226
haec praecipue commemoranda sunt.

1. De omnibus *opinionum dissensus* habetur. Quod ostendit, absolutam veritatem non esse vel saltem obtineri non posse. — *Resp.* N. assertum. Caelum esse caeruleum, mundum exsistere, amorem et iustitiam bonas esse, multa esse pulchra, nemo, qui iudicii capax esse velit, negat. Ubi dissonae opiniones proferuntur, argumentis defenduntur et refutantur, quod ostendit persuasionem, esse absolutam veritatem. Ceterum iudiciorum oppositio saepe apparens tantum est, quia res ex diversa parte considerantur.

2. Constat, diversos homines, populos, classes *diversum typum cogitandi* habere, qui ad oppositas sententias religiosas et metaphysicas ducunt (Dilthey: „Typen der Weltanschauung“); immo etiam secundum discrepantes leges logicas cogitant. — *Resp.* D. diversi exstant typi psychologici, qui functiones cogitandi diverse exercent, celeriter vel tarde, intuitive

vel discursive, modo abstracto vel concreto, et ad diversas materias et methodos propensi sunt C. diversi typici logici tales, ut dissimiles leges logicas observent N. Hoc iam inde colligitur, quod, si inter se disputant, iisdem principiis logicis utuntur.

227 3. *Omnia in continua evolutione* posita esse dicunt, naturam, hominem eiusque vitam ac mores atque ipsam mentem eiusque cognoscendi indolem et leges. Non posse igitur omni tempore idem semper asserendum et verum esse.

Resp. a) Quod *naturam* attinet, in se quidem non repugnat, ut alio tempore aliae res exsistant cum aliis essentiis et aliae leges, quam praesentes sunt; de quibus igitur alia asserenda essent. Attamen hac ratione non haberetur veritas relativa, quia diversa illa non de iisdem rebus vera essent. Omnes autem admittimus et recte quidem, essentias legesque naturae substantialiter easdem manere.

b) Homo in accidentalibus quidem, quoad staturam, colorem, vires mutari potest, attamen spectatis essentialibus non transmutatur in alium. Semper manet creatura, quae Deo subiecta esse debet, semper rationalis manet, cui intemperantia et mendacium adversatur, semper homines inter se similes et substantialiter coordinati sunt mutuoque auxilio indigent; ideo plurima praecepta moralia absoluta et immutabilia sunt.

c) *Evolutio mentis* humanae aliqua quidem admittenda est, scilicet illa *accidentalis,* qua individua et generationes uberiore experientia, labore scientifico, instructione novas cognitiones vel maiorem habitum ordinate, accurate, celeriter cogitandi et examinandi acquirunt et errata corrigunt. Sed minime admittenda est talis, qua eius indoles *essentialis* vel leges cogitandi in aetates mutentur. Praeterquam enim, quod historia (v. g. linguarum) ostendit mentem humanam semper eandem fuisse, absurdum est cogitare, menti posse idem, quod nunc verum esse perspicit, postea evidenter falsum apparere.

228 4. *Progressum intellectualem* generis humani postulare dicunt, ne semper in eodem statu intellectuali et in iisdem semper veritatibus asserendis haereamus. Ubique enim, maxime in ordine organico perpetuum esse evolutionis progressum ad formas usque perfectiores; similem igitur necessarium esse progressum in scientia, philosophia, religione. Itaque in religione non semper iisdem standum esse dogmatibus, sed religionem, christianam etiam, perficiendam esse modo nostrae aetati consentaneo (videlicet tollendo mysteria, miracula, omnia denique supernaturalia, maxime vero oboedientiam fidei).

Resp. a) Progressus *non postulat,* ut ad novas antiquis *oppositas* sententias transeatur, sed per hoc iam obtinetur, quod antiquae veritates distinctius et plenius cognoscuntur vel alia, quae prius ignota erant, addiscuntur. Sane progressus astronomicus non requirit, ut praecipua capita systematis kopernicani deserantur et ad Ptolemaeum fiat regressus. — b) Progressus *vetat,* ne continuo, quae obtenta sunt, relinquantur et cum oppositis commutentur. „Progressus" enim, in quo veteribus reiectis perpetuo nova succedunt, non est progressus, sed continua inter progrediendum et regrediendum, inter aedificationem et destructionem vicissitudo, contraria omnino evolutioni organismi ex semine ad formam perfectiorem progredienti, quae omnis genuinae evolutionis exemplar est.

*Art. 10. De libertate cogitandi

Merito postulatur, ut via ad veritatem, in qua monstranda occupamur, omnibus aperta pateat neve iniustis obstaculis impediatur sive occludatur. Hoc titulo saepe homini ius ingenitum ascribitur libere cogitandi et tenendi, quidquid ei visum fuerit. Speciatim scientiae vindicatur libertas, ut munere suo veritatis investigandae et docendae sine ullo impedimento fungi queat. Haec libertas praecipuis iuribus humanis adnumeratur, et speciatim libertas scientiae frequenter ipsis legibus fundamentalibus Statuum inseritur. 229*

Cum hoc postulatum non semper recte intellegatur itaque in detrimentum veritatis cedat, officium criticae esse videtur, ut ad genuinum veritatis cultum tuendum hoc ius rite circumscribat et contra vitiosum usum defendat.

*230 **Quid dicatur libertas cogitandi.** Libertas universim intellegitur immunitas a ligamine vel impedimento, praesertim a tali, quod operationem alicuius facultatis impedit. *Libertas cogitandi* igitur, si tantum vis vocis attenditur, est libertas intellectus ab impedimentis seu vinculis, quibus in cogitando impeditur seu ligatur. Peculiaris quaedam libertas cogitandi est libertas *scientiae* seu scientificae rerum inquisitionis et tractationis.

Attamen nemo prudens immunitatem cogitandi ab omni vinculo postulat; a vinculis enim veritatis mens immunis esse nequit. Postulatio tantum ligamina indebita respicere potest. Ergo quaestio oritur, quaenam sint debita et quae indebita ligamina. Quae ex fine intellectus cogitantis dirimenda est. Iam vero intellectus ex natura sua ad veritatem assequendam et hanc solam ordinatur. Hinc libertas cogitandi (seu potius postulatio eius) distinctius definiri potest: postulatio, ne intellectui *impedimenta (externa) seu vincula imponantur, quae eum in assecutione et professione veritatis impediunt*, ne igitur cogatur aliquid ut verum amplecti, de cuius veritate ipsi constare nequit, neve impediatur a scrutandis veritatibus, quas cognoscere potest vel debet, neve impediatur, quominus veritatem clare cognitam tenere possit.

Atque hanc libertatem mens *merito* postulat, ut facultatem cogitandi sibi insitam explicare, ut finem suum nobilissimum, veritatis assecutionem, obtinere possit itaque profectus generis humani intellectualis in laudem creatoris magis magisque augeatur. Non igitur haec est quaestio, sitne libertas concedenda, sed tantum, quaenam sit ista libertas.

*231 *Sed modernae libertatis cogitandi postulatores ulterius* supponere solent, omnem auctoritatem vinculum indebitum esse. Hac facta suppositione libertatem cogitandi iam intellegunt immunitatem *ab omni auctoritate* externa, ab auctoritate igitur fidei (divinae), Ecclesiae, reipublicae, etiam ab auctoritate morum et traditionis universalis humanae. Hanc libertatem postulant imprimis in quaestionibus religionis et philosophiae.

Libertas scientiae est peculiaris quaedam libertas cogitandi, quae nempe pro scientia postulatur et libertatem investigationis scientificae (freie Forschung) et libertatem docendi (Lehrfreiheit) comprehendere solet. Titulo libertatis prioris postulatur (a modernis) immunitas ab omni ligamine auctoritatis in studiis scientificis, ut igitur omnia in dubium serium vocari et, si visum fuerit, negari possint. Titulo libertatis docendi exigitur, ut scientiam docentes tantum „methodo scientiae" suae teneantur, immunes autem sint ab omnibus vinculis auctoritatis externae; ut igitur publice aliis omnia vel saltem quaslibet doctrinas „scientificas" proponere queant, etsi contrariae sint fidei sive religioni naturali. Investigatio ut talis veritatem subiecto investiganti acquirere intendit, proin functio privata est. Actio vero docendi functio socialis est. In libertate docendi igitur recte aestimanda maxime bona socialia attendenda sunt, quae in magnum discrimen venire possunt.

Radix propinquior huius postulationis saepe sunt falsa de cognitione humana principia subiectivismo et agnosticismo propria. Hominem ipsum sibi formare ordinem veritatis, maxime in rebus supersensibilibus, quae non tam rationis quam subiectivae „fidei" sint obiecta, immo veritatem esse mutabilem et relativam, ut igitur nemo teneatur cuidam absolutae veritati obiectivae se subicere. Radix autem *ultima* saepe falsa et veritati christianae opposita aestimatio naturae humanae est. Homo non iam habetur ens undequaque limitatum, creatum, dependens, sed fere ens absolutum et independens, quod sibi ipsum sit ultima lex in cogitando et agendo, ipsum sibi finis et propriae perfectionis fons. Haec falsa aestimatio hominis eiusque libertatis ex tempore reformationis paulatim orta est, quippe quae hominem ab auctoritate religiosa emancipavit; postea revolutio gallica plenam hominis independentiam proclamavit, cuius principia libera-

lismus saec. 19 in vita politica, sociali, oeconomica in opus deducere conatus est.

*Th. 28. **Libertas cogitandi et scientiae ita accepta, ut a modernis eius defensoribus intellegi solet, cum natura intellectus et veritatis pugnat (1. p.) et, coniuncta praesertim cum libertate docendi et scribendi, valde perniciosa est (2. p.).**

*232 **Demonst. 1. p.** 1. Omnis cognitio ex natura sua est similitudo intentionalis obiecti a se independentis, cui proinde tamquam normae se conformare debet. Ergo intellectus, quia eius finis est cognoscere, tum in scientiis tum extra eas subiectus est immutabili veritati obiectivae ut normae, et unicus eius finis est, ut huic *veritati se conformet,* quomodocumque ei se manifestat, sive propria ratiocinatione sive auctoritate divina vel humana. Omnis proinde mentis cogitatio, quae contra hanc dependentiam offendit, naturae intellectus et veritatis repugnat. Praeterea intellectus *facillime errat,* maxime in rebus metaphysicis et religiosis et continuo experitur vim inclinationum subiecti proprii et falsarum opinionum aliorum. Etiam scientia, quippe quae nihil est nisi activitas mentis humanae, easdem participat infirmitates. Ideo mens, nisi a fine suo deficere velit, cautissime in iudicando progredi debet: solum iudicabit, quando inclinationibus non impeditam se sentit, quando scit, se parem esse rei propositae perspiciendae et quaestionem se sufficienter examinasse; libenter ab aliis docebitur; persuasiones communes et traditiones antiquas maximi habebit nec umquam auctoritati divinae vel infallibili humanae contradicet. Ergo libertas cogitandi tamquam potestas, ut intellectus adversus quamlibet auctoritatem omnia amplecti possit, quae visa fuerint, repugnat naturae intellectus et veritatis, praesertim si simul modus frivolus spectatur, quo interdum exercetur.

*233 2. *Aliter.* Moderna immoderata libertas cogitandi et scientiae *contra sana scientiae principia* offendit. a) Primum est, ut scientia rectam veritatis et mentis notionem teneat; subiectivismus autem, istius libertatis parens, hanc notionem

pervertit. b) Vera scientia rectam naturae humanae notitiam habet et scit, mentem sedulo custodiendam esse ab inordinatis cupiditatibus, quae eam in servitutem redigunt; individualismus autem libertatis modernae e contrario tenet, in quaestionibus gravissimis normam esse indolem individualem, cui accommodanda sit vitae philosophia ac religio. c) Genuina scientia gravissimas veritates religiose tractat; individualismus autem hominibus quibuslibet, vitae, morum, experientiae maturitate destitutis, permittit, ut in his rebus leves hypotheses construant easque sanctissimis generis humani traditionibus audacter opponant. d) Cum de sanitate et integritate corporis agitur, pericula caute vitantur. Attamen, non obstante nota imbecillitate intellectus, in quaestionibus maximi momenti recusatur gravissimarum auctoritatum gubernatio, iisque post leve examen audacter contradicitur.

Demonst. 2. p. Immoderata libertate cogitandi, si praeterea plena docendi et publice scribendi libertate augetur, 234*
a) necessario labefactantur principia vitae humanae; — b) effrenis levitas intellectualis et moralis et in cogitando anarchismus consequuntur. — c) Ita haec libertas non tantum perniciosa est illi, qui eam in se fovet, sed etiam aliis, qui docentur, quippe qui difficulter audita dubia solvere, vera a falsis secernere possunt et cupiditate homini innata ad ea amplectenda inclinantur, quae gratius blandiuntur, cum veritatis, felicitatis, honestatis detrimento.

Ideo mirum non est, quod fructus huius libertatis tristissimos videmus. Munus est scientiarum, ut idealia generi humani bona aestiment et conservent. Scientia libertate moderna directa omnes fere veritatum sanctissimarum thesauros amisit atque confregit.

Obiectiones. 1. Activitati, quae non tam rationalis et cognoscitiva, 235*
quam potius affectiva est, non sunt imponenda dogmata intellectualia, quae tamquam vera teneat. Atqui apprehensio rerum superempiricarum est talis activitas. — *Resp.* C. mai. N. min.

2. Scientiae errores suos ipsae paulatim corrigere solent; ergo sibi ipsis relinquendae sunt sine doctrinarum prohibitione. — *Resp.* D. ant. in rebus empiricis et historicis errores suos corrigere solent C. in philo-

sophicis et religiosis, saltem mox N. Cd. cons. si errores mox corrigere solent Tr. sin minus Sd. si simul agitur de gravissimo damno aliorum N. aliter Tr. Confer etiam Eth. II n. 557 ss.

3. Qui scientias colunt, munus sibi deputatum habent, ut pro genere humano veritatem inquirant et communicent, quod sine plena libertate fieri nequit. — *Resp.* D. in iis rebus naturalibus, quae vulgari cognitioni non patent C. in quaestionibus principalibus vitae humanae et religionis N. Cf. n. 106 ss.

4. Doctrinas prolatas unusquisque examinare et sic a falsis sibi cavere potest; atqui si id verum est, concedenda est libertas docendi. — *Resp.* N. mai. N. min.; etenim etiam ibi, ubi facultas examinandi non deest, gravissimum manet periculum, ne inordinatae hominum cupiditates errorem veritati praeferant.

Caput IV

De ambitu cognitionis humanae

Postquam generatim facultatem mentis ad veritatem cognoscendam et viam ad eam perveniendi explicavimus et defendimus, relinquitur, ut distinctius ambitum veritatis, quam adipisci valeamus, et modum eius assequendae exponamus, varia rerum genera perlustrando. Complura de his iam diximus, quae hoc loco in memoriam revocanda erunt.

*Art. 1. De rerum internarum cognitione

Exordium ducimus ab obiectis nobis proximis, eventibus nobis internis eorumque subiecto. Percipimus ea conscientia sive interna experientia (n. 129).

*§ 1. De eventibus psychicis et ego nostro cognoscendis

*Th. 29. **Per conscientiam exsistentiam variasque proprietates actuum psychicorum (1. p.), praeterea proprii ego et speciatim corporis nostri exsistentiam cognoscimus (2. p.).**

Declar. 1. Conscientiae tantum cognitiones *immediatas* ad- 236*
scribimus. Ideo ut talis internam naturam actuum non cognoscit. Pariter tantum percipit, proprium subiectum exsistere et ad ego nostrum etiam corpus pertinere; in ego autem etiam animam includi a corpore diversam, spiritualem, substantialem tantum ratiocinatione colligi potest.

2. Hodierni philosophi concedere solent, de factis internis generatim spectatis per conscientiam certo constare; immo saepe sola facta interna certa esse putant. Nihilominus etiam hac in re *errores* et dubitationes exstant.

Kant et alii existimant, facta per conscientiam repraesentata esse tantum phaenomenalia seu solum in repraesentatione exsistere; pariter ego, quod immediate attingamus, esse tantum ego phaenomenale, cui quidem ego reale subsit, sed intellectui ignotum.

*237 **Demonst. 1. p.** Conscientia non quidem operationes vegetativas percipit (nisi in quantum sensationes excitant), attamen immediate percipit actuum psychicorum exsistentiam et, quamquam non omnes, multas saltem earum proprietates, velut simultaneitatem et successionem, durationem, modum, quo oriuntur, mutuum influxum, intensitatem; idque plerumque tam evidenter, ut omne dubium exclusum sit. Ergo.

Itaque etiam *tempus* actuum internorum evidenter percipimus, videlicet eos durare, inter se succedere vel simul esse, et in iis obiecta, actibus percepta. Quam cognitionem Kant pure subiectivam sive phaenomenalem habet. Si ita esset, cursus propriae vitae, successio saeculorum, tota historia, praeteritum et futurum ingens illusio esset. Quod sane absurdum est.

238* **Demonst. 2. p. A)** *Proprii ego exsistentiam cognoscimus.* Per conscientiam intellectualem affectiones nostras ita cognoscimus, ut clare ego sive subiectum ab affectionibus discernamus; iudicamus enim: ego habeo cogitationem, ego audio, ego gaudeo. Et evidenter simul percipimus hoc subiectum esse aliquid reale.

B) *Proprii corporis exsistentiam cognoscimus.* Conscientia non utcumque proprium ego percipit, sed simul clare manifestat, ad ego nostrum pertinere corpus i. e. substantiam extensam.

Antecedens ita demonstratur. Conscientia clare cognoscit, ad ego nostrum pertinere substantiam extensam ex partibus constantem, quae in diversis partibus spatii sint, itaque substantiam corpoream. Nam

a) Cognoscimus, varias sensationes et affectiones tactus, doloris, frigoris aliasque (non de omnibus id aeque clare percipitur) ita in nobis esse, ut non sint punctuales, sed per aliquod spatium se extendant, praeterea ut variae sensationes inter se distent, e. g. dolor pedis et capitis, dolor manus dexterae et sinistrae. Si in cute, dum oculos claudimus, ab alio duabus punctionibus inter se aliquatenus distantibus duae sensationes producuntur, eas clare ut duas localiter distantes percipimus, etsi invicem simillimae sunt; et quando distantia punctionum crescit, pariter distantiam sensationum crescere percipimus. Ergo percipimus, ego nostrum etiam substantiam comprehendere ex partibus distantibus constantem, i. e. extensam.

b) Simili ratione sensationibus kinaestheticis immediate et directe percipimus diversum situm localem membrorum eorumque motus in diversas dimensiones; et hos motus ac membra distinguimus inter se, ne ipsas quidem partes symmetricas corporis confundentes, quamquam earum perceptiones simillimae sunt.

Nec dici potest, perceptionem apparentem extensionis et distantiae solum ex hoc oriri, quod oculis partes distantes corporis videamus vel imaginatio visualis diversas corporis regiones repraesentet et sensationibus associetur. Verum quidem est, accuratiorem expressionem regionis corporis, in qua sensatio sita est, ex eo derivari, quod perceptionibus imaginatio huius regionis associatur; saepe enim vidimus affectiones huius qualitatis in illis membris produci. Sed saltem indeterminate perceptiones ipsae extensionem et distantiam exprimunt, nempe sensationes esse in parte superiore vel inferiore, in dextera vel sinistra, eas minus vel latius expandi. Experimenta allata enim clausis oculis fiunt; et sensationes, quae in diversis partibus percipiuntur, saepe simillimae sunt, ut imaginationi visuali nulla ansa detur ad diversum situm assignandum.

c) Qui nati sunt caeci, in quibus igitur associatio imaginum visualium adest, completam propriae corporeitatis cognitionem habent; quae igitur ex solis perceptionibus sensuum internorum et conscientiae hausta est. Eodem modo sicut alii sensationes suas recte diversis membris attribuunt, partes dexteras et sinistras distinguunt. Et, si forte postea operatione chirurgica sanati sunt, plenam congruentiam suae corporeitatis, quam antea sola interna perceptione cognoverunt et quam nunc oculis vident, inveniunt.

Nota. Est sententia in moderna psychologia frequens, omnes *sensationes tantum in cerebro fieri* et esse, non solum repraesentationes 239*

phantasiae (id quod concedendum est), sed etiam perceptiones, quas in diversis corporis partibus sentiri affirmavimus. Dicunt, has perceptiones a nobis ipsis, quamquam absque clara conscientia, in illas partes referri, quae excitationem recipiunt, dolorem in pedem, ubi vulnus est, tactum in digitum, qui extrinsecus contingitur. Hoc „referri" vocant localisationem. Ratio praecipua eorum est, quod perceptiones in nobis fieri non possunt sine cooperatione cerebri; excidunt enim, si coniunctio cum cerebro interrumpitur.

Sed haec sententia admitti posse non videtur.

1) Contraria esse videtur conscientiae. Nam saepe clare percipimus (etiam abstractione facta ab imagine visuali), perceptiones in partibus corporis a cerebro distantibus inesse. Quod autem clara conscientia percipimus, verum habendum est, nisi valorem evidentiae in periculum adducere velimus. Aliter: si perceptiones ibi plane non sunt, ubi percipiuntur, non iam sufficienter contra idealistas demonstrari potest, ad nos reale corpus ut partem constituentem pertinere.

2) Nec ratio allata sententiam demonstrat. Coniunctio quidem cum cerebro necessaria est, ut perceptio oriatur, et ex eo sequitur, cerebrum aliquo modo active ad sensationem cooperari, non autem tantum ibi sensationem sedem habere.[1])

*240 **De cognitione animae.** Ego vel substantia nostra completa praeter corpus aliam partem a corpore essentialiter diversam comprehendit, animam spiritualem, quae est praecipuum subiectum actuum psychicorum. Conscientia animam quidem immediate percipit, attamen materialiter, non formaliter spectatam: percipit quidem illam realitatem, quae anima est, attamen non ut animam sive substantiam a corpore diversam. Ut aliis verbis idem dicatur, conscientia animae quidem exsistentiam, non autem essentiam, nempe immediate, cognoscit. Ad id ratiocinatio requiritur. Ratiocinatio essentiam animae ex actibus cognoscit, quatenus in naturam actuum inquirit et inde concludit, ad causam et subiectum talium actuum praeter corpus etiam aliam partem essentialiter diversam, substantialem, spiritualem, immortalem pertinere.

Ex hoc modo, quo animam cognoscimus, colligitur, cognitionem essentiae animae in hac vita potius *analogam* quam propriam dicendam esse. Nam concipimus eam ut substantiam a corpore diversam, immaterialem, ergo per respectum ad materiam, non vero sicut in se est.

[1]) Cf. Psych. n. 151 ss.

Denique perspicitur animam in hac vita tantum *per actus* cognosci, seu animam non per substantiam et essentiam suam se nobis manifestare, sed per actus et sub actibus. Neque exsistentiam animae percipimus, nisi quando sentit, intellegit, agit, neque essentiam eius aliter quam per actus et ex actibus cognoscimus. Ita recte affirmatur nos animam „non cognoscere per essentiam", sed per actus tantum.

De actibus psychicis inconsciis. Nunc multum disputatur, 241*
sintne actus psychici inconscii admittendi. Tantum ad actus psychicos quaestio refertur. Etenim potentiae, species, habitus psychici sine dubio inconscii sunt. Plerique censent, nullum esse actum inconscium psychicum, cuius non saltem tenuem conscientiam habeamus; et multi putant, in se repugnare actum psychicum inconscium. Alii autem opinantur, actus psychicos posse in „subconscientia" latere et sic inconscios esse.

Non videntur actus penitus inconscii admittendi esse.[2])

a) Multi quidem actus sunt, quorum non habemus claram et perfectam conscientiam. Multa distracti videmus et audimus, quorum nulla in nobis memoria remanet. In somno dolores adsunt et in somnia influunt, sed eorum claram conscientiam non habemus nec postea recordamur. Res ingrata, de qua non iam cogitamus, quasi inconscia diu morosam animi affectionem producit. — Attamen haec et similia ostendunt quidem, actus tantum semiconscios, non autem eos penitus inconscios fuisse. Tales nullis factis demonstrantur.

b) Si supponimus distinctionem conscientiae reflexae et directae, concedendum quidem est, conscientiam reflexam interdum abesse posse, sed directa semper adest, quia cum omni actu psychico identica est.

Ex quibus colligitur, qua ratione *subconscientia* (Unterbewußtsein, subconscience) admittenda sit. Subconscientia duplici modo accipi potest, tamquam status penitus inconscius et tamquam semiconscius. Statum semiconscium actus

[2]) Cf. Psych., De conscientia.

habere possunt. Psychica potentialia, velut species memoriales, etiam penitus inconscia sunt. Actus vero omnino inconscii esse nequeunt.

*§ 2. De eventibus psychicis praeteritis

*242 Non solum praesentes eventus psychicos percipimus, sed etiam praeteritorum reminiscimur. Recordamur, nos saepissime res proprii cubiculi et domus, homines, regiones dissitas vidisse. Interdum recordatio incerta, saepe vero tam clara est sicut experientia praesentium. Recordatio ad *memoriam* spectat, quae cognitiones pristinas reproducere et eas tamquam habitas earumque obiecta ut prius cognitas recognoscere potest. Memoria est sensitiva vel intellectualis. Per reminiscentiam intellectualem eorum quoque recordamur, quae obiecta memoriae sensitivae sunt.

Omnino constat, nos saepe cum certitudine eventus praeteritos recordari. Factum hoc inconcussum maneret, etsi forte modum, quo fit, psychologice non satis explicare possemus. Difficile enim videri possit, quomodo nunc eventus scire possimus, qui non amplius sunt.

Videtur autem *ex reproducta conscientia actuum praeteritorum* declarandum esse, nempe ita. Quando quis primum aliquam regionem vidit, tum eius perceptionem habuit tum conscientiam huius perceptionis tamquam facti proprii. Si postea revertitur, recognoscit regionem ut a se iam visam. Cum perceptione enim hodierna reproducitur perceptio pristina eiusdem regionis simulque reproducitur pristina conscientia exhibens, ut olim, hanc perceptionem (pristinam) tamquam factum proprium idque, teste experientia, saepe tam clare et evidenter, ut prudenter dubitari nequeat. Hac conscientia reproducta (memoriali) efficitur, ut regio ut iam visa recognoscatur.

Aliae declarationes, quae tentantur, non videntur rem satis declarare.[3])

[3]) Cf. Psychol. n. 275.

Saepe tempus, quo praeteritum acciderit, statim percipimus, quatenus cum cognitione reproducta etiam pristina eius adiuncta associantur. Quando vero solum indeterminate recordamur, nos aliquando hoc percepisse, tentandum est, ut adiuncta pristinae cognitionis in memoriam redeant.

*§ 3. De erroribus

Errores conscientiae generatim non in perceptionibus conscientiae sunt, quae numquam percipiunt, quod non est, sed in iudiciis ex iis oriundis, quae aliud sive plus affirmant, quam perceptum est. Error iudicii autem variis modis efficitur. 243*

1. Accidit, ut, qui „motus primo primos" sive indeliberatas tentationes passi sunt, putent se liberum consensum dedisse; alii arbitrantur se dolorem in stomacho habere, qui revera in intestinis vel alibi sedet. In his et similibus error propterea committitur, quod conscientia facta interna, e. g. motum indeliberatum vel locum doloris, obscure tantum percipit, perceptioni autem imaginationes adiunguntur consensum vel alium locum corporis repraesentantes, quae deinde cum perceptionibus confunduntur.

2. Speciatim illi, quibus brachium sive aliud membrum amputatum est, ulterius dolorem in membro amputato sentire sibi videntur. Quae deceptio ex hoc provenit, quod perceptio conscientialis sedem doloris solum obscure exprimit, cum dolore autem similiter imaginatio vivida brachii amputati associatur propter longam consuetudinem (et quidem ita fortasse, ut non solum dolor psychologice, sed statim nervus patiens physiologice imaginem brachii in cerebro excitet). Sed animadvertendum est apparentem perceptionem membri amputati non talem esse sicut in homine sano. Membrum plerumque corpori propinquius et abbreviatum videtur, e. g. manus amputata quasi humerum tangens; praeterea apparentia initio quidem vivida est, paulatim autem minuitur vel evanescit, praesertim si attentio accedit.

Si duo labia, superius et inferius, ex consueto situ dimoventur, unum ad dexterum, aliud ad sinistrum, et deinde stilo verticali tanguntur, situs sentitur obliquus. Praeterea (experimentum „aristotelicum", iam ab Aristotele commemoratum) si digitus medius digito indici transversus imponitur et deinde intra digitos globulus ponitur et digitis tangitur, duo globuli tangi videntur (sed disparet apparentia, si digiti aspiciuntur). — Utrumque simili ratione declaratur: cum perceptionibus tactus, quales nunc in labiis et digitis sentiuntur, associantur imagines visuales duarum rerum, quales antea in statu normali illas sensationes tactus producebant.

3. Somniantes, amentes vel aliter in statu psychico alterato constituti saepe iudicant se sentire, agere, pati, quae non sentiunt nec agunt. Dormiens, qui incommodum situm patitur, somniatur se operosum laborem peragere. Amens dolore stomachi affectus arbitratur se animal in stomacho gestare. In his conscientia non percipit, quae non sunt, sed intellectus ligatus sufficientem reflexionem instituere non valet, ut imagines perceptionibus adiunctas corrigat.

4. Somniantes, hypnotici, aegroti interdum personam propriam in aliam mutatam vel etiam duplicatam („ego duplicatum") apprehendunt et agendo prae se ferunt. E. g. somniantes adulti putant se pueros esse, hypnotici ex acceptis suggestionibus arbitrantur se novas personas vel bruta et lapides esse. Si in aegrotis perceptiones organicae vel kinaestheticae multum remittuntur et sic perceptio proprii corporis et motuum eius debilitatur, imaginantur interdum corpus, quod vident, non esse suum, in se alium loqui et membra movere, immo se ipsos iam mortuos esse. Alii constantes coactivas imaginationes et impulsus rationi contrarios in se sentiunt, quae propterea ab alia persona in se habitante profectae esse videntur.

In his eventibus certe non persona ipsa mutata vel duplicata est, sed iudicium fallitur. Et hoc propterea, quia status accidentalis personae notabiliter mutatus simulque conscientia attenuata est, maxime vero, quia deliberatio intellectus debilitata est, ut imaginationes illae de nova persona non iam satis corrigantur.

Errores memoriae similiter explicantur. Non raro homines putant aliisque narrant se vidisse et audivisse, quae tantum ex parte vel aliter vel forte omnino non viderunt, admiscentes novas circumstantias, alias mutantes, ea, quae ex memoria exciderunt, complentes, dubia sine dubitatione asserentes, ea, quae imaginatio repraesentat, aliquando visa esse affirmantes vel, quae nunc primum vident, iam se vidisse arbitrantes. In talibus perceptio memorialis quaedam omnino non, alia tantum ex parte vel obscure reproducit et recognoscit; his autem imaginationes se immiscent, intellectus vero attentione omissa vel impedita iudicat ea, quae non reproducuntur, non fuisse, quae obscure exhibentur, aliter se habuisse, quae vivida phantasia repraesentantur, visa esse. Haec eo facilius accidunt, quo vividior est imaginatio, quo mobilior affectus, quo minor deliberationis consuetudo. 244*

*§ 4. De vita psychica aliorum

Etiam aliorum hominum eventus qualitatesque psychicas (Fremdseelisches) cognoscimus. 245*

Scimus, extra nos esse entia vita psychica praedita. Non immediate hanc internam aliorum vitam intuemur, sed ex manifestationibus, praesertim ex locutione, perspicimus. Audimus eorum verba, quae in nobis ideas excitant, et animadvertimus, in verbis et sermonibus rationalem ordinem et cohaerentiam esse, proinde loquentes entia esse ratione nostrae simili praedita. Ex eadem locutione perspicimus, eos affectus et voluntatem habere.

Qualitatem huius vitae psychicae, quales intentiones, affectus, cogitationes, quale ingenium, characterem, scientiam homines habeant, simili modo ex manifestationibus, e sermone, vultu, ex modo se gerendi, agendi, discendi colligimus, idque saepe, si aliqua experientia adest, modo spontaneo et quasi

intuitivo. Attamen semper secundum analogiam cum propriis factis internis, e quibus illas manifestationes interpretamur.

Quia vita psychica aliorum numquam cum nostra omnino aequalis est, immo persaepe propter diversam aetatem, sexum, personalem evolutionem permultum differt, haec interpretatio semper cum circumspectione fieri debet.

Art. 2. De cognitione mundi corporei

246 Cognitio mundi externi ita fit, ut sensus intellectui suas perceptiones sistant, quibus tamquam fundamento innixus intellectus iudicat extra nos res exsistere easque esse corpora certae magnitudinis, figurae, distantiae et varias habere qualitates, talem colorem, temperaturam, hos odores, variasque subire mutationes. Ergo quaestio tractanda est, num et quo iure intellectus ex testimonio sensuum certitudinem acquirat, exsistere res easque esse corpora his qualitatibus instructa.

Sunt, qui negent, nos quidquam de mundo externo ex sensuum testimonio colligere posse, quod sensationes tantum affectiones subiectivae sint. Alii saltem negant de rerum corporeitate constare, quoniam corporeitatis phaenomenon tantum ex subiectiva institutione sensuum producatur.

Sed vix non omnibus naturali evidentia persuasum est, mundum corporeum externum realem esse seque multas eius proprietates cum veritate percipere.

Si homines vulgares interrogantur, cur iis ita persuasum sit, exsistere externas res easque esse corpora huius figurae, magnitudinis, coloris, simpliciter respondere solent: quia haec video, tango, sentio. In qua responsione supponunt, sensationes directe corpora externa in se ipsis percipere seu esse immediatas eorum cognitiones, et propterea omnia realiter talia esse, qualia sensibus exhibentur.

Sed gravia dubia de hac concipiendi ratione moventur. Obicitur, complures sensus, velut olfactum et sensum temperaturae, non immediate obiecta externa, sed tantum subiectivas affectiones percipere; etiam in visu tantum ex consuetudine per quandam proiectionem fieri, ut tam clare res externas exhibere videatur; magnitudinem, figuram, colores saepe tales extra non esse, quales repraesentantur; et alia.

Haec nos monent, ne hanc interpretationem sensationum nostrarum simpliciter adoptemus, sed primum de ipsis perceptionibus sensitivis inquisitionem psychologicam instituamus, quid referant quidque non, utrum revera, ut opinio vulgaris fert, immediate res externas in se ipsis exhibeant necne. Haec quaestio psychologica prima esse debet. Si forte neganda est, ulterior quaestio oritur, num et quomodo tamen intellectui legitimum fundamentum praebeant ad acquirendam certitudinem de rerum externarum exsistentia et proprietatibus.

§ 1. Sintne sensationes immediatae perceptiones externorum

Attenta reflexio docere videtur, sensationes externas non esse proprie dictas cognitiones rerum externarum eas immediate in se percipientes, sed esse reactiones psychicas ad earum excitationes et hac ratione manifestare exsistentiam et proprietates rerum externarum. Haec duo paulo uberius exponenda sunt.

1. Sensationes externae *non videntur esse cognitiones proprie dictae rerum externarum* eas immediate in se ipsis percipientes, seu non videntur esse (instar cognitionum intellectualium) imagines intentionales res externas earumque proprietates, sicut independenter a sensatione in se ipsis sunt, attingentes et percipientes. Quod ex his elucet. 247

a) *Plerique sensus,* nempe gustus, olfactus, sensus temperaturae, sensus vitalis et tactus (de auditu dubitari possit) immediate tantum affectiones proprii subiecti percipiunt; in eorum sensationibus nihil externum seu transsubiectivum detegi potest. Amoenus odor, dulcis sapor, quales percipiuntur, nihil sunt nisi gratae affectiones subiectivae, quae quidem rosa et saccharo excitantur, sed, quales percipiuntur, in rosa et saccharo minime sunt; nec concipi potest eas tales extra sensationem esse. Pariter frigus hiemis, calor fornacis,

dolor ex acu causatus tales, quales sentiuntur, extra non sunt, sed affectiones subiecti sunt, quae sub diverso respectu ut perceptiones (sui) et ut obiecta percepta spectari possunt. Vocatur quidem etiam proprietas illa, qua corpus externum hunc calorem in nobis producit (motus molecularis), „calor". Sed hic calor externus (causalis) non immediate percipitur. Etiam tactus resistentiam, mollitiem, duritiem corporum sic percipere videtur, ut immediate pressionem cutis sentiat per resistentiam externam productam.

248 b) *Visus* ab aliis sensibus aliquatenus differt. Nam obiectum suum non tamquam affectionem subiecti exhibet. Nihilominus non videtur affirmari posse, eius sensationem instar cognitionis proprie dictae immediate res in se ipsis percipere.

α) Plerumque vel semper talis diversitas est inter repraesentationem visus et rem externam, qualis cum cognitione proprie dicta seu perceptione immediata rei conciliari nequit. Saepe res in se sunt ingentes montes, in expressione visus autem apparent parvae multoque minores mensis et sellis; res in se sunt immotae, in repraesentatione visuali apparent motae, ut res currum ferreum praetervolantes; in se sunt coloribus spectralibus indutae, in sensu sunt albae; circulus in se rotundus est, ex latere aspectus apparet ellipsis; si oculi digito premuntur vel electrice afficiuntur, oriuntur repraesentationes lucis, quamquam extra nulla lux est; si oculus aliquamdiu rem rubram et deinde cartam albam aspicit, hanc viridem videt; daltonistae loco colorum spectralium vident album vel canum. Immo in hallucinatione, quae ab externa sensatione saepe vix differt, res apparent, quae omnino non sunt.

β) Cum aliae sensationes respectu rerum externarum non sint cognitiones proprie dictae, sed tantum reactiones psychicae, idem, nisi contrarium demonstretur, de visu supponendum est. Cognitio proprie dicta res tam sublimis est, ut actus organo materiali affixus eius incapax esse videatur.

γ) Sensatio visus videtur quidem cum quadam evidentia, simili cognitioni intellectuali, obiecta sua ut externa seu distantia exprimere. Attamen ostendi nequit hanc „evidentem"

expressionem ipsi sensationi inesse. Sed consuetudine et experientia i. e. actibus memoriae, phantasiae, reflexionis, sensationi adiunctis et cum ea confluentibus efficitur, ut tam clare obiecta a nobis distare videantur. Didicimus enim res sic in visu apparentes revera externas et corpora esse. Si per reflexionem illos actus arcere conamur, apparens expressio minuitur vel evanescit. Hanc apparentiam effici actibus phantasiae et memoriae etiam colligi potest ex imaginibus. In imagine regionis inter domos propinquas et montes remotos etiam distantia apparet, quamquam omnia in eodem plano picta sunt. Qui nati sunt caeci et postea visum receperunt, statim post sanationem non eodem modo obiecta visa ut in spatio externo sita percipiunt, sed obiecta e. g. quodammodo oculos tangere eis videntur.

2. Sensationes externae sunt *reactiones psychicae et quidem* 249
repraesentativae ad excitationes rerum externarum, et hac ratione *rerum exsistentiam et proprietates manifestant.*

Reactionem psychicam dicimus actionem sensitivam ad excitationem externam productam, quae quidem cognitio proprie dicta non est, attamen rei excitanti respondet. Tales autem sunt sensationes. Excitantur enim rebus externis eisque respondent: diversae enim sunt sensationes, quae ad nivis vel flammae, ad sacchari vel aceti contactum oriuntur. Et quidem reactiones repraesentativae sunt, non inclinationes psychicae in obiecta sive appetitiones; sed sunt actus aliquid exprimentes.

Hac ratione autem sensationes, ut infra exponetur, rerum externarum exsistentiam et proprietates manifestant; exsistentiam, quatenus constat eas his rebus excitari, proprietates, quatenus cum iis conformes sunt. Quam late haec conformitas et manifestatio se extendat, infra inquirendum erit.

Tantum hoc interim notetur, si sensatio reactio psychica dicitur, minime negari, eam posse esse *conformem* cum re externa excitante. Nam tamquam reactio repraesentativa exprimit aliquid, quod quidem ipsum est obiectum actui immanens, attamen cum re excitante congruere potest. Hac ratione sensatio dici potest rem externam repraesentare, quia

repraesentat aliquid, quod est sicut res externa et proinde eius vices gerit. Res externa in illo obiecto repraesentatur sicut fere homo in imagine picta, quae cum eo congruit eiusque vices gerit. E. g. moneta certae magnitudinis, quam manus tangit, in manu pressionem eiusdem magnitudinis et figurae excitat; sic in pressione percipienda percipitur aequalis magnitudo et figura monetae. Si mons nivibus tectus oculum afficit, id, quod oculus repraesentat, cum re transsubiectiva congruit, non quidem magnitudine aequali, attamen saltem extensione generatim spectata et spectata figura et colore (saltem aliquatenus). Sic sensatio rem externam percipit, non proprie cognoscitive tamquam similitudo intentionalis rem in se attingens, sed sensitive, i. e. modo, quo sensus externa percipere potest, nempe tamquam reactio repraesentativa cum re conformis. Spectat autem ad quaestionem criticam, quanta eiusmodi conformitas asseri queat.

§ 2. De exsistentia rerum externarum

250 **Praenotanda.** 1. Inquirendum igitur est, num et in quantum sensationes, quales reflexio psychologica exhibet, exsistentiam et proprietates rerum externarum manifestent seu num et in qua amplitudine intellectui fundamentum praebeant ad certitudinem de rerum exsistentia et proprietatibus acquirendam.

In hac quaestione per tres gradus ascendimus, qui triplici modo respondent, quo sensationes spectari possunt. Possunt enim primo tantum spectari, quatenus actus psychici sunt et causis externis excitantur; sic manifestant extra nos exsistere res. Possunt deinde considerari, quatenus repraesentationes sunt certa obiecta exprimentia. Sub hoc respectu iterum duplicem considerationem admittunt secundum duplex obiectum suum.

In sensationibus enim scholastici cum Aristotele duplex obiectum distinguunt, proprium et commune.[4]) *Obiectum*

[4]) *Aristoteles* obiecta sensuum ita distinguit: „Duo dicimus per se sentiri, unum per accidens. Illorum duorum unum est proprium uni-

proprium (sensibile proprium) est singulis sensibus peculiare, ut lux et color visui, sonus auditui, resistentia tactui. Obiectum *commune* (sensibile commune) non uno tantum, sed omnibus vel compluribus sensibus, visu praesertim et tactu, percipitur et est extensio corporalis eiusque determinationes, nempe magnitudo, figura, distantia, motus, quies.[5])

2. Secundum hanc triplicem considerationem triplex gradus distingui potest in notitia rerum acquirenda: 251

1⁰ sensationes spectantur solum ut actus subiecti et ope principii causalitatis ad causas earum externas concluditur et ostenditur, *res* extra nos esse.

2⁰ spectantur, quatenus sensibile commune sive corporeitatem referunt, et ostenditur hanc extensionem similiter in rebus esse, sicut exprimitur, itaque res externas *corpora* esse.

3⁰ spectantur, quatenus *qualitates sensibiles* referunt, et investigatur, utrum qualitates tales, quales apparent, realiter in rebus sint necne.

Hunc triplicem gradum discernimus, quia sensus ad eos diverso modo concurrunt, quia singulis diversi adversarii opponuntur, maxime autem quia non idem est omnium momentum et certitudo. Gravius enim et certius est exsistere res easque esse corpora, quam qualitates sensibiles formaliter tales exsistere, quales apparent.

Primum igitur ostendimus sensibus certo constare, esse res externas.

cuique sensationi, alterum commune omnibus." De an. II 6 (418 a. 8). „Per accidens sentiri" substantia dicitur. Quae tamen tantum improprie sensibilis dici potest. Substantia enim his quidem, quae sensus per se percipit, subest, attamen ipsa sensu minime percipitur (nec post consecrationem eucharisticam sensus defectum substantiae panis animadvertit). Sed tantum cogitatione intellectuali attingitur et subesse cognoscitur. Ceterum ipse Aristoteles explicite adiungit sensibile per accidens sensum non determinare et solummodo intellectu cognosci (ib. 425 a 20). Cf. *s. Thomam* 2 Anim. 1. 13; 1 q. 17 a. 2; 3 et alibi.

[5]) Sensibili communi etiam adnumerandae sunt, duratio eiusque determinationes, ut simultaneitas, successio, quae nomine „temporis" comprehendi solent. Sensus enim etiam has qualitates temporales suarum sensationum et in iis mediate rerum externarum relationes temporales aliquatenus percipiunt.

Th. 30. **Sensus externi certo manifestant, extra nos exsistere res, quae sensationum causae sunt.**

252 **Declar.** In hac thesi sensationes externas spectamus tantum *ut actus subiecti,* et inferimus exsistere extra nos res, quae has sensationes excitent itaque se nobis manifestent. Haec quidem non unica via est ad rerum exsistentiam demonstrandam; eandem implicite etiam thesis sequens ostendit. Sed contra idealistas, qui sensationibus omnem valorem obiectivum denegant, utile est demonstrare etiam sic sensationes res externas postulare. Abstrahimus autem a quaestione, quales sint istae res, utrum corpora sint, an ignotum x, quale Kant admittit, sive fortasse etiam entia simplicia, qualia dynamistae et spiritualistae admittunt.

Thesis *idealistis* (acosmistis) opponitur, qui res externas negant vel de certa earum cognitione desperant. Idealistae generatim quidem negant, ullas cognitiones, sive sensitivas sive intellectuales, obiecta ab ipsis distincta attingere. Sed, cum id evidens esse censeant, si agitur de apprehensionibus obiectorum possibilium sive metaphysicorum, tantum de cognitione rerum exsistentium itaque maxime de perceptionibus sensuum loqui solent, negantes nos ex eorum testimonio exsistentiam mundi externi cum certitudine cognoscere posse.

Inter idealistas, praetermissis antiquis Indis, Heraclito aliisque, praecipue nominandus est *Berkeley* († 1753), qui spirituum quidem exsistentiam concedit, sed sensationibus nostris quidquam respondere negat; eas a Deo in nobis produci affirmat: „Dicere ‚tabula, in qua scribo, exsistit' idem est atque ‚ego eam video et sentio', et si essem extra cubiculum meum, eam exsistere hoc sensu dicere possem, quod, si in cubiculo meo essem, eam percipere possem... Hic est unicus sensus huius et similium expressionum."[6])

253 **Demonst.** Causa excitans sensationum externarum aut sunt res, quae nos circumdant, aut, his non exsistentibus, subiectum sentiens aut ipse Deus. *Atqui* neque subiectum neque Deus sunt causa. Ergo res externae sunt sensationum causae. Et proinde sensus externi certo manifestant exsistere extra nos res.

[6]) „The table I write on I say exists, that is, I see and feel it; and if I were out of my study I should say it existed — meaning thereby that if I was in my study I might perceive it, or that some other spirit actually does perceive it... This is all that I can understand by these and the like expressions." Of the Principles of Human Knowledge III.

Demonst. min. 1. p. Imprimis evidens est nos non posse sensationes externas ex libero arbitrio sicut imaginationes phantasiae excitare et dirigere. Non in libera potestate positum est audire amoenam musicam vel vocem absentis amici.

Sed perceptiones neque cum necessitate ex causa nobis interna modo quodam inconscio proveniunt sicut fere motus cordis. Nam deest in iis illa uniformitas et constantia, quae talibus eventibus interna organisatione causatis propriae sunt. Conspiciuntur in ortu et successione ita a certis condicionibus mutabilibus pendere, ut evidenter eluceat eas non internis, sed externis causis excitari ac dirigi. Ad videndum oportet oculos aperire, ad audiendum aures admovere; numquam perceptiones mutabili subiecti dispositione determinantur; tantum certa serie a subiecto independenti inter se sequuntur: ut sensationem certarum domorum urbis accipiam, oportet prius egressum e domo praeparare et experiri, deinde habere perceptionem huius, postea alterius plateae, neque umquam haec successio arbitrarie mutari potest.

Demonst. min. 2. p. Si Deus rebus non exsistentibus solus causa determinans sensationum esset, continuo efficeret, ut invincibiliter in errorem induceremur. Sic enim perpetuo in nobis sensationes produceret, e. g. tantum si oculos aperimus, si aures admovemus, ut credere oporteret eas rebus externis excitari. Neque ullus finis Deo dignus inveniri potest; sed esset fascinatio sapientiae et veracitati Dei contraria.

§ 3. Res externas corpora esse

1. De cognitione corporeitatis generatim

Th. 31. **Sensus externi, visus praesertim et tactus, certitudinem praebent exsistere extra nos corpora.**

Declar. Ulteriorem gradum ascendentes sensationes non 254
solum ut actus psychicos spectamus, sed speciatim ut tales,

quae aliquid repraesentant et quidem extensionem sive sensibile commune; et ostendimus hanc repraesentationem esse conformem rebus ipsis, quatenus corporeitas expressa revera cum rebus concordat. Respicimus autem praesertim visum et tactum. Gustus enim, olfactus, auditus extensionem parum referunt. Sed tactum latius sumimus, quatenus etiam sensum temperaturae, sensum organicum et kinaestheticum includit.

Thesis iis praesertim opponitur, qui concedunt quidem sensationibus aliquas res respondere, sed negant, eas esse corpora, seu, ut termino moderno utamur, negant, „spatium" sive dimensiones corporales esse reales. Omnium signifer *Kant* est, qui extensionem, quam „spatium"vocat, „formam intuitus a priori" sive formam subiectivam vocat. Quem multi sequuntur.

„Idea extensionis", inquit iam *Hume*, „tantum acquiritur per sensus visus et tactus; et si omnes qualitates sensibus perceptae tantum in anima, non in re ipsa sunt, idem etiam de idea extensionis concludendum est."[7])

Visus obiectum suum non solum repraesentat extensum, sed simul lucens sive coloratum. Sed de obiectivitate lucis et colorum multi, etiam non pauci ex neoscholasticis, dubitant. Ne igitur rem graviorem dependentem faciamus a re controversa, argumentis utemur ab hac re independentibus, nempe talibus, quibus speciatim testimonium visus et tactus quoad sensibile commune comprobatur, quidquid interim de realitate colorum dicendum est.

255 **Demonst.** 1. *Ex persuasione universali.* Omnes, quorum mentes doctrinis idealisticis vitiatae non sunt, ex testimonio sensuum, visus maxime et tactus, firmiter sibi persuasum habent, tum se ipsos habere corpora, tum extra se exsistere corpora, qualia sensibus exhibeantur. Et si forte contingit, ut ad dubitandum de realitate sonorum, colorum aliarumque qualitatum sensibilium permoveri pos-

[7]) „The idea of extension is entirely acquired from the senses of sight and feeling; and if all the qualities, perceived by the senses, be in the mind, not in the object, the same conclusion must reach the idea of extension." An Inquiry concerning Human Understandings. XII p. 1.

sint, tamen vix fieri potest, ut etiam de exsistentia corporum efficaciter et constanter dubitare incipiant, multo minus ut in dubitando constantes permaneant. *Atqui* persuasio tam firma et universalis idque in re maxime obvia et quotidiana erronea dici nequit. Nam talis persuasio non aliunde provenire potest nisi ex causa omnibus hominibus communi, quae in hac re alia esse nequit nisi naturalis vis mentis veritatem evidenter percipiens. De tali autem evidentia dubitari non potest, quin omnis evidentia intellectus suspecta evadat. Ergo sensus externi, visus praesertim et tactus, certitudinem praebent, exsistere extra nos corpora.

Argumenta sequentia simul modum ostendunt, quo haec universalis persuasio oriatur.

2. *Ex consonantia perceptionum.* Si mundus corporalis non 256
esset, perpetuo in nobis imagines sensibiles produceret, quae ab eo penitus diversae essent. In imagine visa appareret extensio terdimensionalis, figura, distantia, motus, in mundo reali autem nihil horum esset. *Atqui* haec perpetua diversitas esse non posset, quin interdum se manifestaret, videlicet ita, ut in imaginibus illis aliqua turbatio et dissonantia observaretur. Nihil autem animadvertitur, quamquam continuo secundum eas agimus et omnia disponimus. Extensio in tres dimensiones rerum apparentium et figura semper eaedem manent, sine distorsione, deformatione vel subitanea mutatione, sive oculi moventur sive stant; si motus nostros secundum phaenomena sensibilia disponimus, nulla cum realitate externa collisio sive difformitas oritur. Etiam plenam consonantiam inter imagines spatiales visus et tactus experimur: quod tamquam quadratum, parvum, motum videmus, pariter tactu quadratum, non rotundum, parvum, non magnum percipimus.

Haec perpetua consonantia tantum declarari potest, si res externae eandem corporeitatem habent, qualis in sensu apparet.

3. *Ex conscientia.* Repraesentatio visus, quatenus rerum ex- 257
tensionem sive corporeitatem exhibet, constanter, ubi comparatio fieri potest, concordat cum testimonio conscientiae,

quatenus ipsa corporeitatem nostram exhibet. *Atqui* testimonium conscientiae intellectualis verum est. Quod supra ostendimus. Ergo etiam relatio illa visus vera habenda est, proinde certitudinem praebet, exsistere extra nos corpora.

Demonst. mai. Visus constanter, quotiescumque examen instituimus, invenitur propriam nostram corporeitatem modo congruo repraesentare cum conscientia interna, non solum quoad extensionem generatim spectatam, sed etiam quoad eius determinationes, magnitudinem, figuram, motum corporis nostri eiusque partium. Magnitudo et figura vulneris, quam oculis cernimus quamque doloris conscientia percipimus, aequalis est; motus brachii, quem oculis videmus quemque conscientia percipimus, idem est; situs corporis, quem oculo et quem conscientia animadvertimus, aequalis est. Si videmus, nos aliquod parvum vel magnum, rotundum vel angulatum attingere, etiam tactus tali re productus per conscientiam parvus vel magnus, rotundus vel angularis percipitur. Cum igitur istae perceptiones visus cum suo obiecto conformes sint itaque valorem obiectivum habeant, a pari idem de reliquis eius perceptionibus corporeitatis (rerum externarum) concludendum est.

258 **Nota.** Expositio facta opinionem gignere possit, nos ex sensationibus exsistentiam et proprietates rerum externarum semper concludendo inferre, quod tamen conscientia nobis non testatur. Revera vix umquam talis conclusio adest. Sed recte simpliciter dicimus: perspicio haec.

Distinguendum est inter sensationem pure in se spectatam, quam perceptionem puram vocare liceat[8]), et amplificatam[9]). Sensatio externa pure in se spectata nondum res externas ut tales directe percipit.

Aliud dicendum est de *perceptione amplificata.* Experientia copiosa didicimus, res ita in sensu apparentes, sicut apparere solent, vere extra exsistere et esse res corporeas huius figurae vel qualitatis. Haec experientia per actus apprehen-

---

[8]) Empfindung.
[9]) Wahrnehmung.

sivos memoriales, sensitivos et intellectuales perceptioni purae se adiungit et confluit et cum ea constituit perceptionem amplificatam. Haec igitur, continens in se praeter sensationem externam illas apprehensiones memoriales et experientiam pristinam diuturnam, sine ulteriore ratiocinatione inserta intellectui fundamentum praebet, ut propter hoc testimonium iudicet et merito iudicet, res vere exsistere et tales esse. Simili ratione reminiscentia apprehensiva spectaculi aliquando visi, melodiae antea auditae, doloris aliquando tolerati immediate ad iudicium determinat et merito determinat, haec aliquando vere percepta esse. (Eadem perceptio amplificata etiam animalibus dat apprehensionem rerum externarum tamquam realium et ea ad correspondentem modum se gerendi determinat.)

Hoc iudicium igitur eatenus immediatum dici potest, quatenus sine interveniente ratiocinatione sensationi se adiungit. Sed non simpliciter immediatum est, quia in actibus mediantibus illis, quae in sensatione amplificata continentur, innititur.

Obiectiones. 1. In sensatione non percipitur sensationem rebus externis excitatam esse, ideoque sensatio non manifestat earum exsistentiam. — *Resp.* D. non percipitur intellectu N. non sensatione ipsa Sd. non perceptione pura C. non amplificata (saltem indistincte) N. 259

2. Sensationes sunt reactiones psychicae. Atqui per tales possumus quidem cognoscere esse res extra, non autem eas esse corpora. — *Resp.* D. mai. si non sunt simul repraesentationes obiective conformes rebus C. aliter N.

3. Si sensatio visualis non rem externam in se percipit, error committitur, quoties id, quod repraesentat, simpliciter pro re ipsa sumitur, ut fieri solet. — *Resp.* D. error fit, in quantum intellectus iudicat, rem talem exsistere (qualis in sensatione apparet) N. si forte plus iudicat Tr. Iudicium ex perceptione amplificata sponte proveniens est: res talis exsistit (sic extensa, huius figurae sive motus, sicut in sensatione exprimitur); hoc autem verum est.

4. Secundum thesim visus et tactus in extensione percipienda veraces essent. Atqui non sunt veraces. Nam a) in hallucinationibus repraesentant res, quae non sunt; b) saepe magnitudinem, figuram, distantiam aliter repraesentant, quam sunt, e. g. baculus aquae immersus fractus apparet. — *Resp.* D. mai sunt veraces veritate formali (quae tantum cognitioni proprie dictae intellectuali competit) N. veritate analogica Sd. sic veraces sunt in condicionibus ordinariis (quas naturalis ordinatio sensuum postulat, praesertim ut organum sit sanum et deter-

minatio conaturalis) C. veraces absolute N. Cd. min. Ad rat. a) D. adsunt condiciones ordinariae N. desunt C. Ad b) D. aliter repraesentant, quatenus tantum extensio generatim spectatur N. si eius determinationes spectantur Sd. aliter quam sunt absolute in se C. aliter quam determinant organum N. Sensus ex natura tantum ordinati sunt ad repraesentandas res, sicut determinant, e. g. secundum imaginem retinalem; cui in exemplo allato repraesentatio revera conformis est.

2. De determinatis qualitatibus spatialibus

Th. 32. **Ad acquirendam certam notitiam de determinata magnitudine, figura, distantia, de motu vel quiete plerumque visus et tactus non sufficiunt, sed simul alia media adhibenda sunt.**

260 **Demonst.** Visu et tactu certa quidem notitia comparatur res externas habere realem corporeitatem. Attamen non iam propterea etiam accuratam notitiam de huius corporeitatis determinationibus in thesi enumeratis afferunt. Sed experientia constat, has determinationes in ipsis perceptionibus visus et tactus non accurate exprimi, ut praeterea alia adminicula adhibenda sint. Quod iam per singula capita ostendendum est.

1. Quod *magnitudinem* diiudicandam attinet, praeter oculos nonnumquam tactus adhibendus est. Quod autem oculos ipsos spectat, quorum ope praecipue magnitudinem diiudicamus,

a) saepe requiritur, ut oculi per totam rei extensionem circumferantur. Hac ratione omnes partes distincte cognoscuntur et simul perceptiones, quae motus oculorum et excitationes successivas retinae comitantur, ut mensura ad magnitudinem aestimandam inserviunt. (Sed hac ratione etiam deceptiones accidere possunt, v. g. quatenus lineam verticalem quandoque maiorem esse iudicamus quam aequalem horizontalem, quia ad verticalem intuendam maior musculorum nisus adhibendus est.)

b) Praesertim distantia obiecti attendenda est, si de ea aliunde constare potest. Oculus enim magnitudinem rerum repraesentat secundum magnitudinem imaginis in retina depictae seu, quod idem dicit, secundum angulum visualem, quo obiectum adspicitur; quo maior est angulus, eo maior est illa imago retinalis eoque maius apparet obiectum. Iam vero eo maior est angulus, quo propinquius est obiectum, eoque minor, quo magis distat. Sic etiam paulatim per associationem phantasmatum efficitur, ut cum percepta maiore distantia phantasma maioris magnitudinis associetur, ut igitur res, quae longius distare videantur, maiores nobis appareant.

2. *Figuram* quod attinet, pariter attendendum est eam visu exprimi, sicut in imagine retinali est, proinde baculum in aqua immersum apparere fractum, circulum ex latere adspectum apparere ellipsim.

3. *Profunditas* sive tertia dimensio corporum in profundum 261
primum ex eo cognoscitur, quod obiectum non eodem modo utrique oculo apparet; cubus aliter apparet dextero, aliter sinistro oculo, quia ex diversa parte aspicitur. (In eo usus stereoscopii nititur: si duae imagines planae eiusdem cubi ita partim convenientes partim discrepantes, sicut cubus sinistro et dextero oculo divisim sumptis videtur, in certa distantia sic componuntur, ut una tantum uno, altera altero oculo aspiciatur, repraesentatio corporeitatis oritur, quamquam imagines sunt planae.) Profunditas praeterea percipitur ex diversa distributione lucis et umbrae (dimensio corporis in profundum tendens et a nobis recedens obscurior apparet), adhibendo tactum, animadvertendo variam distantiam partium corporis ab oculo et aliis modis.

4. *Distantia* rei ab oculo cognoscitur imprimis ex apparenti 262
magnitudine rei, si nimirum experientia scimus, qualem apparentem magnitudinem res in certa distantia sitae habeant. Magnitudo autem apparens sive repraesentata respondet semper imagini, quam res in retina producit; quae imago maior est, si res propinqua est, minor vero, si distat. Magnitudo praeterea ex perceptionibus kinaestheticis aestimatur, quae in oculi „accommodatione" et in varia „convergentia" utriusque oculi in rem contuendam oriuntur. (Accommodatio est mutatio curvitatis lentis ocularis talis, ut radii ab obiecto advenientes apte incidant in adversam partem retinae; convergentia vero est utriusque oculi directio in idem

obiectum contuendum, quae igitur secundum distantiam eius variari debet.)

Postquam hac ratione distantias propinquas recte aestimare didicimus, longiores ex interiectis minoribus facile dimetimur; qua in re etiam variis adiunctis, velut obfuscatione rerum distantium, iuvamur. Sic accidit, ut dimensiones vacuae, quae diversis corporibus interiectis non distinguuntur, e. g. dimensiones maris, minores nobis appareant quam distantiae corporibus intermediis distinctae.

5. In *motu iudicando* attendendum est visum repraesentare obiectum secundum imaginem retinalem, proinde motam, si illa imago in retina movetur, quiescentem, si non movetur. Ideo ex motu percepto tantum inferri potest aliud corpus respectu nostri, v. g. solem respectu terrae, locum mutare, non autem statim inferre licet aliud corpus mutari, nos autem stare.

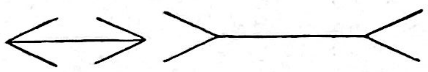
263

Fig. 1. (Müller-Lyeriana)

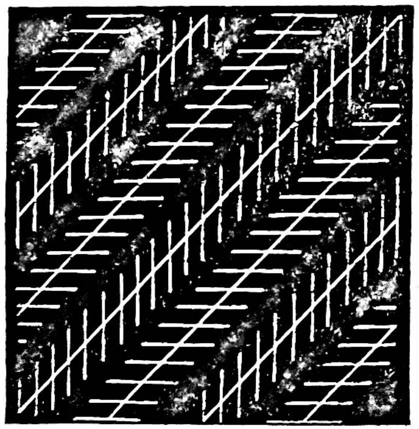

Fig. 2. (Zoellneriana)

Aliquot figurae ostendant exempla deceptionum simulque modum, quo produci solent.

In *Fig. 1* linea dextera propterea nobis maior apparet quam sinistra omnino aequalis, quia terminationes appositae in sinistra motum oculorum coarctant, in dextera autem extendunt et dilatant.

In *Fig. 2* lineae magnae, quae revera parallelae sunt, apparent inter se convergentes et divergentes, quia motus, quibus oculi lineas parallelas prosequuntur, propter appositas parvas lineas discurrentes distrahuntur.

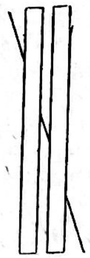

Fig. 3. (Poggendorff)

In *Fig. 3* propter similem rationem linea transversa non videtur, qualis revera est, una eademque esse.

In *Fig. 4* ostendit influxum imaginationis. Eadem Figura (a—i) apparet, si desuper aspicitur, tamquam scalae, aliter vero, si ex immo sursum aspicitur.

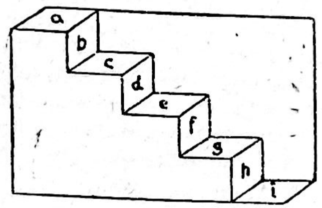

Fig. 4. (scalae Schroederianae)

Itaque deceptiones, quae in magnitudine, figura, distantia, motu corporum diiudicandis frequentes sunt, non demonstrant, sensibus in repraesentanda extensione generatim spectata fidendum non esse. Sed tantum ostendunt, non omnem sensationem omnes extensionis determinationes accurate exprimere, sed praeterea varia alia media recte adhibenda esse. 264

*§ 4. De spatio et tempore

Quaestionem tractatam, utrum res externae corporeitatem sensibus repraesentatam vere habeant necne, hodierni philosophi exemplum Kantii sequentes plerumque sub his terminis tractare solent, sitne spatium ens reale, an vero tantum phaenomenon subiectivum. Idem de tempore quaerunt. Cum hac quaestione critica simul alteram psychologicam coniungunt, quomodo perceptiones sive notiones spatii et temporis in nobis oriantur. Utramque igitur quaestionem, quam ceteroquin ex parte iam tractavimus, sub his terminis hoc loco concinne oculis subiciemus, uberiorem eius tractationem ad cosmologiam et psychologiam transmittentes.[10]) 265*

I. **Quaestio critica:** sintne spatium et tempus realia an vero phaenomena mere subiectiva.

1. *Spatium* secundum vulgarem usum loquendi est extensio concepta instar receptaculi corporum. Spatium enim in longum, latum, profun-

---

[10]) Cf. Cosmol.[9] n. 73 ss. 97 ss. Psychol.[8] n. 144 ss.

dum extendi, ante corpora adesse corporaque recipere et continere dicitur. Spatium ita conceptum non est ens reale, attamen fundamentum reale habet. Nam „extensio" in definitione contenta certe aliquid reale, non mere fictum est; quae tamen ita, sicut concipitur, tamquam „receptaculum" ante omnia corpora exsistens eaque recipiens nullibi est.

Sed in quaestione, quam tractamus, nomine spatii a philosophis simpliciter extensio corporum designari solet. Spatium sic acceptum simpliciter reale est.

2. *Tempus* secundum vulgarem usum loquendi est duratio successiva concepta instar capacitatis res durantes continentis. Tempus enim continuo fluere dicitur et praeterea in tempore omnia fieri, esse, durare concipiuntur. Tempus ita conceptum pariter non est ens reale, attamen fundamentum reale habet. Nam „duratio successiva" in definitione contenta aliquid reale est, velut duratio motus terrae circa solem, quae annus dicitur; attamen ita, sicut concipitur, nempe instar fluminis in se subsistentis omnesque res et eventus continentis, nullibi exsistit.

Sed etiam tempus in hac quaestione paulo secus intellegitur, nempe simpliciter idem ac duratio et in durando successio, simultaneitas, prioritas. Tempus ita acceptum simpliciter reale exsistit.

266* II. **Quaestio psychologica:** quomodo apprehensiones spatii et temporis in nobis oriantur.

1. *De spatio.* Si spatium secundum vulgarem conceptionem intellegitur, eius notio in nobis oritur, quatenus per sensum et internam conscientiam conceptum extensionis accipimus eique apprehensionem receptaculi corporum adiungimus. Sed quaestio nostra referri solet ad spatium, quatenus simpliciter *extensionem* significat.

Et quaeritur: quomodo perceptio spatii (Raumanschauung, perception de l'espace), qua res ut extensas in longum, latum, profundum (distans) percipimus, in visu et tactu oriantur, utrum ipsi sensationi insit sive „nativa" sit, an vero per consuetudinem et experientiam ei adiecta sit sive „empirica" sit. Et hoc quaeritur tum de perceptione plani (longitudinis et latitudinis) tum de apprehensione profundi. Controversia est inter nativismum et empirismum. Nativismus docet perceptionem obiecti tamquam plani et profundi saltem aliquatenus nativam esse. Empirismus contendit eam consuetudine sensationi adici, quatenus aliae repraesentationes associentur, quae hanc apparentem perceptionem efficiant. Sine dubio multo plus veritatis nativismo inest.

Visum quod attinet, perceptio plani generatim spectata certe sensationi ipsi inest; oculus enim clare rem tamquam extensam repraesentat. Sed ad accuratam notitiam magnitudinis et figurae praeterea alia experientia postulatur (n. 260). Quod perceptionem profundi sive distantiae obiecti ab oculo attinet, clara eius perceptio ipsi sensationi non inest, sed saltem maxima ex parte fructus experientiae est (n. 261 s.).

Tactus (simul complectens sensum temperaturae, sensum kinaestheticum et organicum s in ipsa sensatione corporeitatem (imprimis proprii corporis) percipit (n. 238).

2. *De tempore.* Vulgaris conceptus temporis in nobis oritur, quatenus durationem successivam apprehendimus eique conceptionem receptaculi rerum et eventuum adiungimus.

Sed in quaestione proposita iterum tempus latius accipi solet. Et iterum alii magis nativismo, alii empirismo accedunt. Videmur primo per conscientiam percipere durationem, simultaneitatem, successionem actuum propriorum, e. g. cognitionum praeteritarum et praesentium, et in ea deinde successionem rerum externarum, quas sic cognoscimus.

III. **Sententia kantiana** de spatio et tempore, maxime quatenus 267*
utriusque realitatem negat, nunc a multis recepta est. Quia Kant de tempore similia sicut de spatio docet, sufficiat doctrinam de spatio in memoriam revocare.

In opere „Critica rationis purae"[11]) speciatim demonstrare studet, spatium (et tempus) pure subiectivum sive „formam intuitus" (Anschauungsform) esse ante omnem experientiam sensibilitati nostrae innatam, qua cogamur res, impressione extrinsecus accepta, tamquam corporales intueri. Non satis distinguit spatium stricte dictum, quod supra definivimus, et extensionem; utrumque promiscue spatium vocat.

Haec doctrina *neque probata (1) neque vera est (2).*

1. Probata non est. Ita fere argumentatur: Repraesentationes spatii (et temporis) sunt repraesentationes a priori, i. e. non e rebus haustae, sed ex formis innatis ortae; ergo non referunt obiecta realia. Assertum antecedens his rationibus demonstrare conatur.

a) „Spatium non est conceptus empiricus, ex externis experientiis haustus. Nam ut quaedem perceptiones [scil. obiecta] ad aliquid extra me positum referantur . . . item ut eas extra et iuxta invicem, proinde non tantum distinctas, sed etiam in diversis locis sitas repraesentare possim, notio spatii iam supponitur."— *Resp.* D. ut corpora tamquam extensa percipiantur, notio spatii iam prius in nobis esse debet N. ut corpora tamquam in variis partibus spatii, *hic et ibi* posita apprehendantur, conceptus spatii iam supponitur C. (Sed non propterea nobis innatus est, verum acquiritur modo supra declarato.)

b) „Spatium est necessaria notio a priori, quae omnibus intutionibus supponitur. Numquam imaginari possumus nullum esse spatium, licet bene concipere possimus nullas in eo res inveniri." — *Resp.* D. necessario fingimus adesse spatium formaliter sumptum N. adesse eius fundamentum i. e. possibilem esse extensionem (cuius conceptum ex perceptione corporum acquirimus) C.

2. Kant non satis distinguit spatium stricte dictum et ipsam corporum extensionem. Iam vero a) spatium stricte dictum saltem fundamentum reale habet, ut antea exposuimus, b) extensio vero simpliciter realis est.

[11]) Kritik der reinen Vernunft, Transz. Ästhetik § 2—8; Prolegomena (1783) § 6 ss. De mundi sensibilis atque intelligibilis forma et principiis (1770) § 14 s. Cf. supra, De systemate kantiano.

*§ 5. De qualitatibus sensibilibus

*268 Praeter extensionem sive corporeitatem sensus etiam obiecta singulis propria sive „qualitates sensibiles" repraesentant. Iam investigandum est, num etiam hae qualitates tales, quales repraesentantur, in rebus exsistant et sensationes etiam quoad haec obiecta rebus conformes sint.

Certum est, sensus etiam ad repraesentandas has qualitates rebus externis excitari, ad audiendum sonum vibrationibus aeris, ad percipiendos colores undulationibus aetheris. Et quidem constanter aliae vibrationes colorem rubrum, alias flavum vel viridem determinant, ut constanti proportione iisdem causis eaedem qualitates repraesentatae respondeant. Qualitates igitur repraesentatae certe causaliter in rebus sunt et quidem ita, ut sub hoc respectu quandam conformitatem relativam cum illis causis habeant.

Sed quaeritur, utrum *formaliter* tales qualitates extra exsistant, quales sensatione exprimuntur, ut igitur conformitas formalis adsit, an vero qualitates expressae *tantum causaliter* in rebus sint cum conformitate solum relativa; itaque utrum in carta, in foliis arboris, in caelo talis color albus, viridis, caeruleus sit, qualis sensatione exprimitur, an vero solummodo variae undulationes aetheris ibi sint. Si qualitates tantum causaliter essent, sensationes nihilominus vere signa essent manifestantia illas causas (motus); attamen conformitatem formalem non haberent neque sub hoc respectu imagines, sed symbola tantum essent. Multo minus iis veritas logica tribui posset, quippe quae conformitatem formalem postulat.

*269 *Aristoteles* et *scholastici veteres* cum vulgari hominum opinione affirmarunt, qualitates formaliter in rebus esse; et nonnulli neoscholastici assentiuntur. Qui supponere solent, omnem sensationem esse cognitionem proprie dictam rem externam in se ipsa percipientem (saltem in condicionibus ordinariis). *Recenti* autem tempore multi ex scholasticis et fere omnes auctores moderni oppositae sententiae accedunt.

Inter philosophos recentes ea sententia ex tempore *Descartes* et *Locke* recepta est. Locke distinguit qualitates corporum primarias (sensibile commune) et secundarias (sensibilia propria). Primarias, utpote a compluribus sensibus perceptas, reales esse ait, secundarias vero rebus ipsis non magis similes esse dicit quam vocabula rebus significatis.[12]) Haec opinio postea etiam a rerum naturalium peritis recepta est, maxime postquam scientia physica sicut in aliis eventibus naturae ita in luce seu coloribus motus fieri perspexit.

Inter physiologos illam doctrinam Io. Müller per suam legem *energiarum specificarum sensuum* (1826) propagavit. Quae lex singulis sensibus hanc propriam virtutem inesse dicit, ut semper, quocumque modo determinentur, specificam suam sensationem eliciant, ut igitur qualitas sensibilis, quae exhibetur, non a causa excitante, sed a natura specifica sensus pendeat; „nam eadem causa", inquit, „in omnia organa sensoria agere potest, velut electricitas; nihilominus unus nervus inde videt lucem, alius audit sonum, alius odoratur, alius sapit electricitatem, alius sentit eam tanquam dolorem et percussionem."[13]) Haec lex generatim sumpta vera est. Multi vel plerique etiam intra eundem sensum energias specificas admittunt, velut in auditu, gustu, olfactu, in sensu temperaturae, quatenus diversae fibrillae nerveae vel nervorum terminationes diversis sonibus, odoribus vel calori vel frigori percipiendis destinatae dicuntur.

Qualitates sensibiles tantum causaliter extra sensationes 270*
existunt. Haec assertio tantum, quatenus ad visum refertur, demonstratione eget. Nam in reliquis sensibus (praetermisso audito) sensibile proprium, quod exhibent, tantum ut affectio subiectiva percipitur, velut odor, sapor, calor, pressio digiti; quod igitur formaliter tale extra esse nequit. Neque ab hominibus rebus externis tribui videtur; si enim odorem, calorem, frigus de rebus praedicant, sensum vocabuli mutant designantes non formalem, sed causalem odorem et calorem i. e. certam proprietatem rei, quae ita nos afficiat.

---

[12]) An Essay concerning Human Understanding II 8 § 9 s.
[13]) Handbuch d. Physiologie des Menschen⁴ (1844) 667.

*271 Colores et lucem causaliter tantum in rebus esse, *complura facta* ostendere videntur.

a) Idem corpus modo hunc modo alium colorem induit, si varie illustratur, si aer interpositus mutatur, si ex varia parte aspicitur, e. g. gutta roris sole illustrata vel bulla saponis. Praeterea in crepusculo colores spectrales (rubrum, flavum, viride, caeruleum) omnino non percipiuntur, sed res tantum tamquam albae, canae, nigrae sentiuntur.[14]) Colores igitur spectrales non videntur extra exsistere, sed solum effectus subiectivi esse.

*272 b) Color sive lux alba non est talis extra nos, sed ubi color albus videtur, in ordine reali colores spectrales sunt. In oculo autem sensatio coloris albi ideo oritur, quod complures radii colorum spectralium (e. g. rubri et viridis) in eandem particulam organi nervei simul incidunt. Similiter colores spectrales in disco celeriter rotati in album mutantur. Pariter si pulveres pigmentorum flavi et caerulei inter se apte miscentur, oculus colorem viridem videt, alium igitur quam in re est. Si violaceum et rubrum miscentur, oritur purpureum, quod ab omni colore spectrali diversum est. Sin autem microscopium adhibetur, distinctus singularum particularum color flavus, caeruleus, violaceus, ruber videtur.

Denique daltonistae colores spectrales vel omnino non vel saltem aliquos eorum non sentiunt, sed eorum loco colorem album vel canum vident.

c) Si oculus vi electrica, pressione, morbo *afficitur*, apparent perceptiones lucis et colorum. Ergo oculus habet hanc facultatem in se, ut possit, supposita determinatione aliqua coloribus omnino dissimili, phaenomena pure subiectiva colorum producere. Hanc igitur facultatem oculus etiam in casibus ordinariis exercere videtur, quando ordinariae aetheris undulationes adveniunt.

[14]) Cellae visivae in retina sitae desinunt in prolongationes, quae formam bacillorum et conulorum habent. Conuli [secundum hypothesim a Parinaud et Kries statutam] in clara luce vident omnesque colores percipiunt, bacilli vero tantum in luce crepusculari perceptiones habent, sed colores spectrales non percipiunt.

d) Sensibilia propria aliorum sensuum tantum causaliter in rebus sunt. Ergo ex paritate idem concludendum videtur de sensibili proprio visus.

Quod defensores realitatis formalis colorum ad haec et similia facta explicanda afferunt, non videtur vim eorum infringere.[15])

Sed non sufficeret ita argumentari. Reflexio, refractio, polarisatio, 273* interferentia lucis aliaque phaenomena optica ostendunt, lucem et colores esse et propagari per minimas aetheris vibrationes. Ergo ibi, ubi oculus colores eorumque mutationes videt, extra nos motus motuumque vicissitudines sunt.

Responderi enim potest: haec ostendunt, lucem et colores necessario *coniunctos* esse cum certis vibrationibus, non autem *solas* vibrationes adesse sine coloribus.

Qui defendunt, lucem et colores formaliter sumptos extra nos esse, haec fere dicunt sive dicere debent. Colores in qualitate quadam corporea consistunt, quae inhaeret in particulis corporis colorati sive lucentis vel in particulis aetheris a corporibus absorpti et repulsi vel etiam in utrisque, iidemque colores constanti nexu sibi adiunctas habent illas vibrationes, quas physici singulis coloribus assignant, sive vibrationes ipsae colores producunt sive alio modo hic nexus explicandus est. Itaque color ruber actu tantum adest, si adsunt vibrationes correspondentes; quando autem actu non adsunt (noctu), color ruber tantum in potentia adest, nimirum in dispositione specifica substantiae, quae certas vibrationes exigit sive producit.

Si ulterius urgetur: non est necessarium praeter vibrationes formales colores postulare; dummodo in mundo externo adsint vibrationes et oculum varie determinent, qui ipse deinde sensationes colorum producit, sensatio colorum sufficienter declarata esse videtur — *respondetur* merito: ita ortus psychologicus sensationis declaratur, quatenus tantum ut actus psychicus spectatur Tr. satisfit peculiari eius naturae, quatenus est repraesentatio N. Qui ita loquuntur, sensationes tantum sub respectu *psychologico* considerant, investigantes, quaenam forte causa sufficiens esse possit ad huius phaenomeni psychici ortum declarandum. Praetermittunt autem considerationem *criticam* seu rationes illas, quas prima sententia affert, sufficiatne *huic* peculiari activitati psychicae, quae repraesentatio alicuius obiecti est, conformitas relativa, an vero requiratur formalis.

Obiectiones. 1. Visus *magna cum claritate* lucem et colores tamquam 274* obiecta externa repraesentat. Haec claritas sensitiva, licet non aequalis, tamen similis est evidentiae, quam intellectus de principiis suis sive de factis conscientiae habet. Haec autem evidentia intellectualis difformitatem cum ordine reali excludit. Ergo etiam illa evidentia

[15]) Cf. e. g. *Gredt*, De cognitione sensuum externorum[2] (1924); Unsere Außenwelt (1921).

sensitiva; proinde colores tales exsistunt, quales repraesentantur. Aliis verbis: nequit obiecto visus, sicut refertur, realitas denegari, nisi fides in evidentiam intellectus labefactetur. — *Resp.* D. iam in perceptione pura sensus illa claritas adest, qua obiectum ut externum et distans exhibetur N. in amplificata Sd. clare obiectum tamquam externum et corporale exhibetur C. colores ut formaliter tales tam clare exhibentur, ut iudicium corrigi vix possit N. Neque iudicium, quo intellectus iudicat rem visam albam seu viridem esse, simpliciter falsum dici potest, quia illi colores cum qualitatibus realibus rerum (motuum differentiis) conformitatem habent, non formalem quidem, attamen saltem relativam.

Interrogari possit: si colores extra nos formaliter tales non sunt, cur natura sive Deus dedit nobis sensus, qui res percipiunt, quales non sunt, non autem alios, qui res perciperent tales, quales reipsa sunt? — Non apparet, quomodo natura nobis sensus tam immensa subtilitate praeditos dare potuisset, qui distincte percipere et discernere possent illas varias billiones undularum aetheris minimae magnitudinis et immensae celeritatis. Certe multo facilius et celerius eas discernere et describere possumus, cum in colores quasi transpositae sunt. Adde, sic mundum multo pulchriorem apparere.

*275 2. Visus non fallit, quatenus *extensionem* sive rerum corporeitatem refert. Ergo neque fallit, quatenus colores ut formaliter tales refert. Nam eodem modo colores extra nos esse percipit. Aliis verbis: si in coloribus videndis visui fidere non possumus, neque ei fidere licet, quatenus extensionem repraesentat. — *Resp.:* Repraesentatio extensionis repraesentationem colorum multis modis superat, ut paritas non adsit. Nam specialem comprobationem accipit ex testimonio conscientiae et tactus (n. 257), qua altera caret. Deinde repraesentatio extensionis generatim spectatae est clarior et constantior; colores rerum saepe variabiles et dubii apparent, dum extensio constanter eadem manet. Praeterea obiectiones, quae contra colores afferuntur, eaedem contra extensionis repraesentationem proferri non possunt. Ideo non difficile quidem est hominibus persuadere colores non exsistere tales, impossibile autem est eorum persuasionem de realitate corporum infringere.

3. *Historia* docet, ex eo, quod quomodocumque negatum sit res tales esse, quales sensibus referantur, semper progressum factum esse ad dubitationem idealisticam de omni evidentia tum de exsistentia corporum ipsorum tum etiam de veritate cognitionis intellectualis. Ita Berkeley et Hume ex sententia Locke ad idealismum et scepticismum deducti sunt. — *Resp.* Quaestio praecipua haec est, sitne hic progressus ad idealismum, si quando fit vel factus est, logice necessarius. De quo ex iis, quae in thesi praecedente et hoc loco exposita sunt, iudicium fieri potest.

*§ 6. De essentiis corporum

*276 **1. De „rebus" corporalibus.** Per sensus res corporeas cognoscimus. Ad hoc sensuum testimonium recte interpretandum adnotare iuvat, experientiam „rerum" non iam in sensuum perceptione contineri, sed opus intellectus esse. Sensus non iam alaudam, salicem, cerasum, ferrum percipit. Nam singuli sensus tantum suas particulares qualitates et sensus omnes simul tantum collectionem qualitatum, e. g. (in alauda) figuram, magnitudinem, colorem, vocem percipiunt. Ut haec qualitatum collectio „res" evadat, efficitur eo, quod tamquam constantes proprietates alicuius communis subiecti apprehenduntur, quod deinde certum nomen accipit. Ad hoc autem requiritur, ut qualitates ad unum conplexum comprehendantur et ad commune subiectum referantur; quod solum per intellectum fit.

2. De essentiis rerum corporearum. Eo solo, quod hac ratione „res" cognoscimus, non iam earum essentias perspicimus. 277*
Inter qualitates rei saepe ordinem observamus. Aliquae tantum accidentales sunt, velut in alauda motus, aetas; haec nullo modo ad constantem rei quidditatem spectant. Aliae sunt constantes, quae rebus alicuius speciei semper insunt. Sed interdum observare possumus, harum aliquas ex aliis sequi, quae illarum radix sunt et intimum esse rei constituunt. Hae rei *essentia,* aliae vero proprietates vocantur.

Si iam interrogamus, num et in quantum hanc intimam essentiam perspiciamus, respondendum est, nos notabilem quidem *essentiae genericae* corporum notitiam habere, *specificam* essentiam autem non semper perspicere.

Quod essentiam genericam attinet, inquisitiones physicales inveniunt, corpora structuram atomicam et subatomicam habere, ex qua multae qualitates opticae, chemicae, electricae, radioactivae derivantur; illa essentia generica, hae proprietates dici possunt. Simili ratione indagatio biologica et philosophica detegit, essentiam genericam viventium corporeorum hanc esse, quod principio vitali a materia diverso animata sunt, ex quo functiones vitales emanant.

Quaenam vero essentiae specificae sint, e. g. oxygenii, ferri, leonis, alaudae, salicis, non semper invenire possumus. Saepenumero contenti esse debemus constantes rei qualitates col-

ligere, nescientes, num intimum esse rei constituant, an vero ex eo deriventur. Ita zoologia, botanica, chemia, pathologia discrimina specifica describere solent: animalia secundum staturam, anatomicam organorum structuram, numerum dentium, modum nutritionis, plantas vero secundum organa generativa, formam foliorum et fructuum, elementa secundum reactiones chemicas, morbos secundum constantia symptomica.

Notandum autem est, essentiam, de qua modo loquimur, esse essentiam stricte dictam, scilicet illud primum esse rei, quod radix aliarum qualitatum sit, quae rei praeterea constanter insunt. Saepissime vero *essentiam latius* accipimus, designantes hoc nomine complexum quarumlibet qualitatum constantium, quo una species ab alia differt, sive sunt primum in re sive non; ergo illud, quod generatim dicit, quid res sit (das Wassein, Sosein). Talium essentiarum specificarum utique amplam notitiam possidemus.

*Art. 3. De cognitione valorum

*278 Homo non cognitione tantum, sed etiam appetitu et voluntate instructus non solum ad mundum contemplandum, sed etiam ad se conservandum et perficiendum et ad bona, quae mundus in hunc finem praebet, cognoscenda et appetenda destinatus est. Huius rei conscientia nulla aetate non adfuit. Sed recenti tempore incrementum accepit ex reactione contra cultum scientiae, philosophicae praecipue, nimis theoreticum: philosophiam debere finibus bonisque vitae inservire, debere igitur praecipue philosophiam valorum esse.

Ita factum est, ut magna librorum copia de valoribus orta sit, quae utilia praestitit, sed non parum etiam claritate et veritate caret.

*§ 1. De definitione et realitate valorum

*279 1. Nomen valor primum passim in re oeconomia adhibitum est, ex qua postmodum, praesertim auctoribus Lotze et Windelband, in philosophiam assumtum est. Significat nunc illam *rerum qualitatem, qua a nobis appeti possunt.* Idem proinde significat, quod bonum sive bonitas. Sed plerumque haec distinctio observatur, ut valor bonitas, subiectum vero valoris bonum dicatur.

Elucet igitur, scientiam de valoribus non esse novam, sed iam antiquo tempore, et maxime in philosophia scholastica diligenter tractatam esse. Hodierna philosophia valorum incertitudinem et errores, quibus laborat, magna ex parte vitasset, si his probatis fundamentis insistere voluisset.

2. *Valores sunt reales* sive vere in rebus ipsis exsistunt, non 280*
tantum per appetitionem hominum fiunt. Quae realitas valorum nunc saepe vel negatur vel saltem in periculum adducitur. Ratio huius praecipue est, quia valores respectum ad appetitionem dicunt, quod multos ad opinionem seduxit, valores ipsa hac appetitione sive complacentia constitui. Plerumque quidem nunc affirmant, complacentia sive aestimatione valores tantum inveniri, non constitui; tamen eos ita appetitivae aestimationi astringunt, ut eorum realitas independens graviter obfuscetur sive destruatur.

Omnibus autem, qui contrariis opinionibus praeoccupati non sunt, persuasum est, valores vere reales esse: iustitiam, veritatem, amicitiam in se vere bonas, pietatem et misericordiam amabiles, multas res pulchras esse. Conscii nobis sumus, non nos complacentia nostra haec bona facere, sed ea antea iam fuisse. Antequam de valoribus iudicium ferimus, in rerum ipsarum qualitates inquirimus.

Valores respectum quidem ad appetitum dicunt, attamen non quasi appetitione fiant, sed quod in se apti sunt, ut appetantur; quae aptitudo rebus interna est et appetitionem praecedit.

Realitas valorum imprimis per sententiam miram quidem, sed fre- 281*
quentem in discrimen vocatur, quae asserit, *valores et esse rerum ordines diversos* esse, ut illi ex qualitatibus entitativis rerum minime derivari queant. Valores enim convenientiam ad appetentem continere, esse rerum autem non item. Sed ex eo sequitur quidem, inter utrumque distinctionem rationis intercedere, quatenus, quando tantum qualitates entitativas spectamus, ab appetibilitate abstrahimus, non vero, valores extra esse rerum stare. Sane pulchritudo faciei in ipsis frontis, oris et

oculorum qualitatibus sita est, bonitas operis misericordiae in ipsa benevolentia erga pauperes consistit. Si valor ens non esset, plane nihil esset.

Ceterum ad criticam non ita natura et realitas, quam potius cognoscibilitas valoris spectat.

§ 2. De modo cognoscendi valores

*282 1. *Qualis sit haec cognitio.* Nos valores, realitatem eorum et genera revera cognoscere posse et quidem cognitione intellectuali, certum est. Sed eorum cognitio hanc peculiarem indolem habet, quod *emotionibus cincta* est. Ut primum valores sive eorum contraria apprehendimus, plerumque statim emotio amoris, desiderii vel etiam timoris sive aversionis excitatur. Quatenus anima hac ratione valorem non solum cognitione apprehendit, sed simul affectu amplectitur, cum plenius in se recipit, valor in ea vim et ardorem accipit et voluntatem ad agendum movere incipit. Manifestum vero est, hanc emotionalem amplexionem valoris supponere eius cognitionem. Iam simplex amor honoris et felicitatis possibilis non est, nisi obiecta antea apprehendantur. Multo minus sine cognitione percipi potest, valorem aliquem genuinum, non vero falsum esse, eumque possideri. Simplex enim desiderium honoris et amicitiae non iam persuasionem dat, haec bona adesse, neque gaudium de ultione sive fraude perpetrata iam idem est ac scire, utrumque esse valorem genuinum.

Praeterea cognitio valoris aliam qualitatem habet, quae tamen non ei soli propria est. Valores et veritates eos continentes, velut religiosae, enuntiationes conscientiae de bono et malo, saepe vel plerumque non modo discursivo, sed *quasi simplici intuitu* apprehendi solent. Quae cognitio interdum sentire sive sensus dicitur. At non est sensus emotionalis, sed obscura apprehensio intellectualis, nec stricte intuitiva, sed rationibus innixa est, quae tamen non distincte apprehenduntur. Hanc cognitionem non esse stricte immediatam intuitionem, ex eo quoque colligitur, quod per se semper in discursivam dissolvi potest. Hoc facimus, quando bonitatem et officium iustitiae et oboedientiae socialis, veracitatis et amoris

demonstramus. Quod autem immediate percipitur, non ex aliis derivari, sed tantum simpliciter aspici potest.

2. *Sententiae aliae discrepantes* affirmare solent, valores 283
cognitione intellectuali perspici et demonstrari non posse, sed eorum apprehensionem irrationalem esse. Quae apprehensio plerumque ut emotionalis concipitur, e psychica subiecti indigentia emanans et valorem modo appetitivo amplectens, postulans, quasi ponens et statuens. Saepe etiam ut intuitio concipitur, sed potius tamquam cordis intuitio et attrectatio, quam ut intuitio vera, quippe quae alia nisi intellectualis esse non potest.[16])

Art. 4. De cognitione rerum metaphysicarum

Ex tempore Kant haec quaestio, sane gravis, praecipuum in critica locum postulat. Nobis vero, postquam ostendimus mentem supersensibilia certo cognoscere posse, haec possibilitas non iam quaestio, sed certa veritas est. Tantum restat, quae de hoc problemate dicenda sunt, paucis comprehendere.

1. *Notio metaphysicae.* Nomen ex hoc facto ortum esse 284
videtur. Andronicus Rhodius ca. 70 a. Ch. editionem operum Aristotelis curans libros illos, in quibus philosophus de „prima philosophia" disserit, post alios de rebus physicis tractantes posuit, unde titulum „Τὰ μετὰ (post) τὰ φυσικά" acceperunt. Nomen ex loco sumptum postea ad scientiam translatum est, quae supra physica sive empirica ascendit.

Notio metaphysicae, etsi non semper certa et clara proponitur, generatim tamen haec tenetur: est scientia, quae de rebus superempiricis sive experientiam transcendentibus agit. Strictior conceptio metaphysicam ad immaterialia tractanda coarctat, paulo latior vero et frequens eam ad omnia extendit, quae ab experientia longius distant; qualis e. g. etiam anima beluina est.

---

16) Cf. De irrationalismo.

Interdum obiectum metaphysicae res dicuntur, sicut in se ipsis spectantur. Videlicet ad mentem Kantii, qui putat, experentiam solum phaenomena attingere, ut res, sicut in se sunt, iam experientiam transcendant.

285 Metaphysicae propinquum est, quod idiomate germanico *Weltanschauung* dicitur (mundi conceptio); quem terminum etiam interdum aliae linguae recipiunt. Sed non penitus idem significat. Cum metaphysica convenit, quatenus etiam superempirica respicit. Attamen plerumque paulo angustius accipitur. Respicit enim praecipue fines mundi et hominis eiusque vitae; ergo veritates, quae bona et mala pro homine continent. Metaphysica vero non tantum superempiricos fines et valores, sed etiam purum ordinem essendi considerat. Quia igitur fines et valores directe affectum movent, mundi conceptio vehementius quam metaphysica propensione emotionali et qualitate morali hominis regi solet.

Etiam alterum discrimen observatur. Particulares quoque sententiae de supersensibilibus metaphysicae appellantur; nomine autem Weltanschauung semper totus complexus quaestionum huc spectantium designatur. Creatio hominis divina assertio metaphysica vocatur, Weltanschauung vero non dicitur.

286 2. *Sortes hodierne metaphysicae* quales sint, iam satis perspeximus. Metaphysica apud Platonem et Aristotelem et in philosophia christiana semper absque dubitatione vera et inter omnes naturales scientia prima habita est. Postquam autem recenti aetate fides christiana magis magisque elanguit vel evanuit, in plurimis certitudo de rebus divinis et aeternis infirmata et fracta est. Ad mentem positivismi et criticismi kantiani plurimis constare videtur, „metaphysicam ut scientiam impossibilem", „rem vanam", „problemata talia rationi insolubilia" esse, „Kantium in omne aevum demonstrasse, intellectualem cognitionem supersensibilium nullam haberi". Ex aliquo tempore pristinus metaphysicae contemptus damnari et problematibus huiusmodi maior honor tribui solet, attamen fere semper cum hac conclusione, ea modo scientifico solvi non posse. Plerumque ad campum irrationalismi amandantur.

3. *Possibilitas metaphysicae.* Non est, cur denuo demonstremus, rationem sufficientibus mediis cognoscitivis instructam esse, ut, e rebus empiricis egrediens, ope idearum universalium et principiorum ultra experientiam ad superempirica pertingere valeat (n. 163, 173).

Art. 5. De fide

Personalis experientia et cogitatio, quam hucusque consideravimus, uberem scientiae copiam suppeditat. Attamen solae non sufficiunt. Sicut homo in plurimis ad vitam necessariis procurandis aliorum auxilio indiget, ita etiam multas notitias ab aliis accipere debet, per fidem. Hunc novum igitur veritatis fontem, ex quo non pueris tantum, sed omnibus multae veritates et forte plures, quam per propriam industriam affluunt, in critica praeterire non licet, quin saltem supremis lineis describatur.

Praenotiones. Fides testi tribuitur. *Testis* ille dicitur, qui aliquid a se cognitum alteri manifestat. *Testimonium* est actus, quo testis rem alteri refert vel, si testimonium obiective accipitur, est ipsa res relata. 287

Testi *auctoritas* ascribitur. Auctoritas generatim idoneitas alicuius est, ut alterum sibi obnoxium facere possit. Auctoritas, de qua modo agitur, non est auctoritas moralis superioris in subditum, sed auctoritas logica testis i. e. eius idoneitas ad fidem faciendam. (Haec est auctoritas abstracte sumpta. Auctoritas concrete sumpta est ipse testis, quatenus dignus habetur, cui fides tribuatur.)

Fides est assensus mentis praestitus propter auctoritatem testantis. Illud, quod creditur, obiectum materiale fidei vocari solet; auctoritas vero testantis, ob quam creditur, motivum fidei vel obiectum eius formale dicitur.

Solemus fidem a scientia distinguere. Et recte, si scientia strictius sumitur ut cognitio ex sola propria perspicientia absque alterius testimonio hausta. Sin autem latius intellegitur, videlicet idem sicut (certa) cognitio, etiam fides, sive divina sive humana, quando certitudine praedita est, scientia dicenda est.

Obiecta fide cognoscenda possunt esse a) *facta,* quae ex relatione testis discuntur; et quidem vel praesentia, per narrationes orales vel epistulas, ephemerides, libros testificata, vel praeterita sive facta „historica". b) *Veritates* sive doc-

trinae, quas testes, velut parentes, magistri vel ipse Deus, docendo cum aliis communicant. Hoc testimonium, quod doctrinale dici solet, humanum vel divinum esse potest.

§ 1. De testificatione factorum

1. De factis praesentibus

Th. 33. De factis praesentibus per testimonium tum immediatum tum mediatum sub quibusdam condicionibus certitudo acquiri potest.

288 **Demonst.** Haec certitudo acquiri potest, si in quibusdam adiunctis de scientia et veracitate testis sive immediati sive mediati certo constare potest. Scientia enim et veracitas auctoritatem testis constituunt. Atqui saepe de his cum certitudine saltem morali constare potest.

I. *In testimonio immediato,* quando videlicet testis rem propria cognitione percepit.

1. Si *unus* testis vel testes paucissimi adsunt, certo constare potest

a) de *scientia* testis ex eo, quod in cognitione facti errare non potuerit. Etenim imprimis sensus testantis rite dispositos fuisse, nisi specialis ratio contrarium suadet, merito supponitur. Sensus rite applicatos esse et generatim debitam diligentiam in facto inquirendo adhibitam esse, constare potest tum ex ipso facto, si facillime percipi potuit, si illustre fuit et sciendi desiderium excitavit, tum ex indole testis, quem aliunde hominem sagacem et diligentem esse constat, tum denique ex ipsa veracitate eius, cum verax dici nequeat, qui testatur aliquid tamquam sibi certum, in quod nonsufficienter inquisivit. Maior utique certitudo plerumque *de substantia facti* quam de accidentalibus circumstantiis acquiritur, in quibus facilius propter defectum memoriae, propter neglegentiam aliquam, propter subiectivam interpretationem vel parvam exaggerationem error accidere potest.

b) Constare potest *de veracitate* testis immediati, quatenus compertum esse potest, eum honestate excellere et mendacium in genere detestari eumque ad hoc factum fingendum

sufficientem rationem boni apprehendere non posse, sed immo forte etiam incommodum ex narratione subire. Lex enim moralis est, ut homines tales honestatis amantes sine peculiari motivo non mentiantur. Quae certitudo de veracitate augetur, si simul alii exstant, qui verum sciunt et tamen non reclamant, etiamsi eorum intersit mendacium detegere.

2. Si *multi* idem referunt, facilius certitudo acquiritur tum 289
de scientia tum de veracitate: a) de *scientia,* nam in multis simul naturalis perfectio sensuum deesse nequit nec etiam inquisitionis neglegentia in omnibus eadem ad eundem errorem concurrere potest; b) de *veracitate,* nam fieri nequit, ut multi homines indole et studiis diversi bonum aliquod in eodem mendacio inveniant eodemque bono ad mendacium permoveantur.

Haec impossibilitas moralis facile physica et reductive metaphysica evadere potest, si plurimi homines idem factum, velut exsistentiam Parisiorum, Americae, constanter referunt et si respectu facti narrati magna opera, ut viae ferreae, navigationes, commercium postale et radiophonicum instituuntur. Mutua enim conspiratio, quae ad hanc deceptionem declarandam necessaria esset, sane exclusa est.

Si ad testimonium talia accedunt, factum narratum non iam sola fide, sed propria scientia tenetur, cui nempe constat, haec, si factum narratum verum non sit, effectus esse sine causa proportionata.

II. *In testimonio mediato,* quando videlicet testis notitiam 290
facti ab aliis accepit, saltem si unus tantum vel pauci testes medii sunt, pariter certitudo obtineri potest.

a) Potest mediati testis, qui narrationem ab aliis acceptam profert, tam bene perspecta esse veracitas et in narrationibus recipiendis prudentia, ut eius testimonio tuto fidere possim et hoc magis, si multi testes mediati coordinati exsistunt;

b) vel potest testis immediatus tam bene notus esse, ut sufficiat scire testem mediatum recte retulisse, quid ille dixerit, ut certitudo habeatur.

Obiectiones. 1. Singuli testes seorsum spectati non afferunt certitu- 291
dinem; atqui si singuli certitudinem non afferunt, neque omnes simul

sumpti. — *Resp.* Tr. mai. vel D. mai. non semper C. numquam N. N. min. vel D. min. si ex collectione novum certitudinis motivum oritur, scilicet impossibilitas, ut omnes *simul* decipiant vel decipiantur N. aliter C.

2. De veracitate testis numquam certo constare potest. Nam, quia liber est, nunquam possibilitas, ut mentiatur, exclusa est. — *Resp.* D. ant. numquam cum certitudine morali N. non cum certitudine metaphysica vel physica Tr. Ad rat. manet possibilitas moralis N. physica vel metaphysica Tr. Etiam voluntas legibus regitur, fundatis in ingenitis et acquisitis inclinationibus, moribus, principiis, quae voluntas sine coactione quidem, attamen constanter sequitur. Talis lex est, ut vir honestus in rebus gravioribus non mentiatur, nisi peculiare emolumentum sperandum sit. Quae lex, ubi signum exceptionis non apparet, certitudinem moralem gignit (n. 101).

2. De factis historicis

Facta praeterita peculiarem attentionem postulant, quia auctoritas testimoniorum historicorum difficilius quam praesentium oralium examinari potest et praeterea etiam eorum genuinitas demonstranda est, quae in praesentibus plerumque manifesta est.

292 **De fontibus historicis.** Testimonia, e quibus veterum rerum notitia hauritur, fontes historici vocantur.

1. Destinguuntur a) *Fontes formales* i. e. narrationes in hunc finem descriptae, ut posteris tradantur, velut inscriptiones historicae, genealogiae, calendaria, annales, chronicae, biographiae. Iis etiam testimonia picta et sculpta accenseri possunt, ut imagines historicae, chartae, sculpturae historicae.

b) *Fontes reales,* i. e. omnia illa, quae ex ipsis factis relicta sunt, sed non primum in hunc finem, ut narratio posteris traderetur; ideo testimonia latius dicta sunt, sed fontibus historicis omnino adnumerantur. Huc referenda sunt α) pura residua factorum vel materialia vel spiritualia, ut reliquiae hominum, arma, monetae, aedificia, ruinae, nomina fluminum et locorum, mores et opiniones populorum, institutiones sociales et politicae, vocabula et proprietates linguarum, orationes, epistulae; β) talia, in quibus aliqua intentio fuit factum aliquod coaevis et posteris tradendi, scilicet documenta

ad iura stabilienda, inscriptiones, monumenta stricte dicta seu opera artis, quae memoriam facti transmittunt.

2. Ut fontibus fides adhiberi possit, tum de genuitate tum de auctoritate eorum constare debet. 293

Genuinitas in eo consistit, quod liber revera illius aetatis vel personae est seu generatim illam originem habet, quam ei communiter ascribunt; quod igitur non est falsatus i. e. aliam originem non habet, quam ipse sibi vindicat, neque etiam communiter ei aliena a vera origine tribuitur.[17]) Ad plenam genuinitatem libri requiritur, ut etiam integer absque interpolatione sit.

Cum genuinitate quaedam aliae qualitates conexae sunt ad idoneitatem fontis requisitae, quae etiam examinandae sunt, scilicet 1. cui accuratiori tempori origo tribuenda sit, saepe enim libris, epistulis aliisque monumentis tempus inscriptum non est; 2. quo loco ortus sit; 3. investigandum est, utrum liber sive monumentum fons originalis seu testimonium immediatum sit, an vero fons ex aliis derivatus.

De methodologia historica. Ut ex fontibus tuto veritas historica eruatur, plerumque attenta circumspectio requiritur. Methodum in hac re observandam methodologia historica exponit. Quae de his agere solet: 294

1º De *fontibus* historicis, quomodo dividantur, qua ratione inveniendi et ordinandi sint.

2º De *critica* fontium, quae in externam et internam dividi solet. Critica *externa* in genuinitatem et externas fontium qualitates inquirit, ex quibus momentum eorum elucet, cuiusmodi sunt auctoris persona, locus et tempus, quo fontes editi sunt; quaerit praeterea, utrum fontes originales an derivati sint, et similia. Critica vero *interna* in auctoritatem inquirit, num testis fide dignus sit.

Methodologia praeterea de *interpretatione* fontium agit, quinam sit eorum intellectus verbalis et quaenam eorum mens sit sive sensus.

---

17) Genuinitas etiam authentia vocatur. Saepe autem hoc verbum simul auctoritatem designat.

3° Denique de *synthesi* factorum tractat, quomodo facta ex fontibus hausta in se interpretanda, inter se referenda et ordinanda sint.

Ad haec omnia convenienter inquirenda quaedam *scientiae auxiliares*, quae vocantur, iuvant et necessariae sunt. Praecipuae scientiae auxiliares sunt philologia, archaeologia, palaeographia, diplomatica, sphragistica, genealogia et heraldica, numismatica, chronologia, geographia.

Th. 34. **Etiam de factis praeteritis sive historicis sub quibusdam condicionibus certa notitia acquiri potest.**

295 **Demonst.** De factis historicis certitudo acquiritur, si constat 1° de genuinitate testimonii et aliis qualitatibus, e quibus eius ad testandum idoneitas colligi potest, et maxime si 2° de scriptoris auctoritate constat. Atqui sub quibusdam condicionibus de his certo constare potest. Ergo.

Demonst. min. 1°. De *genuinitate* aliisque qualitatibus cum ea conexis constare potest:

a) Ex *criteriis internis:* si liber nihil continet, quod cum lingua, dictionis charactere, opinionibus, cum statu scientiae auctoris vel aetatis illius aliunde notis non conveniat, si accuratam temporis illius notitiam ostendit etc. Ceterum criteria interna *cum prudenti moderatione* adhibenda sunt. E. g. non semper licet in eodem auctore idem constanter dicendi genus supponere vel postulare; neque ex simili modo latine scribendi, qui scriptoribus medii aevi communis est, statim auctoris identitas inferri potest. Certe latus campus subiectivis et arbitrariis coniecturis hic patet.

b) Multo plus valent *criteria externa.* Talia sunt: 1. si liber auctori, de quo quaeritur, a scriptoribus ei coaevis vel supparibus aut a traditione constanti adiudicatur; 2. si auctores aetati illi propinqui locos ex libro citant; 3. si exstant versiones libri, forte etiam complures et inter se independentes nec multo post librum ipsum divulgatae; 4. si adsunt codices antiqui.

De integritate libri facile constat, si autographum auctoris exstat. Si tantum apographa habentur, singulorum aetas ac fides partim ex materia (charta), characteribus, abbreviationibus et similibus, partim ex aliis testimoniis de ortu et historia codicis dignoscendae sunt.

Demonst. min. 2°. a) *Scientiam* quod attinet, respectu 296
eorum, quae scriptor ut testis immediatus narrat, ea, quae prius de teste immediato dicta sunt, valent. Respectu eorum, quae ut testis mediatus affert, nempe si liber vel monumentum fons derivatus est, attendendum est, unde scientiam hauserit et qua ratione fontibus suis usus sit.

b) *Veracitas* scriptoris cognosci potest aliquatenus ex criteriis internis i. e. ex iis, quae, et ex modo, quo scripta sunt, quinam eluceat finis scribendi, quae sit indoles scriptoris, an partium studiosum se praebeat, an in iis, quae ex aliis fontibus certa sunt, veracem se ostendat; — deinde ex testimoniis externis, quae de ipso auctore, eius vita, indole, moribus exstant.

Si de puris *residuis* (ad fontes reales pertinentibus) sive materialibus sive mentalibus agitur, non ista, quae modo exposita sunt, sed hoc tantum attendendum est, ne plus inferatur, quam prudenter colligi potest.

Nota. 1. *De interpretatione.* Antequam de auctoritate ali- 297
cuius documenti quaestio fit, de vero sensu eius constare debet. Ad sensum textus difficilioris certo eruendum regulae „hermeneuticae" attendendae sunt, quarum praecipuae sunt: 1. ut habeatur cognitio linguae scriptoris et quidem talis, ut etiam significatio vocum diversis temporibus diversa probe distingui possit; 2. ut cognitio morum, legum, opinionum eius loci et temporis, cuius liber est, praesto sit.

Ad quae recte iudicanda ingens apparatus disciplinarum archaeologicarum hodie praesto est.

2. Thesis exposita positiva testimonia respicit. Propter *silentium* scriptorum factum aliquod negare tantum licet, si omnibus consideratis manifestum est factum tale esse, ut

a scriptore ignorari non potuerit, eumque de facto locuturum fuisse, si ei notum fuisset.

298 3. Specialem locum in testificandis factis historicis *traditio oralis*, quae dicitur, obtinet. Quae adest, quando aliquod factum ex notabili tempore per continuam seriem testimoniorum oralium testificatum est. Incertitudo eius ex hoc oriri solet, quod tantum ex notabili tempore testificatio adest, antiquior et facto propinquior autem deest. Nihilominus plurima facta ultimo solum ex tali traditione fidem accipiunt, e. g. permulta, quae nobis historiographi antiqui referunt, authentia multarum reliquiarum celebrium, antiqua privilegia oppidorum vel ecclesiarum.

Etiam talis traditio interdum, si factum narratum illustre et publicum est, si traditio longa iam et frequens est et forte caeremoniis etiam publicis, monumentis et moribus celebratur, si ei numquam a viris sapientibus contradictum est, notabilem probabilitatem, forte nonnumquam certitudinem gignere potest, factum traditum secundum substantiam spectatum verum esse; saltem si factum narratum a tempore, quo traditio primum apparet, non nimis longe distat.

Maiore cum certitudine idem (pure historice) concludi potest, si de traditione gravium veritatum fidei christianae agitur. Accedit enim novum momentum, nempe studium illud intensum traditionum fideliter conservandarum, quod in Ecclesia antiqua viguit.

Haec igitur traditio stricte historica, quae modo declarata est, magnopere differt a traditione illa vulgari vel populari, in qua condiciones expositae plerumque impletae non sunt (Volkssage). Hae traditiones populares sine dubio non semper fide dignae sunt. Nihilominus etiam in iis plerumque fundamentum aliquod historicum latet.

§ 2. De testimonio humano doctrinali

Testimonium doctrinale illud vocatur, cuius obiectum non factum, sed doctrina aliqua est.

Auctoritas doctrinalis duplex esse potest, auctoritas personalis unius vel plurium hominum et auctoritas generis humani.

1. De auctoritate doctrinali personali

Potest fieri, ut quis tantum moveatur rationibus, quas 299
testis doctrinalis affert, non autem ipsa eius testificatione, quod nempe testis rem veram habeat veramque esse testetur. Talis non movetur auctoritate. Quaestio proposita refertur ad ipsam auctoritatem, num et quando certitudinem praebeat praecisione facta a rationibus allatis.

1. Testimonium doctrinale peritorum, praesertim si omnes vel plurimi consentiunt, doctrinae plerumque veram *probabilitatem* conciliat et sapientissimum quemque ad seriam eius considerationem excitare debet atque ad cautam providentiam, ne facile doctrinae a multis receptae contradicat. Atque ille, qui in eadem re *imperitus* est vel ipse inquirere nequit, testimonium peritorum prudenter sequitur et sequi debet; peritis enim in sua arte credendum est.

Probabilitas alicuius sententiae crescit pro auctorum, qui eam tuentur, numero, doctrina, mutua independentia. Ceterum recte moneri solet, non numerandos esse auctores, sed ponderandos.

2. Testimonium autem doctrinale humanum *vix umquam* 300
certitudinem praebere potest, nisi sit infallibilis ex assistentia divina. Nam

a) In rebus doctrinalibus homines *facile errant* et quidem non singuli tantum, sed etiam multi, et certe multo facilius, quam si agitur de factis observatis testificandis.

b) *Historia* teste scientiis multi errores admisceri solent, in multis viri doctissimi non consentiunt nec ipse consensus peritorum necessario ab errore immunis est, ut exempla satis ostendunt.

c) Idem fuit semper sapientium iudicium. *S. Thomas* dicit: „Iuxta hoc etiam est sententia Platonis, qui reprobans opinionem Socratis magistri sui dicit, quod oportet magis de ve-

ritate curare, quam de aliquo alio. Et alibi dicit: Amicus quidem Socrates, sed magis amica veritas. Et in alio loco: De Socrate quidem parum est curandum, de veritate multum."[18]) „Licet locus ab auctoritate, quae fundatur super ratione humana, sit infirmissimus, locus tamen ab auctoritate, quae fundatur super revelatione divina, est efficacissimus."[19]) Et *s. Augustinus*: „Neque enim quorumlibet disputationes", inquit, „quamvis catholicorum et laudatorum hominum, velut scripturas canonicas habere debemus, ut nobis non liceat, salva honorificientia, quae illis debetur hominibus, aliquid in eorum scriptis improbare atque respuere, si forte invenerimus, quod aliter senserint, quam veritas habet divino adiutorio vel ab aliis intellecta vel a nobis. Talis ego sum in scriptis aliorum, tales volo esse intellectores meorum."[20]) „Solis eis Scripturarum libris, qui iam canonici appellantur, didici hunc timorem honoremque deferre, ut nullum eorum auctorem in scribendo aliquid errasse firmissime credam . . . Alios autem ita lego, ut, quantalibet sanctitate doctrinaque praepolleant, non ideo verum putem, quia ipsi ita senserunt."[21])

Quodsi quis alterius doctrina uti voluerit, non ut ei credat, sed ut ipse scientiam sibi comparet, non utique auctoritas, sed auctoritatis rationes attendendae sunt. Ibi obtinet illud: tantum valet auctoritas, quantum rationes.

2. De auctoritate generis humani

301 Inveniuntur quaedam sententiae, in quas homines universali consensu conspirant; quae plerumque aliquod fundamentum sunt, in quo vita humana stat. Eiusmodi iudicia sunt: homo liber est, anima post mortem corpori superstes manet, exsistit numen supremum, malum vitandum est, parentes honorandi sunt, et alia.

---

[18]) In Arist. Ethic. l. 1. 6.
[19]) 1 q. 1 a. 8 ad 2.
[20]) Epist. 148 ad Fortunat. c. 4.
[21]) Epist. 82 c. 1. (ad Hieron.)

Quatenus talia iudicia non possunt non esse vera, genus humanum testis veritatis evadit. Non inutile est hoc veritatis testimonium ostentare. Nam sententiae illae, quia non ex scientifica inquisitione, sed ex naturali mentis perspicientia quasi sponte oriuntur (n. 107), a philosophis nimis facile iudicia immatura („naives Bewußtsein"), attentione seria haud digna habentur, et facile iis contradicitur. Quod non parvam ignorationem naturae cognitionis humanae manifestat et semper eo punitur, quod a veritatis tramite ad errores deflectitur.

Hae sententiae dici solent *iudicia sensus communis* naturae. Sensus communis nihil est nisi intellectus, quatenus in cunctis hominibus ad illa iudicia cum certitudine naturali tenenda suapte natura inclinatur; ideo ab errore necessario immunia sunt. Quod sequens thesis uberius exponere intendit.

Th. 35. Consensus generis humani sub quibusdam condicionibus certum veritatis testimonium est.

Demonst. 1. Inveniuntur in genere humano iudicia univer- 302
salia, quae a) firma et indelebili persuasione ab omnibus gentibus cultis et incultis tenentur quaeque b) cum vita humana sociali, morali, religiosa essentialiter conectuntur in eamque vehementer influunt. Eiusmodi sunt iudicia, quae supra attulimus. *Atqui* talia iudicia nequeunt esse falsa, sed tantum ex veritate ab omnibus perspecta declarari possunt. Ergo consensus generis humani sub quibusdam condicionibus certum veritatis testimonium est.

Demonst. min. Falsitas horum iudiciorum rationem sufficientem non haberet, proinde impossibilis est ideoque iudicia vera sunt. Sane ratio sufficiens aut esset bonum peculiare, propter quod voluntas intellectum ad assensum determinaret, aut essent rationes apparentes, praesertim deceptio sensuum, quae intellectum ad errorem seducerent. Atqui neutrum dici potest. Etenim

a) *Bonum,* quod omnes ad hanc persuasionem moveret, aliud non esset nisi vita sensibus amoena, cui hanc veritatem favere perciperetur; alia enim bona, quae apud omnes gentes

educatione, moribus, legibus, praeiudiciis, indole naturae inter se differentes hanc persuasionem eandem efficerent, excogitari nequeunt. Illud autem bonum imprimis plerumque ostendi potest non adesse, immo multae illarum veritatum incommodae sunt, velut exsistentia Dei, malorum vindicis, libertas voluntatis; deinde non posset esse ratio sufficiens persuasionis tam firmae ac indelebilis apud omnes, etiam cultos et honestate excellentes.

b) Neque solae *rationes apparentes*, praesertim deceptio sensuum, causa talis consensus esse possunt. Nam deceptio sensuum locum non habet. Praeterea generatim rationes apparentes et fallaces consensum tam firmum et universalem in aliqua re, quae, utpote cum vita essentialiter conexa, continuam mentis attentionem in se convertit, producere non possunt.

Ergo eiusmodi consensus non aliter declarari potest, nisi quod vox naturae est, i. e. rationem habet in sola natura rationali, quatenus nimirum ex cognitione evidenti intellectus oritur.

303 2. *Alio modo.* Homo ad haec iudicia indelebilia et universalia formanda, quae ad fundamenta necessaria vitae humanae spectant, inclinatione et motu naturae rationalis impellitur; ex aliis enim causis, accidentalibus et apud diversos diversis, talis consensus declarari nequit. Iam vero universali inductione constat eiusmodi inclinationem naturae numquam fallacem esse. Sic instinctus animalium, quo v. g. autumno ad novas regiones petendas impelluntur, non invenitur esse fallax. Multo minus igitur inclinationes naturales humanae naturae inter omnes visibiles nobilissimae, quibus in obiecta vitae necessaria fertur, fallaces esse possunt, ut natura humana mendax dicenda esset. Ergo in his iudiciis non potest esse falsitas ideoque consensus generis humani sub quibusdam condicionibus certum veritatis testimonium est.

Obiectio. Fuit etiam consensus communis et constans de cursu solis circa terram et tamen erroneus fuit. — *Resp.* D. et hic consensus praeditus fuit condicionibus in thesi suppositis N. aliter Tr.

§ 3. De testimonio divino

Rationi falsis praeiudiciis non praeoccupatae dubium non est, quin, si unus homo alteri cogitationes suas communicare potest, multo magis Deus hominibus veritates revelare eosque ad fidem iis praestandam obligare possit. Atque revera hominibus revelationem dedit communicando eis amplissimum veritatum religiosarum thesaurum, quem simul infallibili Ecclesiae magisterio custodiendum commisit. 304

Haec quidem ex fontibus theologicis demonstrare philosophiae non est. Attamen unum philosophia potest et hoc tempore debet agere, ut videlicet ostendat, obligationem credendi naturae, dignitati et iustae libertati mentis humanae non esse contrariam. Plurimi enim fidei oboedientiam menti iniuriosam esse conclamant. Mentem debita libertate privari dicunt, quoniam, veritatibus credendis praescriptis, iam veritatem libere inquirere non possit, atque dignitate privari, quae vetet sine propria persuasione veritates tenendas simpliciter extrinsecus accipere.

Th. 36. **Fidei divinae obligatio non contraria, sed admodum consentanea est iuribus rectaeque libertati mentis humanae.**

Demonst. 1. Ius mentis et recta libertas in cogitando, quam homo postulare potest, haec est, ut in assequenda et profitenda veritate non indebitis vinculis ligetur sive impediatur (n. 229). Ad hoc enim cogitatio mentis ex natura destinata est, ut veritatem assequatur. Atqui huic iuri rectaeque libertati obligatio fidei *non contraria* est. Quod ex brevi declaratione una ex parte obligationis fidei, altera ex parte naturae intellectus clarum fit. 305

Fides divina, qualis in s. Scriptura et traditione describitur, intellegitur assensus firmus intellectus in veritatem propter auctoritatem Dei revelantis. Obligatio igitur fidei postulat, ut, postquam quis certo cognovit Deum locutum esse, doctrinam revelatam firmo assensu ut veram amplectatur. Non est huius loci investigare, num et qua ratione fi-

deles certitudinem de revelatione divina acquirere possint. Notare sufficiat, Deum posse veritates ita revelare, ut homines facile cognoscere queant revelationem factam ideoque credendam esse, propterea adversarios, qui a priori obligationem fidei recusant, supponere debere, revelationem divinam impossibilem esse (alioquin dubium non est, quin homo credere teneatur), id autem tunc tantum eos supponere posse, si atheismum profiteantur. *Intellectus* autem a natura veritati destinatus est. Non igitur aliud ius habet, nisi ut postulare possit, ne a veritatis cognitione arceatur, non aliam libertatem habet, nisi ne impediatur ab inquirendis et tenendis veritatibus, quas cognoscere potest vel debet.

Iam vero ex his clarum est, obligationem fidei iuribus rectaeque libertati mentis non esse contrariam. Profecto ius mentis in veritatem non laeditur per hoc, quod ei divinitus veritas offertur cum certa testificationis notitia. Neque recta impeditur mentis libertas in inquirenda et assequenda veritate per hoc, quod obligatur ad amplectendam certam veritatem, quam igitur scit cum nulla alia veritate seu scientifica doctrina certa umquam pugnaturam esse. Per hanc obligationem mens quidem subicitur auctoritati, sed auctoritati infallibili et divinae, cui omnis mens creata subiecta esse debet; ligatur intellectus, sed per veritatem; restringitur libertas, attamen libertas non ad veritatem inveniendam, sed ad errorem amplectendum, quam libertatis restrictionem singulae scientiae etiam ab aliis scientiis patiuntur, quae iis certas veritates ostendunt, quas negare non licet.

Libertas ab obligatione fidei divinae (sive immediate divinae erga Deum sive mediate divinae erga Ecclesiam a Deo institutam) naturae humanae et principiis rationis valde contraria est. Homo enim, a Deo creatus, Deo subiectus est in omni sua activitate, proinde etiam in cogitando et in cultu scientiarum, ut igitur Deo revelanti et fidem postulanti fidem detrectare contrarium sit naturae et rationi. — Porro haec libertas aut supponit impossibilem esse revelationem divinam et impossibilem institutionem magisterii humani infallibilis, quod tantum ille admittere potest, qui atheismum supponit —

aut formaliter statuit, ne auctoritati quidem infallibili, sive divinae sive humanae, quae igitur cum certitudine veritatem praebet, credendum esse, quod aeque absurdum et impium est.

2. Fides divina naturae humanae etiam propter has ra- 306
tiones *consentanea* est. a) Homo in aliis quoque rebus plurimis fidem habere debet: puer credit parentibus, discipulus magistro, iudex testibus, rex consiliariis; sine fide vita et profectus impossibiles essent. b) Eo magis igitur convenit, ut, si homo hominibus fidei obsequium praestet, id praestet etiam creatori et veritati infallibili; ita ipse etiam honoratur acceptando veritatem a Deo teste. c) Denique mens humana in rebus illis cognoscendis, quae obiecta revelationis sunt, magna laborat infirmitate et obscuritate, ut gratulari sibi debeat, quod revelatione divina ex erroribus eripitur, a dubiis liberatur, ad veritates supremas cognoscendas elevatur.

Obiectiones. 1. Quod ligat, aufert libertatem; atqui fides ligat; 307
ergo aufert libertatem. — *Resp.* D. mai. quod ligat ligamine indebito C. debito Sd. aufert debitam libertatem N. indebitam C. Leges civiles, regulae urbanitatis, civilisationis, culturae, regulae aestheticae, logicae ligant, et ita ligati minorem libertatem externam habent quam homines effrenati. Nihilominus simpliciter liberi dicuntur, utpote tantum privati indebita libertate feritatis.

2. Intellectus iure postulat, ut persuasionem propriam sibi comparare possit; atqui per obligationem fidei imperatur assensus sine propria persuasione; ergo laeditur mentis ius. — *Resp.* D. mai. i. e. ut nihil affirmare teneatur, nisi quod verum esse videat sive propria perspicientia sive per auctoritatem, quam veracem esse perspicit C. ut nihil affirmare teneatur, nisi quod sola propria perspicientia verum esse videat N. Sicut de veritate factorum historicorum propriam persuasionem habemus ex testimonio aliorum, ita etiam de veritatibus fidei.

3. Intellectus exigere potest, ut sibi examinare liceat, quae credere debet; atqui veritates fidei examinare non licet; ergo ius mentis laeditur. — *Resp.* D. mai. ut examinet cum dubitatione seria vel methodica C. cum seria tantum N. Confer n. 12.

4. Oboedientia fidei magnum potest scientiis detrimentum inferre, quia a multis inquirendis et admittendis hominem prohibere potest, quae vera esse postea deteguntur (ut accidit Galilei). — *Resp.* N. ant. D. rat. add. prohibere potest auctoritas mere privata (quae fidei oboedientiam

imponere nequit) N. auctoritas legitima Sd. per infallibilem sententiam (quae ligat quidem, sed tantum ad verum) N. per non infallibilem (alicuius Congregationis) Sd. prohibet a doctrinis iam certo probatis N. (numquam id accidit); ab hypothesibus admittendis in se veris quidem, sed adhuc dubiis Sd. saepe id accidit N. rarissime et ita, ut veritate clarius demonstrata prohibitio tollatur et detrimentum hoc parvum abunde compensetur efficaci illa veritatum summarum custodia, quam magisterium Ecclesiae in genere humano exercet C.